

מחזור נירנברג

תרומה לחקר מנהג התפילה וספרות הפרשנות של המחזור הגרמני

מאת ברנהרד צימליך, רב הקהילה היהודית בנירנברג
1886

תרגמה לעברית - אסתר גוגנהיים
עבור בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, ירושלים, 2007

גרסה סופית, אוגוסט 2009
תודות למנשה ענזי על עזרתו בהגהת התרגום
ולכל הקוראים שהעירו על טעויות בגרסה הארעית

תרגום זה מופץ תחת רשיון creative commons 2.5
<http://creativecommons.org/licenses/by/2.5/il/>

מהמקור הגרמני:

Das Machsor Nürnberg – Ein Beitrag zur Erforschung des Ritus und der Commentarliteratur des Deutschen Machsor, von Dr. Bernhard Ziemlich, Rabbiner der israelitischen Gemeinde zu Nürnberg. Berlin, in Commission von Ab. Mampe, 1886.

הערת המתרגמת:

הטקסט המקורי כולל קטעים רבים בעברית אשר מודגשים בתרגום בגופן אחר. העברית בטקסט המקורי כוללת ציטוטים מתוך מחזור נירנברג וכתבי יד אחרים; יש בהם טעויות כתיב ושיבושים שחלקם מופיעים כבר במקור המצוטט (ראה עמ' 39, הערה 160). מלבד כמה טעויות דפוס בולטות הטקסט העברי הועתק לתרגום כפי שהוא ללא תיקונים.

תוכן

מבוא	עמ' 1
א. תיאור המחזור	עמ' 2-4
ב. תולדות המחזור	עמ' 5-8
ג. מנהג התפילה של המחזור	עמ' 9-34
ד. פרשנות המחזור	עמ' 35-51

בין האוצרות העתיקים והיקרים ביותר באוסף ספריית העיר נירנברג (Stadtbibliothek Nürnberg) נמצא מחזור בכתב יד (Mss. cent. IV. 100). חוקרים נוצריים הרבו לתאר את המחזור ועשו זאת כמובן ברוח עוינת. בספרו Theriaca Judaica וילפר (Wülfer), אומנם משבח עד מאוד את עיטוריו ועושרו של המחזור¹, אך מזכיר את כל הקטעים בהם באים לידי ביטוי זעם על רדיפות והשפלת [היהודים]. הוא פוסל אותם כגינוים של הנצרות מבלי לציין שמדובר ברדיפות חמורות ביותר מצד הנצרות.

וירפל (Würfel)² מביא את אשמותיו של וילפר כלפי המחזור באופן מוגזם ביותר, אך בניגוד לוילפר אינו מזכיר אפילו את הקינות על הדם הנקי שנשפך. וירפל אך ורק מגנה את קריאות הכאב בפיוט אך לא את מאות אלפי הרציחות והביזות אליהן הם מתיחסים. שאר דבריו של וירפל על תוכן המחזור הם חסרי ערך. על כך צונץ (Zunz) מצהיר: "הפרק אותו וירפל מקדיש לתיאורו של מחזור נירנברג כה משוכלל, שלא לומדים ממנו דבר על תוכן [כתב היד]".³ כריסטוף גוטליב פון מור (Christoph Gottlieb von Murr) מעתיק מוירפל בנאמנות⁴, אך לפחות יש לו מספיק יושר למתן את תקיפתו והוא מציין את "הרדיפות המחרדות אותן גרמו הכמרים הטפשים".

בדומה לוירפל, גם דעתו של ד"ר שלאני (Chillany), ספרן העיר נירנברג לשעבר, חד-צדדית ותיאורו הקצר של המחזור כולל רהיט בוטה אחד בלבד.⁵ עד כה רק צונץ חקר את המחזור שלנו במקצועיות. בספרו Die Ritus⁶ הוא קובע את מקומו בין מנהגי גרמניה העתיקים. בספרו Literaturgeschichte⁷ המחזור משמש לו רבות כמקור. למיטב ידיעתנו עדיין אין תיאור מפורט של המחזור פרי עטו של יהודי. לכן אנו מבקשים לתקן מחסור זה במסירת הדברי חיבור זה לציבור ורואים בכך מצווה.⁸ הרי המחזור שלנו הוא בין כתבי היד העבריים היקרים הקיימים עד ימינו ביותר וערכו למחקר ספרות בית הכנסת רב ביותר.

¹ ראה גם עמ' 5.

² Historische Nachrichten von der Juden-Gemeinde Nürnberg, עמ' 97-105.

³ Die Ritus, עמ' 177.

⁴ Beschreibungen der vornehmsten Merkwürdigkeiten in Nürnberg, עמ' 68-74.

⁵ Index rarissimorum aliquot librorum manuscriptorum, qous haaet bibliotheca publica

Norimbergensis, עמ' 57-59.

⁶ עמ' 70 ו-138.

⁷ עמ' 217, 234, 467, 493, 593, 598 ועוד.

⁸ ברצוני להודות כאן לראש עיריית נירנברג על שהעמיד את כתב היד לרשותי. כמו כן תודותי לדר' אסנויין (Essenwein) ולדר' פרוממן (Frommann), מנהלי המוזיאון הגרמני (Germanisches Museum) וגם למר מומנהוף (Mummenhof), ארכיבר העיר על הסיוע הרב.

א. תיאור כתב היד

כתב היד נכתב על קלף בגודל פוליו "מלכותי" (Regalfolio). על פי מספור הדפים המקורי היקפו היה 528 דפים. מתיאורו של וירפל (Würfel) אנו לומדים על כריכת העץ⁹ המצופה בעור "מאוגד בעזרת אבזמים חזקים". למרבה הצער המחזור נבזז, כפי שהיה גורלם של כתבי יד רבים בספריית נירנברג¹⁰. אחד עשר דפים נגזרו מתוך חלקים שונים של המחזור. האבזמים הוסרו – מה שאינו כל כך חמור. לפי המספור החדש, על ידי הספרן הנוכחי מר פריס, קיימים 517 דפים הכרוכים בקונטרסים בעלי שמונה דפים. גודל הקלף חריג: גובהו 50 ס"מ ורחבו 37 ס"מ; אורך הכתוב 31½ ס"מ ורוחב הכתוב 22½ ס"מ, עם שלושים שורות לדף. התפילות, המגילות וההפטרות כתובות בכתב מרובע גדול מנוקד עם הדוקטוס לצד ימין. לאחר תפילת שחרית נוסף לרוב ציון פרשת היום בכתב מרובע קטן יותר ולא מנוקד. צורתן של האותיות ה' ו-ח' דומות מאוד וכאותיות פתיחה הן אף זהות; גם בין האותיות ד' ו-ו' קשה להבדיל¹¹. שם הויה מצויין ייל כאשר האות ל' כתובה כקו ארוך עם שני עוקצים, למעלה ולמטה. אותה צורת ל' מופיעה בצירוף האות א' במילה **אלהים**. המחזור נכתב בכתב מלא; עם סימן רפה על אותיות **בגדכפת** רפויות; לאות ו' בסוף מילה יש שווא כמו ב-ך; הקמץ נבדל מהפתח רק בנקודה מתחת לקו. לרוב התפילות ולכל המגילות נוסף פירוש מסביב לשולי הטקסט בכתב רהוט אשכנזי. הפתיחות הכתובות בכתב מרובע בדיו [אדומה] מראות שאותו הסופר כתב את התפילות והמגילות ואת הפירושים. במקומות בהם היקף הפירוש מצומצם הוא נכתב בתוך עיגולים בדיו [אדומה]. בפירושים מנוקדות רק מילים לוועזיות, אם כי לא כולן. המחזור נכתב עבור ר' יהושע בר יצחק ונחתם ביום חמישי, ד' באלול צ"א (1331 / 5091), כפי שמוזכר בקולופון:

חזק ונתחזק והכותב לא יוזק לא היום ולא לעולם ולא עד שיעלה חמור בסלם כתבתי זה המחזור לר' יהושע בר יצחק וסיימתיו ביום ה' בד' אלול בצ"א לפרט. יהי רצון שיזכה להגות בו הוא ובניו ובני בניו עד סוף הדורות אמן אמן אמן סלה.

⁹ Historische Nachrichten, עמ' 98. יש לקרוא Holzband במקום Hornband.
¹⁰ בחוברת "ספריית העיר שבנירנברג" (Die Stadtbibliothek in Nürnberg), עמ' 16, מר גוסטף פריס (Gustav Priem) כותב: "אולם הספרייה ספגה פגיעות נוספות מלבד הביזה של הכנופיה העוינת (כלומר הצרפתים בשנים 1800-1801). הנזקים בלתי הפיכים והאשמים לא נמצאו מעולם. לא די בכך שהפרזולים והעיטורים הוסרו מכריכות מרבית כתבי היד והדפוסים המוקדמים, גם כתבי היד מקלף עצמם ניזוקו ומחלקם נגזרו דפים."
¹¹ ראה גם צוקרמנדל (Zuckerman, Die Erfurter Handschrift der Tosefta), עמ' 8.

שם הסופר אינו מוזכר.¹² נראה שהוא היה אומן ועסק במלאכת כתב היד לאורך מספר שנים באהבה, בקפדנות ובמיומנות רבה. הכתב המרובע והמפואר מגוון ביותר, כך שסוג הכתב משתנה בין תפילות החגים לפיוטים, בין פרקי התנ"ך לתפילות, בין התנ"ך לתרגום, ועוד. הפתיחות בתחילת התפילות מודגשות אף הן בדיו [אדומה]. כמו כן גם מרבית האקרוסטיכונים (האלפביתיים או לפי שמות הפייטנים), הכותרות, שורות הבתים והפזמונים החוזרים מודגשים בדיו [אדומה]. אומנם חלק מן האקרוסטיכונים לפי שמות הפייטנים מודגשים בנקודות או כלל לא מסומנים.

המחזור מעוטר במספר רב של מיניאטורות בעלות ענין מיוחד. לפי חוות דעתם של מומחים לא מדובר בעבודת חובבים, אלא נראה לעין שהן פרי עבודתו של אומן. הן אופייניות לסגנון הגרמני של המאה ה-13.¹³ העמוד הראשון כולו מעוטר בציור משובח המראה שער. שני עמודי עומדים על גבם של פיל ושל נמר ובתוך העמודים מטפסות דמויות בעלי חיים. בראש השער המילה האל באותיות מוזהבות על רקע משבצות בצבע חום בהיר. המיניאטורה בדף 95 א' היא בין היפהפיות במחזור ובה בעלי חיים עליזים וקלי-רגליים (צבאים, איילים, כלבים ועוד). הרקע הבהיר מעוטר בתבנית קישוט ומסביב מסגרת כחולה. זהו ככל הנראה איור לשיר השירים¹⁴ ואליו מתייחס היוצר אהוביך באותו דף. כמעט כל הפתיחות לתפילות לשבתות המיוחדות ולחגים מקושטים (ראה בפרט את הדפים 99 א', 165 א', 141 א', 315 ב', 334 א' ועוד). מרבית העיטורים הם אותיות גדולות ורחבות מוזהבות על גבי רקע משבצות צבעוניות במסגרת מקושטת. רעננות המראה בה נשמרו אחדות מן המיניאטורות מפליאה בהתחשב בגילם המופלג. ובכלל כתב היד שמור היטב, אף על פי שניכרים גם סימני שימוש. כך טיפות שעווה רבות, בעיקר על דפי הסליחות. באמצע דף 281 אף נמצא חור שנוצר משריפה.

תוכן כתב היד שבידינו יתואר ביתר פירוט בפרקים ג' וד'. כאן נבהיר רק שקיימים בו כמאה וחמישים קטעי תפילה מוכרים מעט, חלקם לא הודפסו, ופירושים של פרשני פיוטים ידועים שגם לא הודפסו.

¹² בדף 293 א', העקדה **תמת צורים** מאת בנימין בן זרח (Benjamin b. Serach), ובדף 440 א', הסליחה **אלהי תהלתי** מאת יצחק בן משה (Isaak b. Mose), ישנן אותיות מודגשות בתחילת השורה (לא תחילת פסוק) ע"י סימון מיוחד. אותיות אלה מציינות **מתניה**. האם זהו שם הסופר?

¹³ כך סברו פרופ' פון להר (von Löher), חבר מועצת המלוכה ומנהל ארכיון המלכותי במינכן (Reichsarchiv München) וד"ר אסנויין (Essenwein) מנהל המוזיאון הגרמני (Germanisches Museum) כאשר הראתי להם את המיניאטורות.

¹⁴ וירפל טען (עמ' 101, מצוטט בפון מור) שבעלי החיים המצוירים, "אשר היהודים בדרך כלל הם אויביהם המוכרזים", מתארים את הנוצרים. ביטוי זה של רשע ואווילות מאפיין את דיווחו על המחזור ומדגים את הפיכת דברים תמימים ללעג. אומנם הרבנים לא נתנו את הסכמתם לכלול איורים במחזורים, אם כי גם לא אסרו זאת. מאיר מרוטנבורג כתב בשו"ת, תשובה כ"ד (Meir aus Rothenburg, Responsa ed. Cremona, Nr 24) שאיורים אינן הולמים סידורי תפילה ועלולים להסית את דעתו של בעל התפילה, אך שאין בדבר עבירה על הדיבר השני. (אותה תשובה מופיעה גם בתוספתא, יומא נא ע"א, ובמרדכי לעבודה זרה פרק ג).

קרוב לוודאי שאין שני למחזור זה הן בפאר עיטוריו והן בתוכנו. אם הדיווחים של וירפל -
וכמובן שהוא מפרש זאת לרעה¹⁵ - נכונים ויהודי וינה העשירים אכן ביקשו לשלם דוקאט (מטבע
זהב) לכל דף של המחזור, מחיר זה אינו מוגזם. גם בימינו רבים יהיו מוכנים לקבל הצעה כזאת,
אפילו שחסרים מספר דפים.

¹⁵ שם, עמי 205.

ב. תולדות המחזור

המידע האוטנטי היחיד אודות תולדות המחזור שלנו הוא הקולופון בסוף כתב היד עצמו (ראה לעיל עמ' 2) והוא מקור מוגבל ביותר. שאר הידיעות הן מידיהם של ביבליוגרפים או מתוך כרוניקות והן מבוססות על הנחות קלושות בלבד. פרק זה מלקט אותן ומראה את השרירות בה השערות אלה נמנו, הורכבו במהלך הזמן ואף התקבלו כעובדות. בהקדשה ליצירתו *Theriaca Judaica* וילפר (Wülfer) כותב:

En ea enim Codicem Rabbinicum membranaceum incomparabilem, et quadrigentorum pene aunorum, a Judaeo quodam, cum fixis adhuc sedibus in Urbe Vestra habitarent, ut suspicor, conscriptum, usibus meis liberaliter concessistis, ejus parem nec Vaticana, nec Escurialis, nec Christianissimi Regis Bibliotheca habet, nec secundum, credo, Sol ipse vidit.

[קיים כתב יד רבני מיוחד מקלף, אשר נכתב לפני כמעט ארבע מאות שנה, כנראה על ידי יהודי תושב עירכם, שאין דומה לו לא בספריית הותיקן, לא בספריית אסקוריאלי ולא בספריות המלכים הנוצרים, ולפי אמונתי אף לא תחת השמש בכלל.]

אם כן, וילפר מבסס את השערותו שהקודקס נכתב על ידי יהודי מנירנברג אך ורק על כך שהוא בבעלותה של הספרייה העירונית של אותה עיר (Stadtbibliothek Nürnberg). [כאן] הערה כפי מתוך הקטלוג בכתב ידו כפי שפי שוירפל מביא אותה (Würfel, Historische Nachrichten von der Judengemeinde, עמ' 100): "אין להוציא מכלל ספק שכתב יד זה נכתב בנירנברג עצמה והשתמשו בו בכל הימים בבית הכנסת היהודי בעיר." בזאת וירפל מרחיב את השערותו וטוען שהמחזור היה בשימוש "יום יומי". זאת למרות שהמחזור כלל אינו מכיל את התפילות של יום חול ולכן אין לקבל דברים אלה, אם כי יש להכיר בכך שוילפר מסייג את דבריו ומציין ש"אין להוציא מכלל ספק". לעומת זאת, אצל וירפל ספקות אלו כבר לא קיימים (למרות שהוא מתבסס על וילפר) והוא כותב ללא היסוס (שם, עמ' 98) כי "רבי יהושע בן יצחק מנירנברג הזמין את כתב יד המחזור עבור עצמו ובני ביתו" וכך נקבע שבעל המחזור הוא יהודי מנירנברג. כתיב וירפל הם מקורו של כריסטוף גוטליב פון מור (Christoph Gottlieb von Murr) (עמ' 57) אשר מזכיר את נירנברג בוודאות כמקום מגוריו של ר' יהושע. כמוהו גם שילאני (Chillany) (עמ' 57), אלא שהוא יודע למסור עוד הודעה חשובה ולפיה המחזור "כפי שסופר" נגנב מבית הכנסת בנירנברג בעת גירוש היהודים בשנת 1499.

מתמיה שדווקא צונץ (Zunz) קיבל הצהרות אלה ובספרו *Die Ritus* הוא מזכיר כותב לב על "מנהג נירנברג"¹⁶. הוא מתבסס כנראה על המחזור שלנו כאילו אין ספק שהמחזור נכתב בנירנברג, שימש שם לתפילה בציבור ומייצג את מנהגי הקהילה. לכן בדיקה מעמיקה של

¹⁶ ראה *Ritus*, עמ' 40 ו-188.

האמירות לעיל, המוצגות בוודאות יחסית, חשובה לא רק עבור תולדות כתב היד שלנו, אלא גם עבור תולדות המנהג המקומי.

ראשית, הטענה שבעל המחזור יהושע בר יצחק הוא "מנירנברג" נראית לקוחה מן האוויר. אין לכך זכר בקולופון, שם כתוב רק **כתבתי זה המחזור לר' יהושע בר יצחק** ללא ציון מקום מגוריו (ראה גם לעיל). לעומת זאת ניתן להראות בסבירות גבוהה מתוך הדברים של וירפל עצמו שיהושע אינו מנירנברג, דהינו הוא מוסר רשימת [שמות] היהודים אשר היו תושבי נירנברג (שם, עמ' 40) מתוך רישום התושבים ("Altes Bürgerbuch"). לדבריו הוא "העתיק בקפדנות" את הרשימה הזאת משנת 1338 והיא מכילה 212 שמות גברים ונשים. כיוון שכתב היד שלנו הושלם בשנת 1331 עבור יהושע בר יצחק ניתן לצפות שהוא יופיע ברשימה – במידה והוא אכן היה מנירנברג והיה בין היהודים העשירים החיוביים במס. אך שמו לא נמצא. הייתכן שיהושע בן יצחק נפטר בין השנים 1331 - 1338? אם כן, הרשימה הייתה צריכה לכלול אחד מבניו¹⁷. אך גם אין למצוא יהודי שהוא בנו של יהושע. וירפל מוסר עוד רשימה המכילה את שמות היהודים אשר הגרו לנירנברג בין השנים 1321 - 1359 והיה עליהם להציג "שני תושבים כערבים" (שם, עמ' 44). אך השם יהושע לא מופיע גם ברשימה זו.

אי לכך ספק רב אם יהושע בן יצחק אשר המחזור נכתב עבורו היה אכן מנירנברג. ובכלל קשה להאמין שמצבם האומלל של יהודי נירנברג בעשור השלישי של המאה ה-14 אפשר לאחד מהם להרשות לעצמו יצירה כה יקרה. לשם כך היה צורך באותה תקופה בעושר ובאורח חיים נוח, בעוד שליהודי נירנברג לא היה הרבה לתענוגם. ניתן ללמוד זאת מהזכויות שהעניק להם המלך לודוויג (König Ludwig) ובשנת 1331 הם "פטורים מכל המסים והסכסוכים ומכל הקשיים ומישיבה בכלא." עליהם היה לשלם רק 400 גולדן בשנה עד שיוכלו לתת יותר לפי דעתה של מועצת העיר (Bürgerrath).¹⁸ אם כן, מסקנתו של שטובה (Stobbe, Die Juden in Deutschland) שבשנים שקדמו לכך המלך הציב קשיים והטיל עונש מאסר על היהודים כדי לסחוט מהם כסף מתקבלת על הדעת: "כוחותיהם אזלו ולכן עתה עליהם לשלם מסים סכום של 400 גולדן בלבד; ברגע שיתאוששו, גובה מס זה יגדל לפי חוות הדעת של מועצת העיר (Stadtrath)."¹⁹ האם יתכן שדווקא בתקופת הדיכוי והסחיטה הקשים יהודי מנירנברג הזמין מחזור מעוטר בשפע פזרני? פאר שמי שלא ראה אותו במו עיניו, כמעט שלא יאמין.

המילים **האל בתעצומות** הפותחות את המחזור יכלו אולי לשמש נימוק לכך שכתב היד שלנו היה מחזור בית הכנסת, כלומר שימש את שליח הציבור. כמו כן התחלות פסוקי הסייום, אותם

¹⁷ לפי הקולופון לבעל המחזור היו בנים.

¹⁸ O. Stobbe. Die Juden in Deutschland während des Mittelalters, עמ' 52.

¹⁹ שם.

אומר שליח הציבור, מודגשות בצבע. למרות זאת אין ספק שזהו מחזור פרטי וההוכחה לכך היא המשאלה איתה הסופר חותם את הקולופון: **יהי רצון שיזכה להגות בו הוא ובניו ובני בניו עד סוף כל הדורות.**

המחזור מיועד אפוא לשמש את בעליו ואת בני ביתו ללימוד פרטי. כך ניתן להסביר שהסופר הוסיף לרוב התפילות פירושים, רובם מפורטים ביותר. הוא הוסיף גם ספרי מוסר שלמים, כגון **חיי עולם** ו-**הלכות תשובה**. כלולים בו תפילות שכבר לא נהגו לומר ומנהגים של קהילות אחרות. ניתן למצוא שנים או אפילו יותר אופנים או גאולות וכדומה זה ליד זה, וישנן שתי עבודות ליום הכיפורים.

העשרה כזאת לא הייתה שימושית במחזור בית כנסת ואף הייתה עלולה להפריע לשליח הציבור ולגרום לו לשגות. לעומת זאת היא הייתה תוספת ברוכה לאיש פרטי המשתמש במחזור הן לתפילה והן ללימוד²⁰. יתירה מכך, הרבנים של ימי הביניים לא ראו בעין יפה את השימוש במחזורים מסוג זה שהוכנו לשימוש פרטי עבור תפילה בציבור. עיטוריהם המפוארים היו סיבה נוספת לאוסרם לשימוש בציבור²¹. היה מקרה כאשר יעקב מילן (Jakob Mölln) הוזמן לרגנסבורג לשמש חזן בימים הנוראים והעמידו לרשותו מחזורים מקושטים. הוא הסתמך על אלעזר בן יהודה (Elazar b. Jehuda) ודחה אותם וביקש להתפלל אך ורק מחזור הקהילה אשר נכתב למטרת התפילה בציבור. בעוד שקיים חשש שבכתיבת ספרים לשימוש פרטי הסופר שאף לתהילה כאומן²².

נותר לנו לבדוק את הידיעה שהיא למעשה אגדה בלבד, שהמחזור נגנב בשנת 1499 מבית הכנסת בעת גירוש יהודי נירנברג מהעיר. לו הוזכרו השנים הנוראות 1348-1349, ידיעה זו הייתה אמינה. בשנים אלו הותקפו ונשדדו יהודי נירנברג. מי שלא ברח נשרף ובית הכנסת נהרס באישורו של הקיסר קרל הרביעי (Kaiser Karl IV)²³. אך בשנת 1499 גורלם של היהודים היה מתון יותר. הם גורשו וקרקעותיהם הוחרמו, אבל אושר להם לקחת את מטלטליהם. הם אפילו קיבלו דחייה מה-6 בנובמבר 1498 עד ה-2 בפברואר 1499 כדי לדרוש החזרת חובות ולעקל נכסים. והמועד אפילו הוארך עד ל-10 במרס²⁴. האם יתכן שהיהודים לא הביאו את ספרי הקודש למקום מבטחים בפרט שהותר להם לקחת את מטלטליהם?

ובכן ניתן לראות שכל ההצהרות בכרוניקות ומידי הביבליוגרפים המוסיפים לכתוב בקולופון, מעוררת ספקות רבים ואינה מבוססת אלא על מסקנות קלושות ללא עדות. לפיכך גם אין לכנות

²⁰ לאור נימוקים אלה, אין לראות את המשאלה הנזכרת לעיל כפסוק ריק מתוכן, למרות שהוא מופיע גם בכתבי יד אחרים.

²¹ ראה עמ' 3, הערה מס' 14.

²² מהרי"ל, הלכות יום כפור.

²³ וירפל, עמ' 55 ו-92, שטובה עמ' 54 ואילך.

²⁴ וירפל, עמ' 84, שטובה עמ' 62, גרץ (Grätz), IX, עמ' 54 ואילך.

את מנהג התפילה המיוחד המשתקף במחזור זה (עוד על כך ראה בפרק ג') כ"מנהג נירנברג", כל עוד לא יוכח שמקורו של המחזור אכן בנירנברג, או עד שניתן להראות לפי מקורות אחרים שבכלל היה קיים מנהג תפילה מיוחד בנירנברג והוא זהה למחזור שלנו²⁵. למרות שספר המהרי"ל מונה את כל התכונות הייחודיות, אפילו הקטנות ביותר, במנהגיהן של הקהילות בקלן, במיינץ, בוורמס, בפרנקפורט דמיין, ברגנסבורג ועוד, הרי שבמהרי"ל ובספרי מנהגים דומים אין איזכור למנהג נירנברג מיוחד. צונץ אומנם מזכיר שני ימי צום וסדרי סליחות מיוחדים אשר התקיימו בנירנברג בכ"ט בתמוז ובכ"ט באדר²⁶, אבל אין למצוא אותם במחזור שלנו²⁷. זוהי סיבה נוספת להטיל ספק בהשתייכותו לקהילת נירנברג. גם הקינה²⁸ מה קול הצאן הזה אשר באזנינו, פרי עטו של משה הכהן בן אלעזר (Mose hacoen b. Elasar) משנת 1300, וחלקה האחרון כל הארץ נושאי נהי וקינה המקוננת על מעשי ביזה בקהילת נירנברג בעקבות פרעות רינדפלייש (Rindfleisch) בכ"ב באב בשנת ה"כ (1298) אינה כלולה במחזור שלנו. אי לכך אין כרגע פתרון לשאלת מקורו של המחזור שלנו²⁹.

אם כן אין לשלול את ההשערה שמקורו של המחזור ברגנסבורג. הרי שם נהגו לפי מנהג אוסטריה, כפי שנראה מהציטוט מתוך הלכות יום הכיפורים של המהרי"ל. בפרק ג' של חיבור זה נראה שלמחזור שלנו ולמנהגי התפילה של אזור זה מאפייני יסוד משותפים. בקהילת רגנסבורג ייחסו חשיבות רבה לעיטור המחזורים, כפי שמראה המהרי"ל. מה עוד שמצבה של הקהילה שם היה לרוב נוח, במיוחד בתקופת כתיבת המחזור שלנו. אחד מחברי הקהילה בעלי היכולת בהחלט היה יכול להרשות לעצמו להזמין מחזור מפואר שכזה.

²⁵ כותרתו של סדר סליחות אשר נדפס בסולצבך (Sulzbach) בשנת 1763 הוא: סדר סליחות על פי סדר ומנהג ק"ק פיורדא אשר אבותינו ספרו לנו שקבלו עליהם לסדר ע"פ סדר ומנהג קהל נירן בורג שהיה מקדמת דנא. אם יש בכותרת זו אמת, והיא יותר מאשר פרסומת בלבד (כפי שמשער מר ד"ר פאוסט (Feust) עו"ד מפירט (Fürth)), ניתן להסיק מכך שבנירנברג היה קיים סדר סליחות מיוחד, כמו בקהילות רבות אחרות. אך מכיון שסדר זה אינו תואם לזה שבמחזור שלנו, תהיה זאת הוכחה נוספת שמקורו של המחזור אינו בנירנברג.

²⁶ Ritus, עמ' 128 ו-130.
²⁷ לעומת כלול בו תפילת סליחות למחרת חג הפסח (ראה גם עמ' 16) אשר לפי צונץ (עמ' 127) היה נהוג "בקלן ומקומות נוספים".

²⁸ קינה זו כלולה בכתב יד מאוסף פרטי בנירנברג.
²⁹ העובדה שהמחזור נמצא בספרייה העירונית בנירנברג יחד עם צירוף הנימוקים המוזכרים לעיל אינם הוכחה מספקת לפי דעתנו. באותה מידה ניתן לשער כי המחזור נרכש בידי אחת הספריות של המנזרים העשירים או בידי אוסף פרטי אשר אוחדו עם הספרייה העירונית לאחר הרפורמציה (ראה פרימ (Priem) עמ' 17).

ג. מנהג התפילה המחזור

לפי מחקריו הקלסיים של צונץ (Zunz) מנהג התפילה בגרמניה התפלג במאה ה-14 לשלושה ענפים: ענף מערב גרמניה המכונה מנהג ריין, ענף מרכז גרמניה המכונה מנהג סקסוניה וענף מזרח גרמניה המכונה מנהג אוסטריה.³⁰ בקווים הכלליים מנהג סקסוניה, ממנו התפתח מאוחר יותר מנהג בוהמיה-פולין, היה דומה למדי למנהג אוסטריה.³¹ במאה ה-15 ההבדלים בין שני מנהגים אלה טושטשו לגמרי וכך נוצר חוג מנהגי אוסטרי-פולין-סקסוניה,³² בעוד שהקהילות השונות עדיין שימרו על מאפייניהן הייחודיים המקומיים. ובכן, לאיזה ענף שייך המנהג במחזור שלנו? לפי השערותיו של צונץ הוא נראה קרוב למנהג סקסוניה. זאת מכיון שהיוצרות והזולתות – במיוחד אלה לפרשיות **בשלח** ו-**יתרו** – "מורכבים מקטעי פיוט עתיקים במידה יתרה מאשר במקומות אחרים וגם תפילות המעריב הפיוטיות שונות מאלה במקומות אחרים."³³ מנהג סקסוניה אינו ברשותנו ולכן אין באפשרותנו להשוותו למחזור שלנו. נותר לנו רק להשוות אותו למנהג ריין (מנהג אשכנז) כפי שמופיע במהרי"ל ולמנהג אוסטריה-פולין כפי שמופיע במנהגים [לכל השנה] של יצחק בן מאיר מדורא. ראשית יש לציין שמחזור נירנברג מקביל למנהג פולין במרבית המקרים בהם זה שונה ממנהג גרמניה,³⁴ כלומר המאפיינים של המחזור שלנו דומים למנהג פולין המאוחר יותר. פרטים מעטים בלבד זהים לאלה המאפייניים את מנהג גרמניה.³⁵

המקרים בהם מחזור נירנברג שונה הן מנהג גרמניה הן ממנהג פולין שכיחים יותר. ייחוד זה הוא מה שמאפיין את המחזור שלנו ומעורר בו עניין מיוחד. הוא נבדל במבחר ובסידור של פיוטים, קינות וסליחות רבות. כמו כן כלולים בו פיוטי בית כנסת נדירים רבים (כ-150) הנמצאים רק בקבצי תפילות בודדים שרובם בכתב יד.³⁶ רבים מפיוטים אלה כנראה אינם שייכים למנהג המחזור והם מסומנים ב-**אחר** או ב-**אחרת**. ישנם מספר פיוטים אשר קוצרו בפולין ובאשכנז, וכאן ניתן למצוא אותם שלמים יותר וחלקם אך בשלמותם. כדי לפרסם את ייחודו של מחזור זה ולהציג את הקטעים הנדירים הכלולים בו, ימנו כאן פסוקי הפתיחה והכותרות של כל תפילות.

³⁰ Die Ritus, עמ' 67

³¹ שם, עמ' 70

³² שם, עמ' 73

³³ שם, עמ' 70

³⁴ על הבדלים בין מנהגים אלה ראה שם, עמ' 74 ואילך.

³⁵ במחזור נירנברג אין נשמת בשבת חתן ובשמחת תורה, אין גאולה בשבת ברית מילה, יש ביכור בליל שביעי של פסח וליל יום השני של שבועות; ב-**שחרית** של ראש השנה ושל ים הכיפורים אין **אתה הוא אלינו**, ב-**שחרית** של יום הכיפורים אין **לאל עורך דין**, בנעילה יש **אז לפנות ערב** ו-**מערב עד ערב**, ועד דומה לכך.

³⁶ ב-Literaturgeschichte der synagogalen Poesie (LG) צונץ רשם את רובם לפי כתבי יד ממינכן, מהמבורג, מאוקספורד וממקומות אחרים. את מחזור נירנברג הוא מציין רק בשמונה מקומות כמקור; ראה לעיל עמ' 1, הערה מס' 7.

פסוקי הפתיחה המוכרים ממנהגי פולין וגרמניה מופיעים ברשימה זאת ללא תיאור נוסף. לאחרים נוספו שם המחבר או הציון "אלמוני" והפנייה לתיאורים המפורטים ב-Literaturgeschichte (LG) של צונץ.³⁷ הקטעים המסומנים בכוכבית (*) לא נמצאים ב-LG ונוסף להם כאן תיאור מפורט.³⁸

דף 1א':

תפילות לשבת ולשלוש רגלים. שחרית ומוסף מתחילים ב-האל בתעצומות ומסתיימים ב- בשלום. תפילות השבע לשבת ולשלושת הרגלים כתובות טור מול טור. יום המנוח מופיע במקום יום השבת בכל המקומות, ומשפט הסיום של על הנסים הוא: כשם שעשית להם נסים וגבורות בימים ההם ובזמן הזה כן עשה עמנו ה' אלהינו פלא ונסים בעת הזאת.³⁹ ההלל כולל רק את הפסוקים הודו ו-אנא.

דף 8א': שבת בראשית.

יוצר אל נשא; אופן ('א) שאלו שחקים; אופן ('ב) יחו לשון⁴⁰; זולת אחשבה לדעת.

דף 10א': שבת ראש חודש.

יוצר אילת השחר; אופן ('א) משתיו עומדים⁴¹ מאת מאיר בן יצחק (Meir b. Isaak) (LG 148); אופן ('ב) אביר הגביר; זולת ('א) אמונתן אמתי רבה; זולת ('ב) אמיתת חסדיך מאת אפרים בן יצחק (Ephraim b. Isaak) (LG 276).

דף 12 א': סליחות לשני וחמישי ושני.

(1) ישראל עמד; אליך נשואות; מלאכי רחמים.

(2) און תחן; אנשי אמונה; ישראל נושע.

(3) אנשי חסד; אפפוני מים; תענית צבור; ה' ה'; זכור ברית⁴².

³⁷ מר גשטר (Gestetner) והפרופ' קאופמן (Kaufmann) מבדפשו והדר' ברן (Brann) מברסלאו זיהו פסוקי פתיחה של תפילות רבות ב-LG של צונץ. ברצוני להודות להם כאן.

³⁸ [במקור הגרמני ראשי תיבות והגדרתם]

³⁹ עוד על משפט סיום זה ראה גם מסכת סופרים ל', ח', תוספות מגילה ד', עמ' א' ואצל הפוסקים.

⁴⁰ כותרת: אופן אחרי; מקובל במנהג פולין בשבת בין יום הכיפורים לסוכות.

⁴¹ מודפס ב: לנדסהוט, עמודי העבודה, עמ' 166.

⁴² פזמון זה מאת גרשום בן יהודה (Gerschom b. Jehuda) מקוצר מאוד במהדורות וניתן להשלים אותו חלקית מכתב היד שלנו. במנהג גרמניה כלולים רק הבתים לאותיות א'-י' וציון השם. בסדר הסליחות פולין כלולים גם הבתים לאותיות ט'-ני'. כאן במחזור שלנו את הבתים לאותיות ז'-ח' ובערב ראש השנה הבתים לאותיות פ'-צ' והם:

דף 17 ב': שבת וירא.

אהבה שנונו לשונם.⁴³

דף 18 א': שבת תולדות.

אהבה שפתי אפטור ולא אפטור⁴⁴ מאת שמואל בן יצחק (Samuel b. Isaak) (LG 312).

דף 18 ב': שבת הראשונה של חנוכה לפי מנהג פולין.

דף 22 ב': שבת השניה של חנוכה.

יוצר אורד כי ענתני; אופן (א') לך שדי ותאמר די מאת שלמה אבן גבירול (Salomo Gabriol) (LG 192); אופן (ב') כבודו מלאכים מהללים ומברכים⁴⁵ * [לא מוזכר ב-LG], אלמוני. חמישה בתים בני שלוש שורות עם מחרוזת ומחרוזת כנגד; מבנה הבתים זהה לזה שבנימין בן זרח (Benjamin b. Serach) השתמש בו באופן ואשר פייטנים אחרים חקו אותו. התחלה של המחרוזת כנגד הראשונה וזרע ברוכים דומה להתחלת של המחרוזת כנגד באופן בריות מים ואש מאת בנימין בן זרח (ראה גם LG, עמ' 121). אף אל פי כן המסקנה שבנימין בן זרח הוא המחבר אינה ודאית כי מחברים אחרים חקו גם את התחלת המחרוזת כנגד ואני האופיינית לו (ראה שם). מאורה אשר יצר; זולת אמור ישועתך לנפשי מאת אפרים בן יצחק (LG 276); גאולה אין מושיע.

דף 26 א': סליחות לעשרה בטבת.

אזכרה מצוק; אזכרה וירוח לי; שמע עליון לקול אביון ושוועתי אל תבזה * [לא מוזכר ב-LG], פזמון בחמישה בתים עם חרוז ביניים וחרוז מחרוזת והפזמון החוזר הוא: כתוב לך את שם היום ואת עצם היום הזה. יתכן שאפרים בן יצחק הוא המחבר של פזמון אלמוני זה שהרי לא רק מבנה הבתים זהה לפזמונו אזור נקמות חגור חמות (ראה למטה עמ' 16) אלא בבית השלישי יש גם ניסוח דומה: אל נקמות חגור חמות.

זקני יהודה וירושלים זיר גאונם נרמס ברגלים
חטאו בכפל ולקו בכפלים חשפת על פנימו שולים
פעולת ראשונים חסידך זכור ועוז ידידיך
צוה ישועות עבדיך גלה כמוס סודיך

להשלמת כל הפזמון חסרים עדיין הבתים לאותיות ס', עמ', ק', ר', ש', ת'.⁴³
עבודה זאת אינה מוזכרת במנהגים של יצחק בן מאיר מדורה ונכלל איפה מאוחר יותר במנהג פולין.

44 כותרת: אהבה לפרשת תולדת יצחק בניגון שנונו לשונם.

45 כותרת: אופן אחר בניגון לבעל התפארת.

דף 28 א': שבת בשלח.

יוצר אמונים כגהו מתוך בהו מאת שמעון בן יצחק (Simeon b. Isaak) (LG 114); אופן מחוללת מהוללת⁴⁶; אהבה רעיתי בין הבנות שכולה מאת שמעון בן יצחק (LG, שם); זולת לולא ה' שהיה לנו מאותו המחבר (LG, שם); גאולה יום ליבשה.⁴⁷

דף 30 א': שבת יתרו.

יוצר אורה יוצר חסד נוצר⁴⁸ מאת חיים פלטיאל (Chajim Paltiel) (LG 493); אופן חלק ה' עמו בצבאיו הוא אות מאותו המחבר (LG, שם); מאורה אמרות האל טהורות⁴⁹; זולת חזק עמי לבך מופתי הראתיך מאת חיים פלטיאל (LG, שם); מלא רחמים כזקן נגלה⁵⁰ מאת מאיר בן יחיאל מסולי (Meir b. Jechiel aus Suli) (LG 489).

דף 33 ב': שבתות שקלים, הפסקה ראשונה ו-זכור.

לפי מנהג פולין. לחלקיה של הקרובה (מגן, מחיה ומשלש) נוספו פסוקים נלווים המתחילים בנוסחא ככתוב.

דף 43 ב': סליחות מתענית אסתר.

אדם בקום עלינו; אבשרה בקהל רב. שני הבתים האחרונים מציינים בנימין. (לפי צונץ, LG, עמ' 240, ספק אם מאת בנימין בן זרח או מאת בנימין בן שמואל (Benjamin b. Samuel)); אגגי בהעמיק מחשבת זעמו, אלמוני (LG 225); במתי מספר.

דף 46 א': פורים.

מאורה⁵¹ וקרובה לפי מנהג פולין.

דף 51 ב': אסתר עם פירוש רש"י.

⁴⁶ לפי מנהג פולין מקובל כאופן ביום האחרון של פסח.

⁴⁷ לפי מנהג פולין גאולה זאת מאת יהודה הלוי (Jehuda Halewi) מקובלת בשבת בשלח בלבד; היא עדיין לא מוזכרת במנהגים של יצחק בן מאיר בדורא.

⁴⁸ כותרת: יוצר לעשרת הדברות של מור' הרי' חיים פלטיאל.

⁴⁹ לפי מנהג פולין מאורה זאת מאת יהודה הלוי מקובלת בשבת יתרו בלבד, אך איננה מוזכרת אצל מאיר בן יצחק מדורה. לעומת זאת במנהג אשכנז אין בכלל פיוטים לשבת זאת והקודמת לה.

⁵⁰ כותרת: גאולה דרבנא מאיר מסולי.

⁵¹ המאורה אינה מוזכרת אצל מאיר בן יצחק מדורא. לפי מנהג אשכנז אין מאורה בפורים.

דף 57 ב': הפסקה שניה.

יוצר אביעה נפלאות תמים דעים מאת יצחק בן משה (Isaak b. Mose) (LG 154); אופן בירור קדושה עורכים מאת בנימין בן זרח (LG 122); זולת אף לפי בגולה מאת אמיתי (Amitai) (LG 167).

דף 59 א': שבתות פרה ו-החדש לפי מנהג פולין.

דף 67 א': שבת אמצעית⁵².

יוצר אמיר מסתתר⁵³; אופן לבעל התפארת⁵⁴; זולת אמנם פסו מעדני מאת יוסף טוב עלם (Joseph Tobelem) (LG 133).

דף 68 ב': שבת הגדול.

יוצר אתי מלבנון כלה; אופן עזו אדירירון אדני מאת עזרא⁵⁵ (Esra) (LG 467); זולת (א' אז כארסטה; זולת (ב') אשרי הכלה אשר בחסד כלולה מאת בנימין בן זרח (LG 122); קרובה אלהים בצעדך.

דף 75 ב': מעריב ליל ראשון של פסח לפי מנהג אשכנז עם הביכור אזכרה.

דף 77 א': שחרית ומוסף (תפילת הטל) של יום ראשון של פסח לפי מנהגי פולין ואשכנז.

דף 86 ב': מעריב ליל שני של פסח לפי מנהגי פולין ואשכנז.

דף 88 א': שחרית יום שני של פסח.

עם שור אשר מאז כמו במנהג פולין. אחרי הקדושה בא הסילוק אילו פינו מלא שירה כים מאת בנימין בן שמואל. לפי השארתו של צונץ (LG 116) קטע זה הוא חלק של הקרובה ליום השביעי של פסח.

דף 95 א': שבת חול המועד לפי מנהגי פולין ואשכנז.

⁵² כותרת: יוצר לשבת שלפני שבת הגדול ויש אומרים אותו להפסקה שניה.

⁵³ מקובל בשבת הגדול בקהילות אחדות בפולין.

⁵⁴ לפי מנהג פולין כאופן לשבת השלישית לאחר חג הפסח.

⁵⁵ עוד על אופן זה, ראה לנדסהוט, עמ' 301.

דף 99 א': שיר השירים עם פירוש רש"י.

מתחיל בפסוק השירים אשר לשלמה אחת דבר ה' שתיים זו שמעתי אשר חסר במהדרות

אחדות. כמו בכתב יד 5, ספרייה המלכותית של מינכן (Codex V, Königliche Hof- und Staatsbibliothek München).

דף 102 ב': מעריב לשביעי של פסח.

לפי מנהג פולין. בסוף נוסף ביכור אזכרך גואלי* [לא מוזכר ב-LG], ארבעה בתים, מסתיים ב-

כי ידבר שלום אל עמו. הבית האחרון מסמן אולי את שם שלמה בן שמואל.

דף 104 א': שחרית לשביעי של פסח.

לפי מנהגי פולין ואשכנז אך ללא גאולה⁵⁶.

דף 112 ב': תרגום.

כותרת ופרק⁵⁷, כולל את הקטעים הבאים:

(1) והוה כד שלח פרעה מתחיל בקטע מתרגום אונקלוס לשמות ח', י"ז. ממשיך עם עיבוד האגדה לאותו פסוק מהתרגום הירושלמי א', ועם תוספת קטעי אגדה הנוגעים בדבר (סנהדרין צ"ב, עמ' ב' וילקוט ליחזקאל, פרק ז'). ובסוף שארית תרגום אונקלוס משולב בתרגום הירושלמי א' לפסוק אשר נקודת המוצא: ובכן אמר ליה ה' דילמא יזועון עמא במיחזיהון אחיהון⁵⁸ מתיא וידחלון ויתובון למצרים.

(2) איזל משה וקום על ימא, שיחה של משה עם הים. בארבעה חלקים לפי סדר אלף-ביתי.

(3) ופרק ושוב⁵⁹, תרגום לשמות י"ד, ל' – ט"ו, י"ח. עריכה של שלושת התרגומים (אונקלוס,

ירושלמי א' וב') לתרגום חדש. קטעים מהתרגומים השונים שולבו, לא פעם תוך כדי שינויים בדקדוק ובתוספת ביטויים חדשים וקטעים נוספים. מלבד זאת נוספו שלושה קטעים ארוכים יותר:

⁵⁶ במנהג פולין הגאולה יום ליבשה עדיין מקובלת עד היום. לא כך במנהג אשכנז, אומנם שהיא מופיעה במהרי"ל.

⁵⁷ עוד על כותרת זו הערה מס' 30.

⁵⁸ ההתחלה לפי תרגום אונקלוס: המילים אחיהון מתיא וידחלון לקוחים מתרגום הירושלמי א', והסיום יתובון למצרים זהה בשני התרגומים. דוגמה זאת והקטעים המוזכרים בהמשך מראים את אופי עבודת העריכה במחזור זה.

⁵⁹ כל הקטע – כולל שני הקטעים הקודמים – נקרא ופרק לפי תחילת התרגום (תרגום אונקלוס ל-וישע, שמות י"ד,

(ל' או וישע. צונץ (LG), עמ' 22) טועה בהתייחסותו של כותרת זאת לקטע 1 בלבד. בכ"י מינכן 88 (Codex München 88), עמ' 91 הפתיחה רשות של ופרק ל-אפתח פומי בתושבחתא היא מאת אברהם הכהן (Abraham Hacoen) (ראה גם בכר (Bacher, Grätz Monatschrift, Jg. 1873, S. 224)).

א) תוקפן ורוב תושבתן ריבון כל עלמא ה' ואמר במימריה והוה לן לפריק; נקודת המוצא היא שילוב של התרגומים הירושלמי א' וב' לשמות ט"ו, ב'. קטע זה עוסק באגדה מהתרגום הירושלמי א' על שליחת מלאך לשמירה על הילודים. בדומה לקטע מס' 1, לסיום קטע המשלב את שני התרגומים הארץ-ישראליים לאותו פסוק.

ב) מיד אחרי זה: ארבע כיתין איתעבידו בני ישראל, לפי התרגום הירושלמי ב' לשמות י"ד, י"ג. רק ששם תשובתו של משה מופנית לקבוצה השלישית וכאן לקבוצה הרביעית, כנראה מכיון שהקטע מנוסח בהתאם לשמות ט"ו, ג', אותו הקטע מבהיר. העורך שאף לסיים בפסוק זה ועשה זאת במיומנות רבה: כיתא דהית אמרה נמני לקבליהון ונערבב יתהון אמר משה לא תדחלון ה' גיברא דהוא עביד לכון סידרי נצחני קרביכון ה' שמיה כי כשמיה כן גבורתיה וכן תקופותיה וכן מלכותיה כן יהא שמיה רבא מברך לעלם לעלמי עלמין.

ג) אחרי התרגום של פסוק הסיום של שמות ט"ו, י"ח, בא ארבע לילון כתיבין, שמות י"ב, מ"ב, בתרגום הירושלמי ב' עם שינויים אחדים לא משמעותיים. קטע זה בא כנראה להבהיר את שמות ט"ו, י"ח ובדומה לקטעים המוזכרים לעיל מסתיים בתרגום של הפסוק: ואמרין בני ישראל דה' הוא מלכותיה בעלמא הדין ובעלמא דאתי לעלם לעלמי עלמיא דיליה היא (השווה לשלושת התרגומים).

עד כה רק המחבר של קטע מס' 2 היה מוכר לפי כותרת הקטע בכ"י המבורג 131 (Codex Hamburg 131): זה יסוד ר' מאיר [מאיר בן יצחק]⁶⁰. בנוגע לקטע מס' 1 צונץ (LG 21) מציין שהוא "במקור מ-Neardea". הערה זאת שגויה ויתכן ומתבססת על שגיאת כתיב חמורה כפי שייראה מייד בהמשך. לפי פרשן המחזור שלנו המחבר של קטע 1 הוא אותו מחבר של קטע 2 והוא מאיר בן יצחק המכונה גם נהוראי (Nehorai). הפרשן נדהם שר' מאיר, בניגוד לאגדה בפרק חלק (צ"ב, ב'), מזהה את מיתני מצריים עם השלד אשר יחזקאל מעורר לחיים: איני סובר שיסוד ר' מאיר כן⁶¹. אומנם כאשר בדק את תרגום נהוראי – כנראה קובץ קטעים בארמית מאת נהוראי – הוא מצא לתמיהתו אותה הגרסה: ואחר כך עיינתי בתרגום נהרדעי [יש לקראו נהוראי] ומצאתי כמו שמתורגם בפנים ולא אשמע עד שיבינני אדם במה אני טועה.

בזה התגלה גם המחבר של קטע 3. שהרי המבנה הייחודי של הקטע (שילוב התרגומים השונים ובסוף חזרה לפסוק אותו בא להבהיר, שהיה נקודת המוצא או שהוא נושא התרגום)

⁶⁰ ראה גם LG, עמ' 151, ושטיינשניידר (Steinschneider, Catalog der h. Handschr. zu Hamburg), עמ' 41. לפי דוקס (Dukes, Z. Kenntniß der neuhebr. relig. Poesie), עמ' 145, איל משה נמצא בכתב יד המבורג במבוא לעשרת הדיברות ולכן הוא מופיע כ-רשות לעשרת הדברות אצל לנדסהוט עמ' 163. אך לפי תוכן הקטע אין ספק שזה אינו פתיחה לעשרת הדיברות, אלא שייך לתרגום ל-וישע, כפי שמיקומו במחזור שלנו מוכיח.
⁶¹ הפרשן לא ידע שגם התרגום הירושלמי א' לקטע זה, עליו ר' מאיר מתייחס, אומר אותו הדבר.

דומה למבנה של קטע מס' 1 במידה כה רבה שהם ללא ספק פרי עטו של אותו מחבר. לפיכך התרגום ל-וישע או ופרק במחזור שלנו כולו שייך למאיר בן יצחק⁶² ונלקח מ"תרגום הנהוראי".

דף 115 ב': מעריב לשמיני של פסח.

אזכיר צדקתך ה' לבדך מאת אלחנן בן יצחק (Elchanan b. Isaak) (LG 287); קטע הסיום: וישע ה' נשואים מיד נפתחים.

דף 117 א': שחרית לשמיני של פסח.

זולת ידועי שם בכור נשם מאת יעקב (Jacob) (LG 560, שם מצוין כאופן); זולת כמו ביום הקודם; קרובה אימת נוראותיך.

דף 123 ב': סליחות לאסרו חג (כרן)⁶³.

אלהים אל דמי לדמי; ברית כרותה⁶⁴; על שאנו מודים לך⁶⁵ מאת עזרא בן תנחום (Ezra b. Tanchum) (LG 268); אזור נקמות חגור חמות⁶⁶, פזמון מאת אפרים בן יצחק (LG 227); זכור ברית אברהם, שלושת הבתים האחרונים בלבד, כולל את ציון שם המחבר.

דף 127 א': השבתות בין פסח לשבועות.

השבת הראשונה: יוצר וישע אור ישראל; אופן בירור קדושה עורכים מאת בנימין בן זרח (LG 122); אהבה סגולתי איומה נשאתי; זולת אין כמוך באלמים; גאולה שבייה עניה. השבת השניה⁶⁷: אהבה איומתי שמחי בי תמיד; זולת אריות הריחו; גאולה שדודים נדודים.

⁶² למאיר בן יצחק יש גם פתיחה ל-וישע: אילו פומי נימי, המופיעה במחזור וינה מס' 60 (Wiener Machsor N.) עם הכותרת: רשות לוישע מרב מאירי (ראה צונץ, LG, עמ' 150, ובכר, עמ' 225, הערה מס' 2). המוזכר השני ביקש ממני לפרסם בשמו את התיקונים הבאים: (1) הפיוט המתחיל ב-מהרמון, עמ' 224 מיוחס בשוגג ל-גרשם. השערה זאת המתבססת על לגרד (Lagarde) מוטעית שהרי השורות 1, 3, 5, 7 מציינות את השם משלם. (2) כמחבר הפתיחה מוזכר שמעו, עמ' 225, גם לפי לגרד. ואילו האותיות בהתחלה השורות האי-זוגיות, כלומר של זוגות המחרוזת, הם אקרוסטיכון שלמה חזק.

⁶³ ראה לעיל עמ' 12, הערה 27.

⁶⁴ בכל המהדורות שראיתי סליחה זאת מאת דוד בן משולם (David b. Meschullam) משובש מאוד ולכן האקרוסטיכון מצוין שגוי.

⁶⁵ סליחה זאת מקוננת על הקורבנות של מסע הצלב השני ומציינת את תאריך ההרג לזכרו נקבע יום הצום ביום למחרת חג הפסח כמוזכר במדויק:

נפלו פתאום על קהלות הקדש

בחמשה לעומר בעשרים לחודש

שנת תתק"ז לפרט הרגו ושרפו ודשו הדש

עד יום האחד ועשרים לחדש.

⁶⁶ כותרת: פזמון בניגון שמע עליון, ראה גם לעיל עמ' 11.

השבת השלישית: אהבה איולתי ותהי לי זאת נחמתי, * [לא מוזכרת ב-LG], מקוננת על נסיונות הפתוי לטבילה ומצוקות אחרות; אלמוני, שישה בתים בני שש או שבע שורות כל אחד, עם פסוק מהתנ"ך לסיום הבית. סיום הפיוט: כי ה' יהיה לך לאור עולם; זולת אל אל חי ארנן; גאולה (א') שכולה אכולה. אחר כך באים: אהבה (ב') סגולתי מלוכה אזרתיך; זולת (ב') אלהים אין בלתך למה אדוניים זולתך מאת מתתיה (Matatia) (LG 493); גאולה (ב') שאגת אריה וקול שחל ולביא מאת שלתיאל בן לוי (Schaltiel b. Levi) (LG 495).

השבת הרביעית: אהבה איומתי שבייה בת ציון כנראה מאת שלמה אבן גבירול (LG 590 ו-לוח הפייטנים, עמ' 71), תשעה בתים. אותיות ההתחלה של כל זוגות מחרוזת הן אקרוסטיכון כפול לשם שלמה⁶⁸. זולת אלהים אל אדע זולתך; גאולה אל ישראל נבראת לפנים מאת אברהם אבן עזרא (Abraham ibn Esra) (LG 213⁶⁹).

השבת החמישית: אהבה איומתי יונה יעלת חן; זולת אליה בך אחבק; גאולה (א') יקוש בעוניו; גאולה (ב') שנותי ספו בדלות.

שבת לפני שבועות: יוצר אהלל בצלצלי שמע; אופן אורחות אראלים; אהבה (א') אלהי ימי שנותי כלו מאת יוסף⁷⁰; אהבה (ב') סגולתי משכתיך חסד; זולת נמחשב אלהי אקראך; גאולה יונה נשאת.

⁶⁷ מהשבת השניה ועד החמישית בין פסח לשבועות יש במחזור נירנברג אהבה, זולת וגאולה כמו במנהג פולין הקדום, אך מבחר הקטעים שונה. יוצר ואופן במנהג פולין של ימינו לא מופעים במנהגים של יצחק בן מאיר מדורא ולכן כנראה נכללו מאוחר יותר.

⁶⁸ לפי צונץ אהבה זאת כוללת רק שבעה בתים ומסתיימת ב-בן לישי. גם במחזור שלנו הבית השביעי מסתיים ב-בן לישי, אך נספו שני בתים וסיום הבית האחרון הוא:
העשוקה והעזובה, ענייה והעלובה
עוד תהי חשובה, לעין כל אהבה
ואצמיח צדקה, ואמחה חטא וחובה
על כל פשעה, תכסה אהבה.

⁶⁹ מודפס במחזור רומא ובמכתבים העבריים של לוצטו (Luzzato's hebr. Briefe), עמ' 474; ראה גם את לוח הפייטנים של לוצטו, עמ' 10, וצונץ, Ritus, עמ' 144. הכותרת לקטע זה בכתב יד 67 של ספריית הסמינר בברסלאו (Codex 67, Seminarbibliothek zu Breslau) גאולה לרב אברהם בייע ומעל הבית רביעי המתחיל במילים העלה נא ארוכה ומרפא כתוב הבא הוסיפה מה"ר שלמה ז"ל ה"ה בעת המנפה ש' קל"ד (לפי מכתב שהתקבל מאת הד"ר רוזין (Dr. Rosin)). בית זה חסר במחזור שלנו.

⁷⁰ לפי לוצטו (לוח פייטנים, עמ' 30 ו-34) מאת יוסף טוב עלם. במנהג פולין אהבה הזאת (לשבת ראשונה אחרי פסח) מכילה ארבע בתים המתחילים ומסתיימים לסרוגין במילים אלה ו-עמי. אותיות ההתחלה של המילים הבאות אחרי מילים אלה הם אקרוסטיכון יוסף. גם בכתב יד מינכן 88 (Codex München 88) יש ארבעה בתים בלבד. במחזור שלנו מופיע בית חמישי המציין שבת יבן יצחק חזק. לפי צונץ יתכן שזהו סיומה של אהבה נוספת:

אלהי
שבועת הורים זכור ואהבת איתני
בארץ לא זרועה שמתה את מעוני
תמיד אייחל לך ישעי ואור עיני
יום נקם תחיש לפדות את המוני
בך סברם אברם ובך כל רעיוני
נתוץ צרי עורכי אשר חיללו ספוני
יום צרו על עיר ושפרו ארמוני
חיללו קדשי ודת נתונה בסיני

דף 139 ב': מעריב ליום ראשון של שבועות.

וירד אלהים אל הר סיני עם הביכור: את קולך שמעתי ותמונתך עיני לא ראתה מאת אפרים בן יצחק (LG 276). לאחר המעריב הקטע האלמוני: זרח כבודי כאור שבעת הימים עם הכותרת בניגון ברח אומרים המרצים (כך!) לחג מתן תורה, חמישה-עשר בתים בני שש שורות המתחילים כולם במילים זרח כבודי.

דף 141 א': שחרית יום ראשון של שבועות.

לפי מנהגי פולין ואשכנז עם הקרובה אורח חיים. הסילוק מפסיק במילים וחשך בחוצות ואחרי זה חסרים שני דפים.

דף 150 א': הדיבראות⁷¹

ארכין ה' שמיא ואחר זה התרגום הארץ-ישראלי לשמות י"ט, כ"ה וכו', א'. אחרי זה: ארעא רקדא – ולא מחמטין⁷².

אחרי זה הקטעים הארמיים השייכים לעשרת הדיברות ולתרגום הארץ-ישראלי⁷³.
לדיבר הראשון: אנא אתקינית עלמא בתבונה, בסדר אלף-בית, שלושים ושמונה שורות המתחילות כולן ב-אנא. בסוף ה-א"ב הראשון עוד אחד, (אנא אליפית⁷⁴) המסתיים ב-ע: אנא ענקתינון עדי ומשי ופרוירון וריקמה.

חושה לגרושה שנת רצון ה'

זרוק מים טהורים להעביר את זדוני

קדוש יעקב הואל סלח ומחול עוני

השיבני ואשובה כי אתה ה' אלהי.

⁷¹ רפופורט (Rappoport) היה הראשון שזהה את משמעות של המונח דברא; ראה את המכתבים העבריים של לוצטו (Hebr. Briefe), עמ' 29. ראה גם לוצטו כרם חמד ג', עמ' 201; וגם צונץ, GV, עמ' 413, Avignon, עמ' 79 ו-LG, עמ' 76.

לפי צונץ רק קטעי הפיוט מייד אחרי התרגום הארץ-ישראלי (דברא קדמאה) מכונים "דיברא", החל מ-ארעא רקדא. אך המהרי"ל מכנה גם את אקדמות מלין דיברא:

בשבועות אומרים הדיברא אקדמות מלין אחר סיום פסוק ראשון דקריאת התורה שחוא בחדש השלישי.

בכתב יד המוזכר לעיל, עמ' 14, הערה מס' 28, שנקרא לו כאן מחזור נירנברג ב', הכותרת דברא הן ל-אקדמות מלין והן ל-ארכין. לפיכך יש להשתמש במונח "דיברא" עבור כל הקטעים הארמיים אשר היו מקובלים בקריאת התורה ביום הראשון של שבועות. מאיר מרוטנבורג (Meir a. Rothenburg, Rg. ed. Prag, Nr. 59) הצהיר שקריאת הדיבראות ע"י בעל הקריאה אסורה. בגרמניה נשמרה אקדמות מלין ובקהילות אחדות גם ארכין. בבירן (Brünn) גם הדיברא אמר יצחק לדיבר החמישי הייתה מקובלת עד המאה ה-16; ראה המנהגים של יצחק בן מאיר מדורא.

⁷² לפי צונץ, LG, עמ' 76, ארעא רקדא שייך לדיבראות לדיבר הראשון. אך מכיון שקטע זה מהלל את התורה כולה ואינו מתייחס לדיבר הראשון במיוחד, מקומו לפני עשרת הדיברות, כפי שמופיע במחזור שלנו, נכון יותר.

⁷³ סדר הקריאה לפי המחזור שלנו: ראשית קראו בתורה את הדיבר בעברית, אחר כך את הדיברא הפיוטית לאותו דיבר ולסיום את התרגום הארץ-ישראלי לאותו דיבר (עם שינויים ותוספות); ראה גם צונץ, שם.

⁷⁴ ראה גם צונץ LG, עמ' 289.

לדיבר השני: א) אמין שיתין רומא – ואלהא אחרן לא יהוי לך. ב) חנניה מישראל ועזריה, סדר אלף-בית, שלושה פעמים אל-ת'. אחרי זה עוד בית הללו קדם ה' בן ארבע שורות, ועוד בית טוביהון דצדיקיא בן שלוש שורות. לפי עדותם של מספר כתבי יד מהאות מ' ואילך, החל מ-מישך, שייך למאיר בן יצחק (LG 151). אין אזכור לכך במחזור שלנו. הפרשן מעיר רק: בשביל שהיה צריך לכך התחיל מישך:⁷⁵.

לדיבר השלישי: אמר משה נביא – וליה אנא יהיב שבחא, הבית לאות ק' חסר (כנזכר גם בצונץ LG 77).

לדיבר הרביעי: ארעא ורקיעא – תוריה ועבדיה ואמתיה ועיליה.

לדיבר החמישי: אמר יצחק לאברהם אבוהי – ולית דדמי ליה.

לדיבר השישי: איתגביר בחיליה אדניה בר חגית⁷⁶ – על דאיתקטיל יואב בר צרויה. תוספת אחרי הא"ב השלם, בת שבע שורות⁷⁷.

לדיבר השביעי: א) ווי⁷⁸ מן דאתתא דכולא בהתתא – תהוי כחרם וסהר ומבועך איטהר⁷⁹ (כך!).

וגופך טהר באנתתא דגבך נסיבא במהר.

ב) יוסף תקיף יצריה, לפי סדר אלף-בית, במחזור שלנו רק עד האות ק': קומו כולהון ונשקן על רישיה ואמרין ליה יאה לך ינוק מלכותיה.

לשלושת הדיברות הבאים תרגום ארץ-ישראלי בלבד ואין דיבראות פיוטיות⁸⁰. ובסוף קטע

פרוזה ארוך: ובכן אזהר יתהון ה' באיתגליותיה במרכבות יקריה על טורא דסיני דאיתעביד משה שליחא בין מימרא דה' ובין ישר' כד הוון חזון ית קליא ובעורייא וקל שופרא וטורא תנין הוון מתדחקין ומזדעזעין בדיל אוריתא וקיימיא ודיניא דיהב להון ה' קאים עלמא ומלכותיה קאים לעלם לעלמי עלמיא דהוון מריש והוון יהא בסופא.

⁷⁵ ראה גם הערה בכ"י לוצטו (Cod. Luzzatto) והסבריו של צונץ, LG, עמ' 151, הערה מס' 2.

⁷⁶ תרגום מטרי מאת צונץ ב-GS, כר' ג', עמ' 163.

⁷⁷ ארבע שורות רצופות של התוספת מתחילות באותיות צקש"ש ולא ב-צקר"ש כנזכר אצל צונץ, LG, עמ' 78. במחזור נירנברג ב' כל התוספת מופיעה לפני האות ת' ולסיום תמה ליה מלכא שלמה ואמר בלביה מה אעביד לתפקדתי דאבא.

⁷⁸ לפי צונץ, שם, שתי שורות מתחילות ב-אוי, א"כ שורה אחת ב-וי וחוזר חלילה. במחזור שלנו כל השורות מתחילות ב-ווי.

⁷⁹ ראה שם, הערה מס' 2.

⁸⁰ גם בכתב יד 21 ובכתב יד 88 בספרייה המלכותית של מינכן (Königliche Hof- und Staatsbibliothek) Codex 67, (München, Codices 21 & 88) וכמו כן בכתב יד 67 של ספריית הסמינר בברסלאו (Codex 67, Seminarbibliothek zu Breslau) הדיבראות לשלושת הדיברות האחרונים חסרות. למחזור נירנברג ב' יש דיברא לדיבר השמיני: אאריא מתילין ואיחוון מתקלין.

דף 159 א':

שאר סדר התפילה לפי במנהגי פולין ואשכנז, מלבד שהתפילה הארמית יציב פתגם להפטרות ליום השני של שבועות חסרה. למעריב של ליל יום השני וירד אביר יעקב ביכור אשריך ישראל. למגילת רות פירוש רש"י.

דף 177 ב': השבתות בין שבועות לי"ז בתמוז:

לפי מנהג פולין⁸¹ אך ללא הזולת אין זולת⁸² לשבת לאחר חג השבועות, אשר עדיין מופיעה במנהגים של יצחק בן מאיר מודרא, אבל אינו נהוג יותר, וכולל את המאורה שני זתיים לשבת בהעלתך (ראה גם שבת הראשונה של חנוכה).

דף 181 א': י"ז בתמוז.

אתאנו לך יוצר רוחות; אבן הראשה; אדאג מחטאתי; שעה נאסר⁸³.

דף 186 ב': ליל תשעה באב.

איכה עם הפירוש ליוסף קרא (Joseph Kara)⁸⁴. שאר התפילות לפי מנהג פולין, מלבד ש- שומרון קול תתן מאת אבן גבירול חסר. אך הוא נאמר בתפילות הבוקר.

דף 188 ב': בוקר תשעה באב.

שחרית ללא קרובה ואחריה קינות: (1) שבת ללא המחרוזת המחברת לנו שלות אשר במחזור רומא המציינת את השם שמואל⁸⁵. (2) איכה אצתה ללא המחרוזת המחברת תאננו המציינת את השם אלעזר (מנהגי פולין ואשכנז) ו-לנו שחת צר המציין את השם שמואל (מחזור רומא). במקום זאת המחרוזת המחברת: מי יתן וראשי מים, ואבכה לילה ויומם, על חורבני פעמים אאדה עד חוג שמים. (3) אאדה עד חוג שמים עם המחרוזת המחברת ישראל מעת המציינת את השם אלעזר

⁸¹ לפי מנהג אשכנז אין פיוט בשבתות אלה. אך כן בשבתות שבין המצרים, אשר אין להם פיוט במחזר שלנו.

⁸² ראה Ritus, עמ' 75.

⁸³ כאן בא הערה אשר הסופר העתיק ממקורו ללא מחשבה: הזכרונות כתובים אחר סליחות דשני וחמישי ושני והם כתובים במקומם לאחר סכות, בעוד שבמחזור שלנו אלה נמצאים קודם, לכן בדף 12 א' לאחר תפילות שבת ראש חודש (ראה לעיל עמ' 10).

⁸⁴ הפירוש לרוב זהה לגרסה בדברי חכמים (Dibre Chachamim) (Metz 1849) אך קטעים רבים מפורטים יותר כאן. עוד על ההשוואה בין מהדורה זאת לזאת של היבש (Hübsch) ראה ברלינר, פליטת סופרים (Berliner, Pletath soferim), עמ' 21, ורוזין (Rosin, R. Samuel b. Meir als Schriffterklärer), עמ' 73, הערה מס' 4. ⁸⁵ לנדסהוט, עמ' 39 והאלה, צודק באמרו שהמחרוזת המחברת מס' 1-3 במחזור רומא המציינת שמואל הן תוספת מאוחרת.

(מנהגי פולין ואשכנז) וללא המחרוזת המחברת השניה ישראל שתילי מאת שמואל⁸⁶ (Samuel) (מחזור רומא). 4) איכה תפארתי מסיים בבית תקרא ... כנהממתי⁸⁷ ושחתי והלכתי אף אני; ללא המחרוזות המחברות אף אני לכד (מנהג פולין) ו-אני לבטתי (מחזור רומא). 5) אם תאכלנה נשים עם האפילוג ורוח הקדש. 6) איכה ישבה חבצלת מסתיים ב-חמת אריח; ללא המחרוזת המחברת לו אלה המציינת את השם אלעזר (מחזור רומא). 7) איכה אלי קוננו עם הפתיחה ויקונן ירמיהו ועם המחרוזת המחברת אותות קינות המציינת את השם אלעזר כמו במנהג פולין⁸⁸. 8) אהלי אשר תאבתה עם המחרוזת המחברת אחור וקדם המשמשת במנהג אשכנז לא נכון כפתיחה ל-איכה את אשר כבר⁸⁹. 9) איכה את אשר כבר עם מחרוזת המעבר היקרים קול המציינת את השם קליר⁹⁰. 10) אי כה אומר, מסתיים ב-עד מתי אלהים יחרף צר. 11) זכור את אשר עשה, מסתיים ב-עורה למה תישן⁹¹ 12) איך תנחמוני 13) ואת נוי 14) החרישו ואדברה 15) ארזי הלבנון⁹² 16) על חורבן 17) אז במלאת ספק עם האפילוג אם כאדם⁹³ 18) אז בהלוך ירמיהו ללא שלושת השורות לנחמה בסוף⁹⁴ 19) אמרתי שעו 20) ממרום זמרי שחק מחילול שותקו, * [לא מוזכר ב-LG], אלמוני, עשרה בתים בני שלוש שורות. אקרוסטיכון אלפא-ביתי המתחיל באות מ' ומסתיים ב-ולא יוסיפו לדאבה עוד 21) איכה ארץ צבי מאת שמואל (LG 593) 22) שכורת ולא מין 23) איכה אשפתו ללא מחרוזת המעבר בדומיה בדד של מחזור רומא 24) ואתה אמרת 25) לך ה' הצדקה 26) הטה אלהי 27) אבדתי קישוטים עשרה אולי מאת קליר (Kalir, LG 52) 28) אש תוקד 29) ירושלים אמרה בני יצאוני ואינם, * [לא מוזכר ב-LG], אלמוני, שבעה בתים בני ארבע שורות. השורות הראשונה והאחרונה של כל בית מתחילות ב-ירושלים אמרה. סיום: לכן בושתי ונכלמתי 30) איך נפלה ממני 31) אכלה נבלה ארץ, * [לא מוזכר ב-LG], אלמוני, אחת עשרה בתים בני ארבע שורות, לפי סדר אלף-ביתי, האות ר' חסרה. השורה האחרונה של כל בית מתחילה בבקשה ובכו עלי הפונה לסרוגין לשמים ולארץ, לחמה וללבנה, למלאכים, לבני אדם, לבעלי חיים, ולהרים ולנהרות. סיום: ובכו עלי עליונים ותחתונים. 32) איכה חרה אפו לשפוך, * [לא מוזכר ב-LG], אלמוני, עשרים ושנים בתים בני ארבע

⁸⁶ לנדסהוט, עמ' 40, מזהה בשוגג את הבית ישראל מעת כמציין שמואל.

⁸⁷ במהדורות ריב במקום ושחתי.

⁸⁸ על הבדלים בפתיחה ובסיום של קינה זאת במנהג רומא ובמנהג גרמניה ראה לנדסהוט, עמ' 40 ואילך.

⁸⁹ ראה לנדסהוט, שם.

⁹⁰ הנחתו של לנדסהוט, שם, שחסרות כאן מחרוזות אחדות אינה מבוססת.

⁹¹ במחזור רומא בית נוסף, דומה למחרוזת המחברת לבית המחבר מס' 2 במחזור שלנו: מי יתן ראשי מים, עיני

עיני ירדה מים, על חרבני פעמים, עד ישקיף וירא ה' משמים.

⁹² נוסח קינה זאת במחזור שלנו שונה מאוד מהמדרות. הזכרתם של שני הרוגי מלכות נוספים (כלומר סה"כ עשרה)

ראויה לציון מיוחד. אחרי תיאור עינויו של ר' ישבב (R. Jeschebab) כתוב: ואחריו ר' אלעזר בן דמא על מצות תפלין

[מצות] ישראל. [ואת] ר' חנניה בן חכינאי. קטע זה מופיע גם בכ"י מינכן 88 מיד אחרי זה ואחיו ר' חוצפית, משם

לקוחים המילים בסוגריים. עוד על עשרת הרוגי מלכות ראה צונץ, SP, עמ' 142 ואילך ו-Beilage, עמ' 20.

⁹³ ראה לעומת זאת מנהג אשכנז.

⁹⁴ ראה לעומת זאת מנהג אשכנז.

שורות. כל השורות מתחילות עם התחלות של פסוקים מתוך איכה פרק א' לפי סדר אלף-בית, ומסתיימות בפסוק מתוך איכה פרק ג', גם לפי סדר אלפא-ביתי. סיום: **תשיב להם גמול ה'** (33) **איכה ירדף אחד אלף**, * [לא מוזכר ב-LG], עשרים ושבעה בתים בני ארבע שורות, דומה לקודם במבנה וכנראה שייך לאותו מחבר. סיום: **יהי רצון שכני סנה** (34) **איכה אזכרה ימי קדם** מאת שבתאי (Schabtai) (LG 598) (35) **ציון הלא תשאל** (36) **ציון קחי כל צרי גלעד** (37) **ציון עטרת צבי** (38) **ציון שארית בני יעקב** מאת שמואל בן יצחק (LG 312) (39) **ציון הלא תשאל לשלום ידידיך** מאת יהודה בן שנאור (Jehuda ben Schneor) (LG 479) (40) **קומי לכי אומרים מוכת לחיים**, * [לא מוזכר ב-LG]⁹⁵, אלמוני, שלושים בתים בני שתי שורות. סיום: **נחמו בכפלים**. (41) **תריק חנית ורומח** מאת קליר (LG 51) (42) **אלי ציון ועריה**.
אחרי סיום הקינות: **הלילו ה ליום** לפי מנהג אשכנז; **שומרון קול תתן**; **אז בחטאינו**; **תרחם ציון**.

דף 213 ב': **שבתות נחמו ו-יעקב** לפי מנהג פולין.

דף 217 ב': **שבת שבוע חתונה**.

יוצר **איחד שם**; **אופן ככבוד אפוד**; מאורה (א') **שובי נא מכל פינה** מאת שמואל בן יצחק (LG 312); מאורה (ב') **חבוש פאר ציון** מאת חיים בן יקר (Chajim b. Jakar)⁹⁶ (LG 493); **זולת (א')** **אמהות עת**; **זולת (ב')** **אחותי כלה קראני גוחי** מאת אפרים בן יצחק⁹⁷ (LG 376); **זולת (ג')** **אז בהיות כלה דרה** מאת אמיתי בן שפטיה (Amitai b. Schefatja) (LG 167). אחרי זה שני חלקים של הרשות מאת שמעון בן יצחק: **מרשות שוכן עד וקדוש ו-ומרשות שארית עם קדוש**⁹⁸ לפי מנהג אשכנז; **אתניה שבחיה**; הפיוט לחתונה מאת יהודה הלוי **יפרח חתן כשושן**. אחרי זה ההערה: **ויאמר זמירות אחרות ואחר כך יאמר שדי שוכן בשמי מרומים**. בהמשך: **ככתו' ואברהם זקן**, בראשית כ"ד, א'-ג' עם תרגום⁹⁹. ולסיום שלושה **מי שברך: א)** **יברכהו צורו**, (ב') **יאומץ בדת אמונו**, (ג') **אל רם ומתנשא**, סיום הברכה: **ויגן בעדו ויאריך שלותו**, לפי מנהג פולין.

⁹⁵ בפתחת קינה זאת תיאור חי של אחד ממסעות הצלב:

הנה הלא נוסעים אל מקום
ארץ צפירות צבי מאור לעינים
נעלה ונבוז שלל בצורות
ושם נחלק צבעים לראש איש רקמתים
חרב לשונם וחץ שחוט בלבי
ואש תוקר בקרבי וגם כושל לברכים.

⁹⁶ כותרת: אחרת של ר' חיים בר יקר.

⁹⁷ כותרת: **זולת אחר לחתונה דר' אפרים**.

⁹⁸ ראה גם LG, עמ' 114.

⁹⁹ ראה גם LG, עמ' 80, Ritus-i, עמ' 15.

דף 223 א': שבת ברית מילה.
יוצר, אופן וזולת לפי מנהג אשכנז.

דף 225 א': שבת לפני ראש השנה לפי מנהגי פולין ואשכנז.
אחרי זה באים כל הסליחות לימי התשובה עם מיספור בכתב מאוחר. אין קביעת הסליחה לכל יום ויום אך מסתמנת כבר חלוקה. הן מסודרות בקבוצות: א' סליחות לשבוע לפני ראש השנה, ב' לערב ראש השנה, ג' סליחות לצום גדליה, ד' סליחות "לשאר ימי התשובה".¹⁰⁰ מיון נוסף לפי סוגים: פתיחות, תחינת, פזמונים, עקידות, סליחות.

דף 228 א': לך ה' הצדקה ו-איך נפתח פה ואחרי זה הכותרת:
פתיחות.

(1) ה' אלהי הצבאות נורא בעליונים. (2) ה' אלהי הצבאות יושב הכרובים. (3) שושנת וורד. (4) אליך לב ונפש. (5) אליך ה' שועתי. (6) שיחרונך ובקשונך. (7) אז טרם.

דף 231 ב': סליחות.

(1) תבא לפניך שועת חינוך. (2) אנא זכור. (3) אנא ה' אלוהי תשועתי מאת משה בן משולם (Moses ben Meschullam) (LG 251). (4) אלהים אין בלתיך. (5) אזעק אל אלהים. (6) אני יום אירא. (7) אם אמרי אשכחה. (8) אם עונינו רבו. (9) אלהים בישראל. (10) אין כמידת בשר. (11) אנקתי עדיך קרובי ומצדיקי מאת בנימין בן זרח (LG 241). (12) אליך נשואות עינינו. (13) אייתיד קויתידך. (14) אזון תחן. (15) את פני מכין. (16) ישראל עמך. (17) אתה הוא מקדם. (18) איה כל נפלאותיך. (19) ארבעה מלכיות אכלוני, אלמוני (LG 226). (20) אריות הריחו שה פזורה, אלמוני (שם). (21) ארכו ימים. (22) אומץ יוסף. (23) בתולת בת יהודה מאת בנימין בן זרח (LG 240). (24) אנשי אמונה. (25) איך אוכל לבוא. (26) שוממתי ברוב יגוני.

דף 243 ב': לערב ראש השנה.

(1) אמוניך היום למשפטיך עומדים, אלמוני (LG 226¹⁰¹). (2) אנא עוררה. (3) אל אמונה. (4) תפן בעיניו. (5) אל אלה דלפה. (6) אנוסה לעזרה פצי עדין מאת אלעזר בן יהודה (Elazar b. Jehuda) (LG

¹⁰⁰ לפיכך יש לסטות מהערתו של צונץ (Ritus, עמ' 135) לגבי המחזור שלנו: "אגב אף אוסף סליחות מתקופה זאת לא מסודרת לפי ימים, אלא לפי סוגים".
¹⁰¹ במחזור שלנו עם הכותרת פתיחה, אבל מסווג כתחנון אצל צונץ.

(321). (7) אך במתח דין. (8) אדם איך יזכה. (9) אנוש רימה. (10) ה' ארץ אשתחווה לך, אלמוני (LG 226).
 (11) אלהים יראה לו. (12) אמת אתה הוא ראשון. (13) חיים ארוכים. (14) מלך אחד. (15) שלום תשפות
 לנו, אלמוני (LG 226). (16) ה' צדיק יבחן, עקדה מאת יואל בן יצחק הלוי (Joel b. Isaak Halewi)
 (LG 270). (17) אם עקלנו יושר נתיבות, עקדה מאת יחיאל (Jechiel)¹⁰². (18) שופט כל הארץ. (19) זכור
 ברית אברהם¹⁰³. (20) כותרת: וידוי דרבינו סעדיה, כולל את החלקים הבאים¹⁰⁴: 'א' יהי רצון –
 ולזעוק פני המלך. 'ב' שכחנו את טובותיך – כסתנו. 'ג' ועתה ה' אליהנו – אז אבדנו כלנו בעונינו. 'ד'
 אנא הבט – וכפר אדמתו עמו¹⁰⁵. 'ה' אנא ה' האל הגדול – ועלבון הנפש תחת נפש. 'ו' כי מה בצע
 בדמיונו – לבתי הכריתך. 'ז' ועתה ה' אליהנו אם עשינו – ולכל חטאת עמך בית ישראל. כאן משולבים
 הקטעים אשמנו בגדנו; אשמנו מכל עם; לעינינו עשקו; ולסיום משיח צדקך. (21) תפלה תקח.

דף 260 א': לצום גדליה.

(1) את ה' בהמצאו. (2) אתה הוא מלכי מקדם¹⁰⁶. (3) אמנת מאז. (4) אבלה נפשי. (5) אקרא לך בצר לי
 מאת טודרוס (Todros) (LG 345). (6) אוילי המתעה¹⁰⁷. (7) אשירה ואזמרה שמך גואלי, אלמוני (LG
 260). (8) תחרות רוגז. (9) אזרחי מעבר הנהר. (10) הורית דרך תשובה.

דף 265 א': לשאר ימי התשובה.

(1) אך כך מקוה ישראל. (2) אתה תקום תרחם, אלמוני (LG 226). (3) אומנות אבותי תפשתי במצוק
 מאת אפרים בן יצחק (LG 277). (4) אין תליה לראש. (5) אליך ה' שועתי. (6) אריה ביער. (7) תוחלת
 ישראל ועדת יהודה מאת הלל (Hillel) (LG Nachtrag, עמ' 23). (8) ארח צדקה ועלמות. (9) אמרנו
 נגזרנו לנו. (10) תוחלת ישראל חסד. (11) אבואה ואשתחווה ואכרעה בקש רחמים, אלמוני (LG 223).
 (12) אלהי ישראל צדיק אתה. (13) אשכול מבושל פרי ועינב מאת ברוך בן שמואל (Baruch b. Samuel)
 (LG 308). (14) תשוב תרחמינו. (15) אנחנו אשמנו במעשינו הרעים מאת שמואל (LG 408). (16)
 אלהים ה' חלי. (17) את אשר חטאתי בשפתי אבטא מאת אליה בן יעקב (Elia b. Jacob)¹⁰⁸. (18)

¹⁰² כותרת: עקדה אחרת דר' יחיאל, מופיע אצל צונץ בין הקטעים האלמוניים (LG, עמ' 226).

¹⁰³ ראה גם לעיל, עמ' 10, הערה 13.

¹⁰⁴ עוד על תוספות מאוחרות והרכב הקטעים של תפילה זאת ראה לנדסהוט, עמ' 294 ואילך.

¹⁰⁵ לפני אנא הבט הערה בכתב אחר: ויש שמדלגין מכאן עד אדמתה עמו. ובשוליים בכתב מאוחר: את אלה מזבחות

זכור – איש תם.

¹⁰⁶ זהה ל-אתה אלהי מלכי, LG, עמ' 269; גם במחזור שלנו כתוב יום צום חקרנו ולא כמו במהדורות יום יום חקרנו;

ראה גם לנדסהוט, עמ' 122.

¹⁰⁷ לפי מנהג איטליה-גרמניה סליחה זאת מקובלת בערב ראש השנה וביום הכיפורים (מהדורת ונציה, 1600), ראה

גם לוצטו, לוח הפייטנים, עמ' 76.

¹⁰⁸ לפי צונץ סליחה זאת בת ארבעים ושמונה שורות ומסתיימת ב-בחוניך. במחזור שלנו נוספו שתי שורות ובסיום

אקרוסטיכון לשם אליה בן יעקב חזק.

תגרת ידך. 19) אדון לך הרחמים והסליחות, אלמוני (LG 226). 20) אנא אדון צור עולמים מאת אליה בן שולם או שמואל (Elia b. Schullam oder Samuel) (LG 351). 21) ארבעה אבות נזיקין הן¹⁰⁹ מאת משה בן יוסף הכהן (Mose b. Joseph Hacoheh) (LG 315). 22) אשיחה במר נפשי מאת אפרים בן יעקב מבון (Ephraim b. Jacob aus Bonn) (LG 291). 23) אלוה כל בריות מאת משה (Mose) (LG 402). 24) אמנם אנחנו חטאנו. 25) אך לאלהים נפשי דומי מאת רש"י (Salomo b. Isaak [Raschi]) (LG 252). 26) אליך נשאתי עיני להאירי, אלמוני (LG 226). 27) אשא כנפי שחר. 28) אלהי בך בטחתי אל אבושה מאת שבת' בן יצחק (Schabtai b. Isaak) (LG 334). 29) אהיה אשר אהיה פצת לאביגדור מאת טוביה בן אליעזר (Tobia b. Eliezer) (LG 258). 30) אנחנו החומר ואתה יוצרנו. 31) אופן אחד בארץ אצל החיות מאת רש"י (LG 252). 32) באתי לפניך מלכי וצורי מאת מרדכי בן אליעזר (Mordechai b. Elieser) (LG 324). 33) אכרעה על ברכי קידה ואפרשה כפים מאת משה בן שבת' (Mose b. Schabtai) (LG 259). 34) אין אומר ואין דברים מאת יוסף טוב עלם (LG 243). 35) ארשת שפתינו תאזין קולנו ביום צום עינויינו, תשעה-עשר בתים בני שלוש שורות, לפי סדר אלף-בית אך רק עד האות ק'. סיום: קומו כי הקים אל שבועה¹¹⁰. 36) אשתטחה ואתנפלה ותחן אפילה, אלמוני (LG 227). 37) אביוני עמד עניים ודלים, אלמוני, שבעה בתים בני ארבע שורות, הבית האחרון בן שתי שורות. לסיום: וממשתה שמנים וממשתה שמרים¹¹¹. 38) אלהי הרוחות לכל בשר, אלמוני (LG, שם). 39) אתה מלכי האל ה'. 40) ישראל אל ה' יחל, אלמוני (LG, שם). 41) אמונת מלכים נתתה למשיסת שוטניך מאת יצחק בן יעקב (Isaak b. Jacob) (LG 313)¹¹². 42) אליך אשפוך נפשי כמים מאת משה בן מתתיה (Mose b. Matatia) (LG 347). 43) ירושלים את ה' הללי, *]לא מוזכר ב-LG], אלמוני, עשרים וארבעה בתים בני ארבע שורות המתחילים ומסתיימים ב-ירושלים. 44) שמים תעלה תפלתנו, אלמוני (LG 227). 45) אשת אברם הנידחה, אלמוני (LG, שם). 46) ברכי אצולה מרוח הקודש¹¹³. 47) אלהים אלהי ישראל הקיצה לפקוד מאת לוי (Lewi) (LG)

הסיום:

אליהם תשגיח ומחרון אפך שוב
 רעש יוחן ובינינו חשוב
 בניך הם זרע מאמיניך
 יעקב ויצחק ואברהם בחוניך
 חזק את לבבינו ליראה את שמך
 והצילנו וכפר על חטאתינו למען שמך

נראה שצונץ לא ראה את השורות הנוספות והוא רשם סליחה זאת בשם אליה. לוצטו, עמ' 14, קבע בשוגג שזה אליה בן שמעיה (Elia b. Schemaja).

¹⁰⁹ מופיע במנהג ליטא, ראה לנדסהוט, עמ' 224.

¹¹⁰ כנראה זהה ל-LG, עמ' 402, מס' 16, אם כי הסוף שם שונה.

¹¹¹ אולי מאת בנימין בן זרח וזהה ל-LG, עמ' 242, מס' 38.

¹¹² למס' 40 ו-41 שורות המסתיימות ב-ישראל. כנראה שניהם מאותו הפייטן.

¹¹³ המנון שבח מפורסם זה מאת יהודה הלוי מופיע במחזור הספרדי לפני הנעילה ומכונה שם תוכחה. ראה בפרט

קט (Sachs, Religiöse Poesie der Juden in Spanien), עמ' 306 ובתוספת בעברית, עמ' 30.

(Nachtrag 23). 48) הודו אדיר ונאה מאת אברהם בן יצחק (Abraham b. Isaak) (LG 329). 49) און זרענו ועמל קצרנו מאת יהודה הלוי (LG 413¹¹⁴). 50) אם תוציא יקר מזולל מאת לוי (LG Nachtrag 23). 51) אלהים לבדך אם הכות בין מאת לוי (LG Nachtrag, שם). 52) אומנות אבותי תפשתי בתפלה מאת אפרים בן יצחק (LG 277).

דף 294 א': עקידות.

1) אזרח ממזרח העירוני אהבתו מאת שלמה בן אבון (Salomo b. Abun) (LG 311) 2) אור לישרים נגלה (LG, שם) 3) אזרחי הוער ממזרח, אלמוני (LG 227) 4) אהבת עוז 5) אז בהר המור 6) אם אפס 7) אמונת אומן 8) איך נצדק לפניך רב תעלומות מאת שמואל בן יהודה (Samuel b. Jehuda) (LG 254) 9) אברהם היה אחד יקר מאת יעקב בן יקותיאל (Jacob b. Jekutiel) (LG 330) 10) תומת צורים מאת בנימין בן זרח (LG 240) 11) איתן לימד דעת טרם 12) איתן לימד דעת מאילין, ללא חרוזים ואין מבנה בתים¹¹⁵.

דף 299 א': פזמונים¹¹⁶.

1) במוצאי מנוחה 2) באשמורת הבוקר 3) יושב בסתר עלינו¹¹⁷ 4) שחר קמתי¹¹⁸ 5) אדני שמעה 6) רועה ישראל 7) חננו ה' 8) מלאכי רחמים משרתי עליון 9) ישראל נושע 10) אם הרבינו פשע, אלמוני 11) שמע עליון לקול אביון ומחה מאת שלמה (LG 406).

דף 302 א': לעשרת ימי תשובה.

1) קדמה תשובה לבת השוכבה, פזמון בשבעה בתים בני ארבע שורות, אלמוני. סיום: תרצה ארשת שפתינו כשי ועולה 2) בין יום כסא לעשור 3) ישמיענו סלחתי 4) מלאכי רחמים משרתי עליון, שמונה בתים בני ארבע שורות. הבית הראשון כמו בפזמון המוכר מאת שמואל כהן (Samuel Kohen). תחילת הבית השני: מלאכי רחמים משרתי נורא, וחיות הקדש רגל ישרה. השורה האחרונה של כל בית מתחיל ב-אולי יחוס. סיום: אולי יחוס שאולי חנינות אולי ירחם. תחילת הבתים (החל מהבית השלישי) אקרוסטיכון: משה חזק 5) חוקר הכל 6) יחביאנו צל ידו.

¹¹⁴ לפי לנדסהוט, עמ' 77, כלול במחזור הקראי.

¹¹⁵ יתכן שעקדה זאת זהה לזאת המוזכרת ע"י שרירא, ראה גם LG, עמ' 219, הערה מס' 6 ו-SP, עמ' 138.

¹¹⁶ אחד-עשר פזמונים אלה נהגו לאומר בימי הסליחות לפני ראש השנה, שהרי כותרתם לעשרת ימי תשובה.

¹¹⁷ לפי סדר הסליחות מנהג פולין פזמון זה בן שמונה בתים והתחלותיהם אקרוסטיכון בלתי שלם. לפיכך צונן מניח ששלושה בתים חסרים. במחזור שלנו רק הבית הראשון, השני, השלישי והשמיני והתחלותיהם מציינים את השם

יצחק.

¹¹⁸ הבית הן בהיות העבודה חסר במחזור שלנו.

דף 304 א': לערב יום כפור.

הערת סדר התפילה כדלקמן: מתפלל ב' שליחות אדון בפקרד ואך כמתח דין או אדם איך יזכה או אנוש רימה או שוממתי ברוב יגוני פזמון ירצה צום עמד.

דף 306 ב': תחינות.

(1) שערי שמים (2) שבת הכסא (3) תורה הקדושה (4) תורה החמודה (5) תורה התמימה אלפים קדימה מאת רש"י (LG 254) (6) תחלי תורה תחנני ברה מאת אפרים בן יעקב (Ephraim b. Jakob) (LG 292) (7) מלך מלכים (8) מקוה ישראל (9) הלא על כי אין אלוה בקרבי מאת נחמיה (Nehemia) (LG 363) (10) אוחילה מעי ואהמה קירות לבי מאת שמעון בן יצחק (LG 236) (11) דומיה לא אחשה מאת דוד בן גדליה (David b. Gedalia) (LG 268) (12) תא שמע.

דף 312 ב': מעריבים לחג ראש השנה¹¹⁹.

ערב ראשון: אהוביך אליך קרב מאת יהודה בן יקר (Jehuda b. Jakar) (LG 466).
ערב שני: א' אלהים לנו מחסה ועוז, * [לא מוזכר ב-LG] ב' מלך אמיץ בהדר עוזו ג' מלך שור בשפלות נדודים.
מעריב אחר: א' אמוני נבונים בתוקעם בירח איתנים. ב' מלך אדיר במרומים. ג' מלך טעמי עם לך מושיעים.

דף 315 א': יום הראשון של ראש השנה.

השחרית מתחילה ב-האל בתעצומות ומרבית המשכה לפי מנהג פולין: לפתיחה הקרובה יראתי בפצותי, אותו סיום כמו של המחיה מלך עליון ונורא ועם הקטעים אם אשר בצדק, וחיות בוערות ו-אחד קדוש¹²⁰. אתה הוא אלוהינו לעומת זאת חסר כמו במנהג אשכנז.
המוסף כולל את מלך אביון כמו במנהג פולין, אך עם בית נוסף: מלך אביון דוה בדבר דובר ועובר דומה לעיור עד מתי ימלך¹²¹.

¹¹⁹ בנגוד להנחתו של גרץ (Geschichte VII, 2, S. 440, Anm. 1) בדבריו על מחזור בכתב יד בספריית אוניברסיטת ברסלאו (Breslauer Universitätsbibliothek), המצאו של מעריב לראש השנה אינו סימן לשייכות המחזור לקהילת וורמס. מעריבים כאלה שכיחים במחזורי כתב יד עתיקים וגם כ"י 66 בספריית הסמינר בברסלאו (Breslauer Seminarbibliothek, Codex 66) כולל מעריב. והוא זהה למעריב השלישי במחזור שלנו אם איננו טועים. הנוהג לומר מעריב קשור לצום בערב ראש השנה והייתה אי-הסכמה בקרב הרבנים בעניין זה, ראה גם הלכות ראש השנה של המהרי"ל.

¹²⁰ בקטעים אלה המנהג גרמניה שונה ממנהג פולין; ראה Ritus, עמ' 74 ו-75.
¹²¹ היקפו של מלך עליון אחד-עשר בתים בלבד וכולל מחצית האלף-בית (האותיות א', ג', ה' וכו'). הפייטן השתמש בשאר האותיות (ב', ד', ו', ז', ח', ט) ל-מלך אביון. כלומר מול כל מלך עליון עומד מלך אביון ובכך מודגש הניגוד בין מלכות שמיים למלכות הארצית (ראה גם LG, עמ' 113 ו-Ritus, עמ' 140). במנהג אביון (ראה Zeitung des

חמול על מעשיך¹²² אשר הועבר למנהג פולין ממנהג רומא כלול גם במחזור שלנו. היום
תאמצנו שלם יותר מאשר במנהגי פולין ואשכנז אך קצר יותר מאשר במנהג רומא¹²³.

דף 334 א': יום השני של ראש השנה.

שחרית לפי מנהג פולין, מלבד ש-אחת הוא אלוהינו חסר כמו ביום הראשון. לפני השורה
האחרונה של מלך עליון ארבע השורות הבאות של מלך אביון:
מלך אביון בזוי ומשימה פשעיו מכסה בהול ומותשה עון פושה נבחן בכל
מעשה ואוצרו ישסה ואיך ימלך
מלך אביון דגור מעפרות נכשל בעבירות יובל לקברות נסגר במסגרות נופל
במהמורות וגזור בגזירות ואיך ימלך
מלך אביון נכאב בחליו ונגרע תליו ונוסף בכיו ויגוע ואיו ולא דיו למשפט
יביאו ואיך ימלך
מלך אביון עלוב ושפל בחושך מאופל עונו מוכפל חטאו מוטפל בגללו
יושפל מגובהו נפל ואיך ימלך.
מוסף לפי מנהג פולין מלבד ש-אהללה של יוסי (Jose) כולל פסוקי תנ"ך עם הכותרת ככתוב.
פסוקים אלה חסרים במנהג פולין, אך כלולים במנהג גרמניה.

דף 347: שבת תשובה.

יוצר אשחר אל אל. אופן יום הודו וכבודו¹²⁴. זולת אדעה כי אין זולתך.

דף 349 ב': כל נדרי.

במקומות הרבים בהם מנהג פולין שונה מהמנהג גרמניה מחזור נירנברג חופף למנהג פולין:
יעלה, אמנם אשמנו, אמנם כן ו-כי הנה כחומר כלולים בשלמותם¹²⁵.
אחרי התפילה בא שיר היחוד. בשוליים במקום פירושים כתבי התשובה והמוסר חיי עולם¹²⁶
ו-הלכות תשובה¹²⁷. היות והדף הראשון והאחרון חסרים שתי היצירות קטועות. ההתחלה של

Judenthums, 1983, עמ' 302) ובמנהג טריפולי שני המנוני השבח כלולים בשלמותם. במנהג אשכנז מלך אביון
אינו מוזכר בכלל. במנהג פולין נשמרו שני בתים, כביכול כתזכורת. המחזור שלנו כולל בית נוסף ביום הראשון של
ראש השנה, ועוד ארבעה בתים ביום השני (ראה להלן). לפני ה-מלך אביון האחרון נוסף בכתב מאוחר אבל.

¹²² ראה Ritus, עמ' 75, הערה מס' a.

¹²³ שם, עמ' 141.

¹²⁴ כולל במחזור וורמס כמאורה לשבת השניה של חנוכה.

¹²⁵ כבר בימי המהרי"ל אמרו במנהג אשכנז רק ארבעה בתים של יעלה (ראה מהרי"ל, הלכות ליל י"ב): אמנם

אשמנו, אמנם כן ו-כי הנה כחומר חסרים. כולל לעומת זאת כאן הקטעים ה' אלהי חצבאות, כי על רחמיך הרבים, ו-
תמת צורים. הרכב הבתים של שומע תפלה לעתים שונה מאשר במנהג פולין.

¹²⁶ לפי צונץ (GS, עמ' 127) מחבר היצירה הוא ר' יצחק החסיד; ראה לעומת זאת גם שטיינשניידר

(Steinschneider, Catalog der h. Handschr. zu Hamburg), עמ' 38 ו-70.

היצירה הראשונה חסרה וכמו כן הסוף של השניה. חיי עולם מסתיים ב: ואשרי ההזוכה והמזכה וכל העולם לא נברא אלא בשבילו שני' סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם וכן דורש בהלכות גדולות ובמסכת ברכות סליק חיי עולם. מיד אחרי זה (דף 361 א'): ¹²⁸ הא לך הילכות תשובה לכל עבירה ועבירה והם יסוד ה"ר אליעזר בן רבינו יהודה כאשר קיבל מרבינו יהודה החסיד בן שמואל החסיד והקדוש והנביא בן רבי' קלונימוס הזקן משפירא בן רבי' יצחק ז"ל והם קבלו רב מרב גאון מגאון חכם מחכם [עד] הלכה למשה מסיני. האיש אשר תקפו יצרו לעבור מצות בוראו יעיין בספר זה וימצא תשובה בחונה וברורה כפי אשר חטא ליוצרו. וכתב הגאון יש לך אדם שתקפו יצרו וחטא ליוצרו ובוש לבוא לפני החכם לשאול לו מה יעשה על עבירה שבידו ובמה יתכפר לו על כן כל אדם אשר נשאו לבו לעשות תשובה שלימה מחטאתו אשר חטא יעיין ביסוד זה וימצא תשובה וכפרה כפי אשר חטאו ולא יצטרך לבייש עצמו לבוא לפני החכם להורות מה יעשה. תניא ובפרק אין בין המודר מייתי לה ז' דברים קדמו לעולם אילו הן תורה תשובה גן עדן וגיהנם וכסא הכבוד ובית המקדש ושמו של משיח.

דף 364 א': שחרית י"ב:

מתחיל ב-האל בתעצומות. כולל היום יכתב ו-איומה בחר כמו במנהג פולין, אבל ללא אתה הוא אלהים ו-לאל עורך דין. להמנון השבח מעשה אלהינו, אין מי בשחק נוספו שני בתים לפני הבית אחרון, מלבד מעשה אנוש תחבולותיו הקיים גם במנהג פולין:

מעשה אנוש צעדי דרכי תהו פעולתו בהו עשתונותיו אבדו ונדחו סרעפי
 בטלו ודוחו ואיך יתגאה הבל וענין רע הוא
 מעשה אנוש נרדם בתנומות מלא חימות לובש חטא ואשמות כעס וכלימות
 ואיך יתגאה נמשל כבהמות ¹²⁹.

הרהיט ובכן מי לא ייראך כולל את הקטעים הבאים בשלמותם: א) הגויים אפס ותהו ב) הגויים אימים זמזומים ג) מלכותם. שאר הפיוטים כמו במנהגי פולין ואשכנז.

סליחות: 1) הי אלהי הצבאות צג 2) איככה אפצה פה 3) אין מי יקרא 4) אליך פנינו 5) אנא חטא העם 6) אנא השם הגדול 7) אנא אלהי תהלתי 8) אהיה אשר אהיה לעד שמך מאת יצחק בן משה (LG 250) 9) אב לרחם 10) אדון דין 11) אך בך לדל 12) ארון בפקדך אנוש 13) מעונה אלהי קדם ¹³⁰

¹²⁷ ראה גם צונץ, שם, וההערה הבאה.

¹²⁸ היצירה שונה בקצת מהגרסאות שברשותי (הלכות תשובה מתוך הרוקח, דרכי תשובה בשאלות ותשובות של ר' מאיר מרוטנבורג שיצא לאור בפרג (R. Meir Rothenburg, ed. Prag) ו-מורה חטאים בכל בו). הם גם שונים מ-הלכות [ה]תשובה במחזור שלנו. עם אותה הכותרת ועם פתיחה זהה גם בכתב יד מינכן (Münchener Handschrift), לפי תיאורו של פרלס (Perles) ב-Grätz' Monatsschrift, 1876, עמ' 373.
¹²⁹ בדומה ל-מלך עליין ו-מלך אביון (ראה לעיל, הערה 92): שישה בתים המתחילים ב-מעשה אלהינו המקבילים לששת הבתים המתחילים ב-מעשה אנוש כפי שניתן למצוא במהדורות, כך שפיוט זה מאת משולם בן קלונימוס (Meschullam b. Kalonymos) כולל שנים-עשר בתים (LG, עמ' 109) וחסרים שלושה מעשה אנוש.
¹³⁰ סליחה זאת כלולה גם במנהג איטליה אילת השחר (מהדורת מנטובה, 1612), דף 137 ב'.

מאת מרדכי בן שבתי הערוך¹³¹ (Mordechai b. Schabtai ha-aruch) (LG 337) (14) **שלוש עשרה מדות**

(15) **מפלטאי אלי** (16) **שופט כל הארץ** (17) **אדברה תחנונים**.

קטעי סיום: (1) **אתה מבין**. (2) **איום ונורא משפט יום בוערה** מתוך המחזור רומא. (3) **אמרתי לפושעים**, ארבעת הבתים הראשונים והאחרונים¹³². (4) **יום אשר אשמנו**, בשלמותו, כמו במוסף מנהג רומא ובשחרית מנהג גרמניה. (5) **אהללך בקול רם** עם עשרים וארבעה בתים¹³³.

דף 400 א': **מוסף י"ב**.

עד הסליחות זהה למנהג פולין גם בקטעים אשר זה שונה ממנהג אשכנז. כולל את הקטעים הבאים: **אל תזכור**, **אך אומרים**, **אמרו לאלהים**, **מעשה אלהים**, **ונתנה תקף**, **אז מלפני בראשית**¹³⁴. **ל-אמרו לאלהים** מאת קליר¹³⁵ יש במחזור שלנו עשרים ושלושה בתים¹³⁶. **מעשה אלהינו**, **אדיר הוא**, גם מאת קליר כולל במחזור שלנו שלושה בתים. **מעשה אנוש** כולל את הבית הראשון, השני והשישי: **תתרות רחמיו**, **צמאון בקרבו**, **בנע ונד**¹³⁷. אחרי **אוי"א היה עם פיפיות** בא **אידרת חזקים** עם הפזמון החוזר: **עד לא מכון כסאך נכון**¹³⁸, רק חמישה בתים לאותיות **אבגד"ה**¹³⁹; אחרי זה **אוחילה לאל** ושתי עבודות מאת משולם בן קלונימוס. קודם **אמיץ כח**, ואחרי זה **אשוחח**, עם ההערה **ויש אומרים סדר זה** (לתיאור מפורט ראה LG, עמ' 110). מכיון שחסר כאן דף, **תשר"ק** השני עד **ס' בלבד**. הדף הבא מתחיל ב-**אשרי עין**, קצר בהרבה מאשר במהדורות וסדר הקטעים הבאים שונה.

סליחות: (1) **אין פה להשיב** (2) **איך אשא ראש** (3) **אבל אנחנו חטאים** (4) **תאבת יום זה** (5) **אני אני המדבר** (6) **אלהי העברים** (7) **אלהים אל דומי** (8) **ברית כרותה** (9) **אמוני שלומי עמך** (10) **האל הגדול הגבור והנורא**¹⁴⁰ מאת בנימין בן זרח (LG 239) (11) **אנא אדון הסליחות והרחמים** (12) **אנא מלך מלא**

¹³¹ מכנה את עצמו מסיבות בלתי ידועות גם **הסון** (ראה LG, עמ' 337). לפיכך יש לתקן את לוצטו, **לוח הפייטנים**, עמ' 52, אשר מונה את **מרדכי הסון** ואת **מרדכי בר שבתי** כשני פייטנים שונים.

¹³² קטע זה אינו ידוע במנהג פולין, במנהג אשכנז ארבעת הבתים הראשונים בלבד, במחזור רומא בשלמותו; ראה גם Ritus, עמ' 99.

¹³³ במחזור פולין שמונה בתים, במחזור גרמניה עשרים ושניים בתים, במחזור רומא עשרים ושלושה בתים.
¹³⁴ פיוטים אלה חסרים במנהג אשכנז, אשר כולל לעומת זאת את הקטעים הבאים שאינם כלולים במנהג פולין וממחזור נירנברג: **אנא אזון**, **אך אין לנו אלוה**, **מי ירעוך**, **אליך תלויות**, **ואיזו תהלה**, **לך יאדיר**, **האחד בעולמו**, **האומרים אחד**.

¹³⁵ ראה גם LG, עמ' 55 ו-Ritus, עמ' 100.

¹³⁶ כולל רק אחד-עשר בתים במנהג פולין; במחזור רומא השחרית כוללת עשרים ותשעה בתים.

¹³⁷ בשחרית מנהג רומא כלולים כל ששת הבתים של **מעשה אנוש**. הבית **מעשה אנוש תחבולותיו** במנהג פולין כנס באופן תמוה להימנון השבח בסגנון של קליר **אדיר ביועודו**, למרות שהוא שייך למעשה ל-**מי בשחק** מאת משולם בן קלונימוס; ראה לעיל, עמ' 29.

¹³⁸ ראה גם LG, עמ' 58.

¹³⁹ לפרגמנט זה יש להוסיף את הבית לאות **ש** מתוך כתב יד מינכן 69 (Codex München 69); ראה גם LG, שם, הערה 1.

¹⁴⁰ מודפס ב-**מעירי שחר**, דף 171 א'; ראה גם לנדסהוט, עמ' 52 ולוצטו, עמ' 20.

רחמים מאת יצחק בן יקר (Isaak b. Jakar) (LG 12) (13) אורח צדקה (14) אמרנו נגזרנו (15) אדם איך יזכה (16) אנוש רימה (17) מלכי מקדם (18) את הברית (19) אם עווננו (20) אלה אזכרה.

קטעי סיום: (1) אתה מבין (2) אנוש איך יתכפר וכל מעשיו בשפר, ארבעה בתים עם הפזמון החוזר: מנויה וגמורה בסוד חכמי התורה אשרי מי שלא נברא¹⁴¹ (3) אתה מבין סרעפי לב¹⁴² בארבע מחלקות עם הפזמון החוזר: לבדך נקראת חנון ורחום מרבה סליחות¹⁴³ (4) יום אתה לכפר בנוסח גרמניה¹⁴⁴ (5) אדיר ונאור בשלמותו כמו במנהג אשכנז (6) היום תאמצנו, שלם יותר מאשר במהדורות מנהגי פולין ואשכנז¹⁴⁵.

דף 433: מנחה.

הקרובה כוללת שמונה קטעים: (1) איתן הכיר (2) מואהב (3) אראלים (4) אדר בתואר (5) אפאר למלכי בקדש (6) אתה אל רחום וחנון (7) אראלי הוד (8) כי רכובו¹⁴⁶.

סליחות: (1) כאשר נשאת אשם, אלמוני (LG 228¹⁴⁷) (2) אפסו אישים (3) אחלה אל ה' (4) תמור עבודת מזין (5) אויה לך נפשי מדריכך הנסוגות מאת יהודה הכהן (Jehuda Hacoheh) (LG 348) (6) אלהי תהלתי אל תחרש מאת יצחק בן משה (LG 250) (7) אל לבבם עמך ישראל השיבו, אלמוני (LG 228) (8) אבינו מלך (9) אלמנות חיות עניות מאת מאיר בן יצחק מאורליאן (Meier b. Isaak aus Orleans) (LG 251) (10) אלהי בשר (11) אזנך הטה והקשב להקת רינון מאת יצחק (Isaak) (LG 395¹⁴⁸) (12) אלהי עושיי (13) אשפוך שיחי (14) משאת כפי (15) אמונים בני מאמינים (16) לך ה' הצדקה (17) אל נא רפא נא.

קטעי סיום: (1) אתה מבין (2) יום אשר הוחק, הבתים ס"ע ו-פ"צ חסרים. (3) אדון אביר בשלמותו כמו במוסף מנהג רומא¹⁴⁹.

¹⁴¹ הקטע השלם בן שמונה בתים והוא כלול במוסף מנהג רומא. במנהג פולין נשמר רק הפזמון והוא מופיע ללא הקשר בסוף של ואתה רחום מקבל.

¹⁴² ראה גם צונץ, SP, עמ' 86 ו-Ritus, עמ' 98 ו-99.

¹⁴³ הפזמון נשמר בשחרית מנהג גרמניה (לפני אמרתי לפושעים).

¹⁴⁴ גרסה אחרת ב-יום אתה מנהג רומא (לשחרית); ראה גם LG, עמ' 66. במנהג פולין רק קטעים של יום אתה ושל יום אשר אשמנו (שחרית).

¹⁴⁵ ראה גם לעיל, עמ' 28.

¹⁴⁶ בסוף הפירוש ל-אראלים ניתן לקרוא: עד כאן יסד ר' אליה ב"ר מרדכי מכאן ואילך יסד ר' אלעזר קליר. צריך לתקן הערה זאת בהתייחסותה לקליר. לפי צונץ, Ritus, עמ' 103, רק אדר בתואר שייך לקליר. השערתו של לנדסהוט, עמ' 33, שקליר חיבר גם את אתה אל רחום אינה סבירה מכיון שהסגנון הלשוני של פיוט זה אינו של קליר. סיומו של הפיוט במחזור שלנו: שובנו אליך אל תביישנו. ראה גם המבואו למחזור רומא של לוצטו, עמ' 36.

¹⁴⁷ הדף אחרי הסליחה הראשונה חסר. לסליחה בדף הבא המס' ד' ומכאן ניתן להסיק שהיו שתי סליחות בדף החסר.

¹⁴⁸ מקובל במנהג בוהמיה, לפי לנדסהוט, עמ' 129. (?)

¹⁴⁹ במנהג פולין נשמרו רק ארבעה בתים, הושלם מחדש ע"י היידנהיים (Heidenheim).

דף 450 א': נעילה.

הקרובה כוללת את הקטעים הבאים: (1) אב ידעך (2) הנקרא לאב (3) טבע זיו (4) אז לפנות ערב, שישה בתים מ-א' עד ו'. (5) מערב עד ערב (6) שערי ארמון¹⁵⁰.
סליחות: (1) אנא הואל סלוח (2) אין לנו מצח להרים ראש, אלמוני (LG 224) (3) אפס מזיח (4) אנא אדון הרחמים (5) תעלת צרי תרף מאת שלמה בן יהודה הבבלי (Salomo b. Jehuda hababli) (LG 235). לפני התחילת הבית דיברוך, המודגשת בצבע, קראו את המידות. בבית הקודם נוסף לפני ומי יעמד בכתב מאוחר אל מלך יושב¹⁵¹. (6) מאתך תהלתי (7) אדון מועד בתקח מישרים, שני הבתים האחרונים חסרים; סיום: מגן בעדי. כמו במס' 5, נוספו המידות גם לסליחה זאת, לפני מרובים צרכי עמך¹⁵² (8) ממעון קדשך מן השמים מאת מרדכי בן שבתי הערוך (LG 337) (9) מצעק מעלות השחר מאת משה בן עזרא (Mose b. Ezra) (LG 413) (10) אל הר המור.
אחרי זה הפזמונים: (1) ה' ה' אל רחום בשלמותו (2) זכור ברית אברהם מ-א' עד ח'¹⁵³, אחר כך אשמנו, זכור לנו, אתה הבדלת, אתה נותן ו-אבן מעמסה, תשעה בתים בלבד, שלושה כל אחת לאותיות א' ד' ת'¹⁵⁴. אחרי זה פזמונים נוספים: (3) ישמיענו סלחתי, שלושה בתים (4) יחביאנו צל ידו, ארבעה בתים (5) אנקת מסלדיך, חמישה בתים (6) ישראל נושע, בשלמותו¹⁵⁵.
קטע הסיום: אשמינו תבלע בשבעה בתים. נוסח שלושת הפזמונים האחרונים שונה ממחזור רומא.

דף 461 א': שבת בין יום הכיפורים לסוכות¹⁵⁶.

יוצר את השם; אופן (א') מלאכי צבאות אראלי מוראות מאת מאיר בן יצחק (LG 148); אופן (ב') האזינו אבירים¹⁵⁷; זולת אזכרה מקדם.

דף 463 א': סוכות.

¹⁵⁰ עוד על קטעים אלה במנהגים השונים: ראה צונץ, Ritus, עמ' 104, ולוצטו.
¹⁵¹ קיים גם בכתב יד מינכן 21 (Cod. Monac. 21) ב-ומי יעמד ולפני כן כתוב אם לא יהיה שהות אז מתחיל כאן. אותה הערה כתובה גם בסליחה אדון מועד (מס' 7) לפני מרובים צרכי עמך. בנעילה במנהג פולין שני פרגמנטים אלה צורפו לסליחה אחת; ראה גם Ritus, עמ' 139, 142, 143. בפירושו של אברהם בן עזריאל (Abraham b. Asriel) (כתב יד מרצבכר (Cod. Merzbacher), עליו נדון עוד בהמשך) ומי יעמד מופיע פעם כסליחה נפרדת עם פירוש מיוחד (דף 108 ב') ופעם עם תעלת צרי (דף 117).
¹⁵² ראה ההערה הקודמת.
¹⁵³ ראה גם עמ' 10, הערה מס' 13.
¹⁵⁴ ראה גם Ritus, עמ' 104 ו-141.
¹⁵⁵ יש לתקן את דבריו של צונץ ב-Ritus, עמ' 139: "מחזור נירנברג כולל שתי סליחות וארבעה פזמונים (לנעילה) בשלמותם". למעשה ישנם תשע סליחות שלמות ורק אחת בלתי שלמה. על הפזמונים אנו יודעים שמס' 1 ומס' 7 שלמים, ספק לגבי מס' 5 והאחרים אינם שלמים.
¹⁵⁶ במנהג אשכנז אין פיוט לשבת זה.
¹⁵⁷ מקובל בשבת תשובה לפי מנהג פולין.

יום הראשון. מעריב: **אקחה בראשון פרי עץ הדר**¹⁵⁸.

" שחרית לפי מנהג פולין.

יום השני. מעריב: **אוחזי בידם עם הביכור: סכת שלם סלה**¹⁵⁹. מעריב נוסף **ישמחו בחגיהם**.

" שחרית לפי מנהג פולין.

שבת חול המועד כמו קהלת במנהג פולין עם פירוש רש"י.

דף 486: **שמיני עצרת**.

מעריב: **אות שבתון ביום השמיני** מאת שמואל בן יהודה (LG 162).

שחרית ומוסף לפי מנהג פולין.

דף 493: **שמחת תורה**.

מעריב: **אעניד לך תפארה עם הביכור מה אהבתי מעון ביתך** מאת מנחם בן מכיר (Menachem)

(b. Machir) (LG 159).

שחרית: **זולת אשרי העם שלו ככה; אופן (א') אשנבי שחקים; אופן (ב') אל עיר גבורים** מאת אמיתי בן שפטיה (LG 167); **מאורה אמרות האל; זולת אז בקשוב**. לפני הוצאת ספר התורה: **אתה הראת**. במשך ההקפות **אנא ה' הושיעה מ-א' עד ת', האות ר' חסרה**. הנוסח שונה מזה במנהג פולין במקומות רבים¹⁶⁰.

הרשות ל-**חתן תורה** ו-**חתן בראשית** לפי מנהג פולין. **מי שברך לחתן תורה אלהי מני עד כמו לחתן בשבת חתן לפי מנהג פולין, ולחתן בראשית יאמצהו במליצה**, לפי סדר אלף-בית עד האות כ', אחד עשר בתים בני שלוש שורות עם מחרוזת ביניים ומחרוזת סופית.

המפטיר אומר את **אשריך הר העברים** בעצמו. אחרי ההפטרה באים הקטעים הבאים: (1) **אשר**

בגלל אבות אשר סיומו אחרי האלף-בית השלם ו-בעת צרותם שונה מזה במנהגי אשכנז ופולין:

יהושע בן נון קם אחרי משה וגם הוא לימד תורה לישראל. ברוך אתה ה' הבוחר בצדיקים ונתן תורה לעמו ישראל על ידי משה רבינו¹⁶¹. (2) **מי עלה למרום עם הפזמון החוזר: יתקבצו (כך!) מלאכים** (3)

אהללה אלהי עם הפתיחה שישו וגילו וחמישה בתים עד האות ה' לפי מנהג אשכנז. (4) **שמחו**

אדירים עם הפתיחה שמחו בשמחת תורה בשמונה שורות לאותיות **א-ו ו-טרש"ת**¹⁶². [5]

¹⁵⁸ מנהג פולין, ראה Ritus, עמ' 75.

¹⁵⁹ מנהג פולין, ראה Ritus, שם.

¹⁶⁰ מחזר רומה כולל את **אנא**, עד האות ט', בנוסח של המחזור שלנו ביום האחרון של פסח.

¹⁶¹ לפי אמרם (Amram) אמורים לפתוח את **אשר בגלל אבות** עם הברכה **בא"ה אמ"ה** ולסיים ב-**ברוך נתן תורה**. אך

ברכות אלה הוסרו כי הן אינן מוזכרים בתלמוד; ראה המנהיג ע"ב, א' ואבודרהם קי"א, ג'. בישיבות בבל סיומו את

בגלל אשר כבר ב-ה' **ימלך לעולם ועד**, לפי הוראתו של סעדיה; ראה סדר ר' אמרם א', עמ' 52 וצונץ, LG, עמ' 20.

¹⁶² עוד על פתיחת הקטע הזה במנהגים השונים ראה Ritus, עמ' 142.

ד. פרשנות המחזור

הפירושים הכתובים הכלולים בשולי המחזור שלנו משתרעים לאורך מרבית התפילות¹⁶⁵. הם אינם יצירתו של מחבר יחיד, אלא לקט פירושיהם של מחברים שונים. העבודות שמורות כאן הן מתקופה בת שלוש מאות שנה, כאשר העתיקים ביותר מראשית פרשנות הפיוט במאה ה-11¹⁶⁶ והמאוחרים ביותר מן המחצית הראשונה של המאה ה-13. את תאריך עריכת הקובץ יש לקבוע לתקופה שבין השנים 1250 עד 1330. במידה והמעתיק עצמו היה גם המלקט¹⁶⁷ תאריך סיום העבודה מצוין בקולופון (1331, ראה לעיל עמ' 4). כפי שנראה בהמשך, העורך כלל פרקים שלמים מתוך יצירות שונות. למרבה הצער לא כל קטעים לוקטו בצורתם המקורית, אלא רבים מהם קוצרו במידה רבה או שולבו בהם תוספות ממקורות זרים. לא רק שהמלקט אינו מגלה את זהותו, אלא הוא גם מעלים את מקורותיו. ובכלל הוא אינו נותן חשיבות לשמות המחברים ולעתים קרובות אינו מזכיר אותם אפילו שהם מופיעים במקורותיו, אם כי הוא אינו עקבי בכך. קיימת גם אפשרות שהפירושים הופיעו כבר במקורות מהם העתיק בצורתם המקוצרת והוא רק ליקט אותם. בקטעים שלא מצא להם פירושים הוא מציין **מכל זה לא מצאתי פרושה**. מאפייניו של המחזור שלנו לא מאפשרים לפענח אותו. רק ההשוואה לפירושים בשישה כתבי יד אחרים אפשרה לנו להפריד בין החלקים השונים של הלקט ולגלות מקורות אחדים. גם במקרים שלא הצלחנו בזיהוי מצאנו את מרבית הקטעים האנונימיים בליקוטים דומים. השוואה זאת הבהירה והוסיפה מידע גם על מקורות כתבי היד הנוספים והקשר ביניהם. כתבי היד בהם השתמשנו הם כדלקמן¹⁶⁸:

כתבי יד 152 – 155 העבריים של הספרייה העירונית בהמבורג (Codd. hebr. 152-55, Stadtbibliothek zu Hamburg)¹⁶⁹, המכונים בהמשך כ"י המבורג א'-ד'.
כתב היד העברי 346 של הספרייה המלכותית במינכן (Cod. hebr. 346, könig. Hof- und Staatsbibliothek zu München)¹⁷⁰, המכונה בהמשך כ"י מינכן.
כתב יד מרצבכר (Cod. Merzbacher), ערוגת הבשם לאברהם בן עזריאל (Abraham b. Asriel)¹⁷¹, המכונה בהמשך כ"י מרצבכר.
ראשית נדון בפירושים ממחברים ידועים ולאחר מכן באלה שמחבריהם אינם ידועים.

1. כתב יד המבורג 153 (כ"י המבורג א')

צונץ (Ritus, עמ' 196) משייך פירוש זה לאליעזר בן נתן (Elieser b. Natan). שמו אכן מוזכר בדף 18 ב', בקטע הנמצא גם בראב"ן, דף 25 א', והוא זהה מילה במילה: **אירע פה [במגינצא] מעשה בראש השנה שנת ת'ת'ק'ה' . . . ויחר אף מורי חמי ר' אליקים . . . ונתתי אני ר' (כ'!)** **אליעזר ב"ר נתן לב לדרוש**. הפירוש כולל גם קטעים אחרים¹⁷² המקבילים לראב"ן ולכן נראה כי

¹⁶⁵ ראה לעיל, עמ' 4.

¹⁶⁶ ראה Ritus, עמ' 22 ואילך.

¹⁶⁷ אין לסמוך על קטעים כגון **ואני הכותב שמעתי** (ראה להלן, עמ' 49); יתכן שהם הועתקו מן המקור ממנו הסופר העתיק. ראה גם שטיינשניידר, המבורג (Steinschneider, Catal. Hamburg), עמ' 57.
¹⁶⁸ ברצוני להודות להנהלותיהן של הספריות במינכן ובהמבורג עבור אדיבותן לשלוח את כתבי היד לארכיון העיר של נירנברג היכן שיכולתי לעיין בהם. תודותי גם לנדבן אברהם מרצבכר ז"ל אשר העמיד לרשותי את כתב היד הקרוי על שמו.

¹⁶⁹ ראה שטיינשניידר, שם, עמ' 56-60.

¹⁷⁰ ראה שטיינשניידר, מינכן (Steinschneider, Catal. München), עמ' 161-164.

¹⁷¹ ראה פרלס (Perles, Grätz. Monatschr. XXVI, עמ' 360 ואילך) וקאופמן (Kaufmann, Grätz. Monatschr. XXI, עמ' 316 ואילך).

¹⁷² כך המחלוקת האם יש להגיד **והשיאנו בראש השנה וביום הכיפורים: הגאונים רבינו גרשום ב"ר יהודה ור' משלם ב"ר משה היו אומרים בראש השנה וביום הכפורים והשיאנו והגאון רבינו יצחק הלוי בטלו** (כ"י המבורג א', דף 20). בראב"ן, דף 69 ב' מוזכר **רבינו יצחק ב"ר יהודה במקום רבינו גרשום ב"ר יהודה**. לכן לפי רפפורט (Rapoport),

אין להטיל ספק בהשערותו של צונץ¹⁷³. מתוך פירוש זה נמצאים במחזור נירנברג הקטעים הבאים וחלקם מופיעים גם בכתבי היד האחרים:

(1) מוסף לראש השנה: **אתה זוכר, היום הרת עולם, על כן נקוה, אתה נגלית**. כ"י המבורג א' דף 20; מחזור נירנברג, דפים 330-333.

(2) ליל יום הכיפורים: **כל נדרי**. כ"י המבורג א', דף 21; מחזור נירנברג, דף 350; כ"י מינכן, דף 46¹⁷⁴.

(3) נעילה: **אתה הבדלת, אתה נותן**. כ"י המבורג א', דף 21; מחזור נירנברג, דף 458; כ"י מרצבכר, דף 47.

(4) ההושענות: כ"י המבורג א', דפים 22-26; כ"י המבורג ב', דפים 165-169; מחזור נירנברג, דפים 481-485. הפירוש במחזור נירנברג מלא יותר מאשר בשני כתבי היד האחרים, בהם יש רק פירוש להתחלה של **למען אמיתך** ולמחצית של **אערוך שועי**. במחזור נירנברג הפירוש לשני הקטעים שלם. הפירוש ל-**כהושעת אלים** נמצא במחזור נירנברג בלבד. ל-**כהושעת אדם יציר אין** פירוש באף אחד משלושת כתבי היד. העורך של מחזור נירנברג מציין: **פי' מאדם יציר כפך לא מצאתי**.

(5) **יוצר אל נשא ארנון**. כ"י המבורג א', דף 26; מחזור נירנברג, דף 8.

(6) מעריב ליל השני של פסח: **ליל שמורים אור ישראל**, כ"י המבורג א', דפים 44-45; מחזור נירנברג, דפים 86-87. נראה שהפירוש במחזור נירנברג (החל מ-**בגין קרבן פסח** בקטע השלישי) הוא חלק מתוך כ"י המבורג א'. עקב העדרותו של דף בכ"י המבורג א' הפירושים ל-**ל"ש וכח חשאי** עד **ל"ש סיע צדק** חסרים וניתן להשלים אותם ממחזור נירנברג¹⁷⁵.

ניתן לשער שקטעים אחדים נוספים במחזור שייכים גם הם לאליעזר בן נתן. בפרט הפירוש לקרובה במוסף לראש השנה (ראה למטה הערה מס' 250). אך הסתפקנו כאן רק בהבאת הקטעים אותם ניתן לזהות בוודאות כשייכים לאליעזר בן נתן בעזרת ההשוואה לכ"י המבורג א'.

Biographie Natans), הערה מס' 37, משולם בן משה (Meschullam b. Mose) הוא בן זמנם של המורים של רש"י. אך כפי שניתן לראות המקור אינו בטוח.

¹⁷³ אך הפירוש כולל תוספות חיצוניות, חלקן מהסופר וחלקן לקוחות מילה במילה מיצירות אחרות. כך ניתן לקרוא בדף 39 א' **שכך פירש המפרש גימטריא ... אבל אני המעתיק מצאתי**; בדף 21 ב' כתוב **נשאל מאת גור אריה מפני מה תוקעין במוצאי יום הכפורים קודם שיבדיל בחונן ... ומפי הרב רבי יקר הלוי אמ' לי**. הכינוי **גור אריה** מתייחס ליהודה מפריס (Jehuda aus Paris) (ראה גרץ (Geschichte der Juden), VI², עמ' 366, וכוהן (Grätz, Monatschr., XXVII, עמ' 87), אשר נולד בשנת 1166. אך לא יתכן שאליעזר בן נתן מצטט את יהודה מפריס כי קרוב לוודאי שהוא נפטר לפני רבינו תם (1171).

כמו כן לא יתכן שהקטע בדף 16 ב' **אף אני שאלתי לרבינו יעקב בר יקר הלוי זצ"ל ואמר לי** (ראה שטיינשניידר, המבורג, עמ' 59) שייך לאליעזר בן נתן, מכיוון שיעקב בן יקר (Jakob b. Jakar) (מורו הקשיש של רש"י, ראה צונץ, Raschi, עמ' 315) נפטר בשנת 1070 (ראה ספר יוחסין, תחילת פרק ד' וקורא הדורות, ed. Cassel, עמ' 8 א' וב') בעוד שאליעזר בן נתן עדיין לא נולד אז.

¹⁷⁴ גם בראב"ן, דף 69 ב', נמצא דיון דומה, אם כי קצר יותר, על מנהגי כל נדרי. יש להדגיש במיוחד את הקטע הבא אשר אנו מביאים לפי מחזור נירנברג בו הטקסט מדויק ביותר. התוספת בסוגריים מכ"י מרצבכר והיא חסרה במחזור נירנברג ובכ"י המבורג א': **לפיכך נראה לי כמו שראיתי בארץ כנען שאומר ש"צ כל נדרי ג"פ ואינו אומר ככתוב בתורת משה ונסלח על כל פעם ופעם אלא אחר גומרו ג"פ אומר בקול רם ונסלח לכל עדת בני ישראל וכו' כלומר הנה היום בא שכתב בו הבטחתינו ונסלח לכל עדת בני ישראל וכו' ור' מאיר ש"צ לא היה אומר ככתוב בתורת משה עבדך. [וכן נוהגין בוורמ שאומר ב' פעמים כל נדרי ואין משלשין ואין אומר ונסלח בפעם ראשונה ושנייה] (ראה גם הלכות ליל יום כפור של המהרי"ל אשר מתייחסות לפירוש זה). לפיכך אנו יודעים ממי מקור המילים כמו שראיתי בארץ כנען (ראב"ן, דף 70 א', וכך נוהגים בכל קהילות ארץ כנען) אותן מציינים שטיינשניידר (Cat. München, עמ' 162) ופרלס (שם, עמ' 373): **מאת אליעזר בן נתן**. יתכן שגם מטבעות הלשון בבוהמית עתיקה והפירושים בהם הם מופיעים שייכים למחבר זה. בכ"י המבורג א' אליעזר בן נתן משתמש במילה בבוהמית בפירוש ל-**במה מדליקין**: **בעיטון שורש הוא שקורין בלשון בָּהֶם ריגט**. מראב"ן, דף 8 ב', ניתן ללמוד כי אליעזר בן נתן שהה בבוהמיה. ראה גם צונץ, GS, III, עמ' 83 ו-Güdemann, Geschichte des Erziehungswesens in Frankreich und Deutschland, עמ' 110.**

¹⁷⁵ לא ראיתי את הדפסתו של הפירוש ל-**ליל שמורים** מתוך כ"י המבורג ב-**שומר ציון**, 1852 (ראה צונץ, Ritus, עמ' 196).

2. כתב יד מרצבכר, ערגת הבשם של אברהם בן עזריאל

כתב יד זה כולל ארבעים וחמשה קטעים¹⁷⁶. עשרים ושבעה מהם ניתן למצוא במחזור נירנברג, דהינו הפירושים ל:

- (1) אל אל שדי אתחנן, (2) שאו מנחה, (3) אמת משל היה, (4) שתי פעמים, (5) ידיד עליון, (6) שני זתים, (7) אשחר אל אל, (8) האזינו אבירים, (9) אדעה כי אין זולתן לגואל, (10) יחו לשון, (11) אז כארסת, (12) שאלו שחקים, (13) אודך כי עינתני, (14) אין ברוב מושיע, (15) אור זרוע זרח, (16) מלאכי צבאות בעלצון, (17) ידועי שם, (18) אביר כל גביר, (19) איחד שם, (20) כבודו אפור, (21) את השם הנכבד, (22) אשנבי שחקים, (23) משרתיו עומדים, (24) אראלים ומלאכים, (25) שננו לשונם, (26) שש מאות, (27) לבעל התפארת.

הפירוש למס' 11 כולל שורות אחדות בלבד הנמצאים גם בכ"י מרצבכר. בפירוש למס' 15 רק ההתחלה זהה לכ"י מרצבכר. לעומת זאת, הפירוש למס' 25 כמעט כולו זהה לזה שבכ"י מרצבכר, מלבד משפטים אחדים. בעוד שהפירוש למס' 26 מפורט יותר מאשר בכ"י מרצבכר. בפירושים לשאר הקטעים מחזור נירנברג מדלג על הדיונים הארוכים בנושאי ההלכה והדקדוק או מביא אותם בתמצות. גם ציטוטים נוספים מושמטים או מחבריהם אינם מוזכרים. לדוגמה, בעוד שה-רשב"ם מוזכר בכ"י מרצבכר שלושים ושמונה פעמים¹⁷⁷, במחזור נירנברג הוא מצוטט רק בפירושים לקטעים מס' 3 ו-4 המוזכרים לעיל. כמו כן, מרבית הביטויים הבוהמיים חסרים וכלולים רק לעתים רחוקות¹⁷⁸. לעומת זאת ניתן למצוא בשאר הקטעים תוספות אשר חסרות בכ"י מרצבכר ולכן יש לראותן כלקוחות מפירושים אחרים. בסך הכול במחזור נירנברג אנו רואים קטעים מתוך ערגת הבשם של אברהם בן עזריאל מעורבים בתוספות חיצוניות¹⁷⁹. ניתן למצוא את ההוכחות לכך, בכ"י מרצבכר עצמו, שקטעים מתוך ערגת הבשם או גרסאות קצרות של יצירה זו¹⁸⁰ היו נפוצים. שהרי כ"י מרצבכר כולל במס' 40 פירוש מפורט לאופן יחו לשון ובמס' 37 קטעים מתוך אותו הפירוש. קטעים אלה כלולים גם במחזור נירנברג, דף 9 א', מילה במילה עם תוספות זעירות. אפילו ההערה ועיין בדף או בקול רעש גדול נמצאת בשני

¹⁷⁶ ראה פרלס, שם, עמ' 361.

¹⁷⁷ ראה פרלס, שם, עמ' 367 ואילך, וקאופמן, שם, עמ' 420 ואילך.

¹⁷⁸ לששה עשר הביטויים הבוהמיים אשר אסף פרלס, עמ' 372, ולאחד שהוסיף קאופמן, עמ' 318, יש להוסיף עוד שלושה מתוך כ"י מרצבכר: כי פי הוגד לי פּוֹבִידָנוּ (povidano) ואין פי פּוֹבִידָן (דף 19 ב'); ומעגל בלש' כנען אויקויל (דף 50 א') (ocolo).

במזמור נ"ז אשכבה להטים בלשון כנען אוגננצי (דף 84 ב') (אוגננציאה, מחזור נירנברג, דף 11 א').

ויש להוסיף עוד שש מילים בוהמיות מתוך מחזור נירנברג:

פנס והוא בלש' כנען פּוּחוּדָנָא (אילת השחר, דף 10 ב').

רדידי פי תכשיטי בלי כנען לָנָא (עיזוז ערידין, דף 68 ב').

שקול גרגירא ולוקח כדפסא אפיך בלי כנען מִיֶּרְק (אלהים בצעדך, דף 74 א').

פרקדן אדם שיושב על גבו פי וְנֶק בלי כנען (שם).

וי"א משום דפיהם הנקראים לש' כנען ויסלא (שבייה ענייה, דף 129 ב').

דלפה לש' כנען פּקפלא (אלהים לא אדע, דף 134 א').

ראה גם להלן, הערות מס' 172 ו-176.

¹⁷⁹ גם מקורם של הפירושים הכלולים במחזור נירנברג לפיוטים המקובלים במנהג פולין בין פסח ל-שבועות הוא ב-

ערגת הבשם: (1) ויושע אור ישראל, (2) שבייה ענייה, (3) אריות הדיחו, (4) אלהים לא אדע, (5) אלהי בן אחבק, (6) יקוש בעיניו, (7) אהלל בצלצלי שמע, (8) אלהי ימי שנותי כלו. לקטעים אלה אין פירושים בכ"י מרצבכר הפרגמנטרי. המילים

הבוהמיות והנוסחה הטיפוסית והאומר ... טועה אשר אברהם בן עזריאל נוהג להשתמש בה כדי לשלול דעות לא

מקובלות [עליון] הזכירו לי מיד את המחבר הזה. השוואה לקטעים מתוך כתב יד הוויטיקן 301 (HS Vatican 301),

שהוא משלים את כ"י מרצבכר (ראה פרלס, עמ' 360) התאפשרה באדיבותו של דר' ברלינר (Berliner) ואושושו את

השערתו כי קטעים אלה כלולים ברוב הקטעים המוזכרים לעיל.

¹⁸⁰ לפי קאופמן, עמ' 318, אברהם בן עזריאל עצמו פרסם גרסה נוספת של יצירתו והיא לפנינו בכ"י מרצבכר.

מקומות בעוד שהיא חסרה בנוסח המפורט. גם הפירוש למס' 26 בכ"י מרצבכר הוא כנראה חלקי בעוד שמחזור נירנברג כולל פירוש מפורט יותר, כפי שכבר הוזכר. במחזור נירנברג ניתן למצוא בפירוש זה ציטוטים כגון **ומפרש רב' מאיר אביו של רבינו תם** אשר על פי תבניתם שייכים בוודאות לאברהם בן עזריאל¹⁸¹. כמו כן, כלולים פירושים של הר' משה בר חסדאי אשר אברהם בן עזריאל מרבה לצטטו¹⁸², אך הם חסרים בכ"י מרצבכר. בכלל, ישנם ציטוטים הנמצאים במחזור נירנברג בצורתם המקורית בעוד שבכ"י מרצבכר הם שונים¹⁸³. כך לדוגמה בפירוש ל-**ידיד עליון**: **ואני שמעתי מפי הר' אלעזר הדרשן לכן כתב ידכה בה' רמז שהנחת תפילין ביד למעלה מה' הר' אלעזר פירש ה' יתירה שבידכה היינו** (מחזור נירנברג, דף 216 ב'). **פרקים ה' פרקי היד שמונה בקיבורות** (כ"י מרצבכר, דף 25 ב'). אך בדרך כלל המצב הוא הפוך, כגון: בכ"י מרצבכר, דף 64 ב', **ראיתי בס' מאזנים שאין לומר** ובקטע המקביל במחזור נירנברג, דף 117 א', **ראה המפרש בספר [מאזנים] שאין לומר**.

גם בחלקו השני של כ"י מרצבכר המכיל לרוב פירושים לסליחות ניתן למצוא חלק מן הפירושים המופיעים במחזור נירנברג, וביניהם אחד עשר הקטעים הבאים: (1) **אין לנו פה להשיב**, (2) **את הברית**, (3) **אדון בפקדך**, (4) **אנוש רימה**, (5) **איה כל נפלאותיך**, (6) **אם אמרי אשכחה**, (7) **את ה' בהמצאו**, (8) **אך בך מקוה ישראל**, (9) **תחרות רוגז**, (10) **אמנם אנחנו חטאנו**, (11) **אזון תחן**. מרבית הפירושים לסליחות אלה זהים מילה במילה לכ"י מרצבכר ללא שינויים או קיצורים ניכרים. רק הפירוש לקטע מס' 3 מפורט יותר במחזור נירנברג מאשר בכ"י מרצבכר. פרלס, עמ' 362, מטיל ספק בשייכותו של פירוש סליחות זה לאברהם בן עזריאל כי הוא "מנוסח בקצרה, כמעט ולא מציין את המחברים, משתמש במילה בוהמית אחת בלבד לעומת מילים צרפתיות במקומות רבים" וזאת בניגוד לפירוש לפיוטים.

ההשוואה בין כ"י מרצבכר לבין מחזור נירנברג גלתה לנו כי היו קיימים עוד קבצי קטעים מפירוש הפיוט של אברהם בן עזריאל – והדבר נראה גם בכ"י מרצבכר עצמו כפי שהצגנו לעיל. אי לכך ניתן להסיק שנערכו גם קבצים דומים מפירוש הסליחות של מחבר זה. בקטעים אלה שמות המחברים המצוטטים והמילים הסלביות הכלולות ביצירה המקורית חסרים לרוב. כמו כן ניתן להניח כי קטעים אלה הם מה שלפנינו בחלק ב' של כ"י מרצבכר ובקטעים המקבילים במחזור נירנברג. ובכן גם בחלק ב' של כ"י מרצבכר יש עדויות ברורות של אברהם בן עזריאל; כך הנוסחאות הטיפוסיות **והאומר ... טועה**¹⁸⁴ ו-**המבין יבין**¹⁸⁵ בפירושים הקצרים ל-**סלח נא אשמות ול-כי הנה כחומר** (דף 104 ב'). בסליחה **אנוש רימה אדון בשפטך** (דף 110 א') המילה הבוהמית **כפים בלי כנען סוק** לבדה מצדיקה להיזכר באברהם בן עזריאל. אך גם במקומות בהם מופיעות מילים צרפתיות יתכן והיו במקור במקומן מילים בוהמיות. במקרה אחד אנו יכולים להוכיח זאת: בפירוש לסליחה **אם עונינו אנו בנו כתוב עלופים פְּשְׁמִיר בלע"ז** (pâmer)¹⁸⁶ **כמו תתעלפנה הבתולות** (דף 114 ב') ובמקום המקביל במחזור נירנברג (דף 428 ב') **ועלופים בלש' כנען אומְדְלְנִי כמו תתעלפנה הבתולות**¹⁸⁷. משמעותה של המילה הבוהמית omdlena, כמו של המילה הצרפתית pâmer, היא "להתעלף". כלומר במחזור נירנברג נשמרה המילה הבוהמית המקורית ובכ"י מרצבכר היא הוחלפה במילה הצרפתית. נראה כי הלקט הוא עבודתו של צרפתי¹⁸⁸, אולי אחד

¹⁸¹ ראה גם את הציטוטים בפרלס, עמ' 366 ועמ' 369 ור' שלמה אחי ר' תם.

¹⁸² ראה פרלס, עמ' 364 וקאופמן, עמ' 412 ואילך.

¹⁸³ יתכן כי הסופר הוסיף זאת, ראה להלן הערה מס' 161.

¹⁸⁴ ראה לעיל, הערה מס' 150.

¹⁸⁵ ראה קאופמן, עמ' 320.

¹⁸⁶ ראה פרלס, עמ' 362, הערה מס' 2.

¹⁸⁷ שאר הפירושים לסליחה זאת אינם זהים בשני כתבי היד, אך משפטים רבים משותפים לשניהם.

¹⁸⁸ אך אין ספק שחלק ב' של כ"י מרצבכר כולל גם קטעים שאינם שייכים לאברהם בן עזריאל. ישנם סליחות עם שני פירושים או חלקי פירושים שונים: **איך אשא ראש** (מס' 68 ומס' 81), **סלח נא אשמות** (מס' 6, פסיקה 1 ומס' 70), **כי הנה כחומר** (מס' 25 ומס' 6, פסיקה 2). יש אפוא לפסול את בעלותו של אברהם בן עזריאל לאחד הפירושים לכל אחד מן הקטעים. ל-**וימי יעמוד חטא** (מס' 55) יש גם פירוש נוסף בהמשך ל-**תעלת צרי** (מס' 91) ורק הסיום זהה

מתלמידיו של אברהם בן עזריאל, והוא גם תירגם את המילה הסלבית בפירוש המקורי לצרפתית. הדפים האחרונים של כ"י מרצבכר פגועים ביותר וניתן להיעזר במחזור נירנברג כדי להשליםם. כך לדוגמה הסליחות מס' 77, 89, 92. במידה ותוכן מהדורה חדשה של ערוגת הבשם יהיה צורך לעיין במחזור נירנברג^{189,190}.

3. כתב יד המבורג 155 (כ"י המבורג ד')

לפירוש בכתב יד זה יש הרבה מן המשותף עם מחזור נירנברג. לעתים נראה כי לפנינו שת גרסאות של אותו פירוש או כי שני הפרשנים השתמשו באותם המקורות. כך בפירוש ל-**שושן עמק**, כ"י המבורג ד', דף 43, ומחזור נירנברג, דף 400, ולקרובה לסוכות **ארחץ בנקיון כפות**. לעתים אנו פוגשים את אותם הציטוטים כמו ברהיט **ובכל תוקף**, אשר שם מוזכר רש"י (ראה להלן). הפירוש ליוצר לשמחת תורה **אשרי העם שלו ככה**, כ"י המבורג ד', דף 70, זהה כמעט מילה במילה למחזור נירנברג, דף 495. אך בכ"י המבורג ד' נמצא הפירוש הבא של אברהם בן יקותיאל (Abraham b. Jekutiel) והוא חסר במחזור נירנברג: **פי' אחר ייצר סמוך המושל כייצר נקרא ייצר סמוך שייצרו סמוך לו ויכול למשול בו ומי שאינו מושל בייצרו ייצרו רחוק ממנו לפי שאינו יכול להגיעו ולמשול בו ודמיונו החכם עיניו בראשו פי' עיניו אצלו, בעבור שהוא חכם עיניו**

בשני הפירושים. מעבר לכך חלק זה של כ"י מרצבכר מכיל כל מיני קטעים פרגמנטריים מעורבים: כך קטע של פירוש ל-**אצעק** (מס' 12) מצורף למס' 25 וקטע של פירוש ל-**כי הנה כחומר** מצורף למס' 6, כלומר לא מדובר כלל ביצירתו של מחבר אחיד. ובנוסף, הפירושים מתייחסים לא לסליחות בלבד אלא גם לקטעי תפילות אחרים, כגון **היה עם פיפיות, אוחילה לאל, היום הרת עולם, כל נדרי, יעלה תחנונינו**. ולפיכך יש לתקן את פרס, עמ' 362.¹⁸⁹ הטקסט במחזור נירנברג אינו כולו מדויק. אך הקטעים מתוך **ערגת הבשם** פחות משובשים מאשר בכ"י מרצבכר. כאן רק תיקון של הקטע הפגום המוזכר על ידי פרס, עמ' 373: זה הלשון **סברא רבה**, לפי מחזור נירנברג זה הלשון **בבר' רבה**.

¹⁹⁰ לרשימות המחברים המצוטטים על ידי אברהם בן עזריאל של פרס ושל קאופמן יש להוסיף את השמות הבאים: אלעזר הדרשן (Elasar hadarschan) (ראה עמ' 40). אליעזר ממץ (Elieser aus Metz); הגאונים עמרם (Amram), צמח (Zemach), שרירא (Scherira) ושמואל בן חופני (Samuel b. Chofni). כולם מוזכרים בדיון הלכתי בנושא תפילין (כ"י מרצבכר, דף 30 א' ב'). יצחק (Isaak), מורו של אברהם בן עזריאל, למילים **וארבעה לראש קבועה** באהבה **ידיד עליון**: פי' התורה קבועה לתפילין של ראש ד' בתים שנאמר ולטטפת טט בכתי פת באפריקי שתיים (סנהדרין, דף ד', עמוד ב') וא"ה מחזא לטטפת נפקי ד' בתים וחד לגופיה ושלישי למה ושמעתי ממורי ר' יצחק נ"ע כדי שיהא טט לבני כפתי פת פת לבני אפריקי והזבר פשוט למבין (כ"י מרצבכר, דף 25 ב'). לפי המקום והתקופה יתכן ומורה זה היה יצחק הלבן (Isaak halaban) (ראה גם צונץ, ZG, עמ' 33). שמעון בן יצחק (Simon b. Isaak) למילים **הודו לזכר קדשו מוחץ רהבים**: א"ר שמעון בר' יצחק שרה של ים רהב שמו ועשה הפייט לשון רבים שיהא שר של פרעה ושר של ים כדכת' אתה הכית כחלל תרג' הוא פרעה רשיעיא (כ"י מרצבכר, דף 25 א').

ובדף 50 ב' מוזכר גם פרשן אנונימי הנקרא **המפרש**: **ובאופן כבודו אות פי' המפרש כי למטה כמו כן ז' רקיעים ובכל אחד כסא וחיות ואופנים ומלאכים**. בדף 69 א' יש הסתייגות מהפרשן: **וטועה המפרש**. מפרש זה חי בבוהמיה (אליעזר בן נתן?, ראה הערה 145 לעיל), ובדף 56 ב' הוא מצטט ביאור בבוהמית: **ופי' המפרש בלשון כנען קנן' סטכו** (פרס, עמ' 373). אך אין לשלול כי הסופר הבקיא מתייחס כאן לאברהם בן עזריאל ומתכוון למחבר הנקרא **מפרש**, שהרי הוא מתנגד לדעתו בקטע השני שהבאנו. הוא מתבטא גם בעוד מקום בלעג: **ואני המעתיק לא נהירא לי** (כ"י מרצבכר, דף 30 א'), ראה גם הערות 144 ו-154 לעיל.

לעומת זאת קאופמן אינו צודק בזהויו את המילים **ופי' המפרש בלשון כנען קנן' סטכו** כעדותו של אברהם בן עזריאל [והוא כותב] "כי המחזור תורגם ופורש בתקופה זאת". מילים אלה מעידות רק כי הפרשן (המפרש) תרגם את המילה הקשה **לאיפרכי** לבוהמית. ואילו מה שקאופמן רצה להמחיש, כי "השפה המדוברת של יהודי בוהמיה הייתה בוהמית", מתברר כבר מהביטויים הבוהמיים הרבים בהם משתמש אברהם בן עזריאל. אך אנו סבורים שצריך להניח שיהודי בוהמיה ידעו מלבד בוהמית גם את השפה הגרמנית. שהרי נמצאים ב-**ערוגת הבשם** גם תרגומים לגרמנית, אם כי הם אינם רבים. אנו מבקשים להוסיף שתי מילים גרמניות נוספות מתוך חלק א' של כ"י מרצבכר לאלה שפרס רשם בעמ' 374, הערה מס' 1: **לפי שהחיות מרבעות את הכסא של מלכים ופי' [ש]טול (Stuhl) בלשון אשכנז** (דף 51 א'). **כת' ר' אלעזר כי חיות גוף אחד להן ומרבעות הכסא בכסא של מלכים לובשטול בלשון אשכנז** (דף 66 א').

אצלו ורואה הנולד אבל הכסיל בחשך הולך כי עיניו רחוקים ממנו שני ועיני כסיל בקצה ארץ מפי
ה"ר אברהם ב"ר יקותיאל¹⁹¹.

4. כתבי יד המבורג 152, 154, כתב יד מינכן 346 (כ"י המבורג ב', כ"י המבורג ג', כ"י מינכן)

חלקים רבים של הפרשנות במחזור נירנברג כלולים בשלושת כתבי היד אלו. כלומר, ניתן
למצוא את אותו הפירוש לקטעים מסוימים בשני כתבי יד או אפילו בשלושתם. ראשית, יש לציין
כי כ"י המבורג ג' הפגום זהה לכ"י המבורג ב' בערך בשלושה רבעים [של תוכנו].
גם לכ"י המבורג ב' וכ"י מינכן יש הרבה מן המשותף ביניהם וביניהם לבין מחזור נירנברג. ובכלל,
המבנה של שלושת כתבי יד אלו מאוד דומה. הנאמר על מחזור נירנברג לעיל (עמ' 33) תקף גם
לגבי כ"י המבורג ב' וכ"י מינכן. הם אינם פירוש אחד של מחבר אחד, אלא לקט¹⁹² פירושים
ממקורות שונים¹⁹³. להלן רשימת הקטעים מתוך הפרשנות של המחזור שלנו הכלולים גם
בשלושת כתבי היד המוזכרים בכותרת:

שחרית ליום הראשון של ראש השנה

מלך אזור, כ"י המבורג ג', דף 24; אדרת ממלכה, אבן חוג, אתחיל יום פקודה, כ"י המבורג ב',
דף 106-108; מלך במשפט, לאל עורך דין, כ"י מינכן, דף 5-6.

מוסף ליום הראשון של ראש השנה

כל הפירוש למוסף מלבד מלך עליון אל דר, כ"י המבורג ב', דפים 109-121; ונתנה תוקף, כ"י
מינכן, דף 89, כי מקדישך היה עם פפיות, כ"י מינכן, דף 20.

שחרית ליום השני של ראש השנה

אשר מי יעשה, מלך עליון אמיץ המנשא, כ"י מינכן, דף 37; הקטע המוזכר כאן ראשון מופיע
גם בכ"י המבורג ב', דף 122¹⁹⁴.

כל נדרי

¹⁹¹ בתיאורו של כתב יד זה ב-Cat. Hamburg שטיינשניידר מצוין: "הפירוש וכתב היד הם כנראה בין העתיקים ביותר; מלבד המדרש (פסיקתא וכדומה) נראה שכמעט ולא מוזכרים שמות מחברים או יצירות (אברהם בן יעקב (Abraham b. Jakob) אצל צונץ, Ritus, עמ' 195).". ראשית יש לקרוא אברהם בן יקותיאל ולא אברהם בן יעקב. וזה כנראה מי שמוזכר ב-ערגת הבשם כבן תקופתו של אברהם בן עזריאל: ור' אברהם בר יקותיאל אמר לי (ראה פרלס, עמ' 363). מכיוון שאברהם בן יקותיאל כתב את יצירתו בשנת 1234 בערך (פרלס, שם), הפירוש בכ"י המבורג ד' הוא מהמאה ה-13 ואינו בין העתיקים ביותר. רש"י מצוטט בשני מקומות, דף 12 ב' ודף 42 א'. השני, כן שמעתי מרש"י, אשר מוזכר להלן, עמ' 44, מעותק כנראה מילה במילה מפירוש אחר. בדף 13 ב' מסומם סיפורו של רבי אמנון ממגנצא (R. Amnon aus Mainz) ובדף 23 א' מסופר סיפור של אלחנן, בנו של שמעון הגדול (Elchanan, Sohn des Simon des Grossen), ואנו נדון בסיפור זה במקום אחר. גם היצירה ספר מזלות של דונולו (Donolo) מצוטט בדף 64 ב' (גם בכ"י המבורג א', דף 6 ב'). המחבר של קטע זה היה בכל אופן גרמני כפי שהמקומות הבאים מוכיחים: כל אלה נברא בזכות יעקב שהיה פינת ראש פי' אֵיקֶשְׁטֵיין (דף 5 ב'); פי' לא חלה לו זי גְבוּרְטָא אֵימָא (דף 6 א'); ונעשה אזרח בורגער באשכנז (דף 19 א'); כבחלילים שלמייין (דף 36 א').

¹⁹² ראה גם תיאורם בשטיינשניידר, Cat. Hamburg ו-Cat. München.
¹⁹³ לכן יש לשנות את טענתו של פרלס כי "כתב יד מינכן 346 (Cod. München) נכתב על ידי בוהמי, מכיוון שמילים עבריות מוסברות לעתים בעזרת מילים בוהמיות" (שם, עמ' 362). העורך של כתב יד זה כלל קטעים אחדים ממחבר דובר בוהמית. זהו אליעזר בן נתן, כפי שהוכחנו בהערה על פירוש ל-כל נדרי, ראה הערה מס' 145. גם לפי דעתו של צונץ יוסף קרא (Joseph Kara) ואליעזר בן נתן הם בעלי כתב זה, שטיינשניידר, Cat. München, עמ' 162.
¹⁹⁴ בנוסף גם אמרתך צרופה, תמים פעלך, שלחתי במלאכות, אדר והוד זהים בכ"י מינכן ובכ"י המבורג ב' (אך לא כלולים במחזור נירנברג).

כל נדרי¹⁹⁵, אמנם אשמינו, כ"י מינכן, דפים 46-49; הקטע המוזכר כאן שני מופיע גם בכ"י המבורג ב', דף 148¹⁹⁶; אותך אדרוש, כ"י מינכן, דף 71¹⁹⁷.

שחרית ליום הכיפורים

אז ביום כפור, מלכותו¹⁹⁸, אנה אלהים¹⁹⁹, אך אתים, אפסי ארץ, מי כמוך אדיר, האדרת, ובכן מי לא – מי יתנה, כ"י המבורג ג', דפים 1-9; אז ביום כפור, אך אתים, על ישראל²⁰⁰, אילי שחק, אין מספר, ובכן מי לא – מי יתנה, כ"י מינכן, דפים 24-25 ודפים 51-58; האדרת, כ"י המבורג ב', דף 151.

בשלושת כתבי היד יש אותם הפירושים כמו במחזור נירנברג לרהיטים ל-ובכן מי לא וכו'.

מוסף ליום הכיפורים

שושן עמק, יום מימים, צפה בבת, אשא דעי, אין ערוך, מעשה אלהינו, אשר אומץ, אמיצי שחקים, אילי מרום, אז מלפני בראשית, כ"י מינכן, דפים 73-81; ארבעת הקטעים הראשונים מופיעים גם בכ"י המבורג ב', דף 157; שושן עמק מופיע גם בכ"י המבורג ג', דף 16, אך רק עד שתילי גבעות. כאן חסרים מספר דפים ובהתחלת הדף הבא הפירושים מתחילים רק באמצע העבודה אמיץ כח למילים ופצו סור נגדיך. בשלושת כתבי היד לעבודה אמיץ כח אותו הפירוש כמו במחזור נירנברג, בכ"י המבורג ב', דפים 158-160; בכ"י המבורג ג', דפים 17-20; בכ"י מינכן, דפים 81-86. אך בכ"י מינכן הוא מתחיל רק בקטע השני נלוים²⁰¹.

מנחה ונעילה

הקרובות כ"י מינכן, דפים 87-88 וכ"י המבורג ב', דפים 160-161. אתה נותן אתה הבדלת כ"י מינכן, דף 47²⁰².

היום הראשון של סוכות

אכתיר, אאמיר, אוימתי בחיל כ"י המבורג ג', דפים 32-36; הקטע המוזכר אחרון מופיע גם בכ"י המבורג ב', דף 164. הפירוש ל-אז היתה בכ"י המבורג ג' בלבד.

היום השני של סוכות

¹⁹⁵ אותם הדברים נמצאים גם בפירושו של אליעזר בן נתן, ראה לעיל, עמ' 34.
¹⁹⁶ בכותרת כתוב: לליל כפור דר' יוסי ב"ר אביתור היתום, ראה גם צונץ, SP, עמ' 163, GS III, עמ' 145. הפירוש בכ"י המבורג ב' עד הבית של האות ש', במחזור נירנברג ובכ"י מינכן רק עד האות כ' ואחר כך בית הסיום תעלה ארוכה.
¹⁹⁷ בכ"י מינכן יש פירוש נוסף ל-אותך אדרוש ובסיומו ההערה ע"כ מטבע אחרת, דף 73. פירוש זה זהה לכ"י המבורג ב', דף 178.
¹⁹⁸ במחזור נירנברג יש כאן תוספת ארוכה שמעתי וראיתי בשם ר' שמואל, אשר חסרה בכ"י המבורג ב'; ראה להלן, עמ' 47.
¹⁹⁹ הפירוש ל-אימך נשאתי, אמצת, האות נפש, אנוש מה יזכה, אחרת מורה חטאים, זהה בכ"י מינכן, דפים 51-53 ובכ"י המבורג ג', דפים 2-4. גם בכ"י המבורג ב', דף 150, אותו הפירוש ל-אנוש מה יזכה.
²⁰⁰ בכ"י המבורג ב', דף 151 ובכ"י המבורג ג', דף 4 הפירוש ל-על ישראל זהה והוא שונה מהפירוש בכ"י מינכן ובמחזור נירנברג.
²⁰¹ בכ"י מינכן כלולים שני הסברים בבוהמית בחלק הראשון של הפירוש לעבודה אמיץ: רגבים בלשון כנען ג'רוי (דף 82 א') ו-איכר לשון כנען ר'טאי (דף 82 ב'), ראה גם פרלס, עמ' 373. קטע זה שייך אפוא למחבר אחר משאר הפירוש לעבודה, אולי לאליעזר בן נתן; ראה לעיל הערה 145. הפירוש ל-אילי הצדק בקרובה של היום השביעי של פסח במחזור נירנברג שייך כנראה לאותו המחבר ושם המילה איכר גם מוסברת לשון כנ' ר'טאי.
²⁰² גם בפירושו של אליעזר בן נתן, ראה לעיל, עמ' 34.

אאמיץ, ארחץ עד הסילוק **כי אקח מועד** כ"י המבורג ג', דפים 36-41; הקרובה ארחץ כולה גם בכ"י המבורג ב', דפים 161-164.
ההושענות²⁰³ כ"י המבורג ב', עמ' 165-169²⁰⁴.

פסח

היום הראשון **ברח דודי** כ"י המבורג ב', דף 55; היום השני **אסירים אשר בנושר** כ"י המבורג ב', דף 64; היום השמיני **אימת נוראותיך** כ"י המבורג ב', דפים 67-69.

פיוטים לשבתות

אודך כי אנפת, אין צור חלף שבת חנוכה, הקרובה לארבע השבתות המיוחדות והשבעתא ל-**שקלים** ול-**החודש** כ"י המבורג ב', דפים 6-30; **אריות הדיחו, אל אל חי ארנן**, זולת בין פסח לשבועות, **יום ליבשה**, גאולה **יתרו** כ"י המבורג ג', דפים 27-28.

קינות

בכ"י המבורג ב', דפים 90-103, פירושים לשמונה עשרה קינות ומתוכם שבעה עשר זהים, רובם מילה במילה, למחזור נירנברג. רק הפירוש ל-**איכה אשפתו** שונה בשני כתבי היד²⁰⁵.

סליחות

מתוך הפירושים לסליחות במחזור נירנברג ניתן למצוא בכתבי היד האחרים את הקטעים הבאים:

כ"י המבורג ג'	כ"י המבורג ב'	כ"י מינכן	
דף 30	דף 130	דף 128	אני יום אירא
	דף 135	דף 117	תורה הקדושה
	דף 144	דף 118	שערי שמים
	דף 177	דף 124	אמנם אנחנו חטאנו
	דף 135	דף 130	אין כמדת בשר
	דף 131	דף 141	תעלת צרי
דף 21		דף 88	אדברה תחנונים
		דף 121	זכור ברית
		דף 124	תשוב תרחמנו
		דף 125	איה כל נפלאותיך
		דף 125	אוילי המתעה
		דף 127	את ה' בהמצאו
		דף 127	אזון תחן
		דף 132	תוחלת ישראל
		דף 134	תחרות רוגז
		דף 148	אדם אין יזכה
	דף 130		אב לרחם

²⁰³ מתוך פירושו של אליעזר בן נתן, ראה לעיל, עמ' 34.

²⁰⁴ בכ"י המבורג ב', דפים 69 ואילך, בא אחרי זה הפירוש ל-**גשם**. הקטע אחרון **יטריח – אף ברי** זהה מילה במילה לכ"י המבורג ג'. המשך הפירושים שונה. בכ"י המבורג ג' הפירוש נקטע באמצע הקטע **תכנס לארץ** כי כתב היד פגום.

²⁰⁵ מחבר הפירוש לקטע זה במחזור נירנברג הוא גרמני, כפי שמראה המילה הגרמנית בתחילתו: **אשפה שלו פתוח ומכונה להוציא החץ כוכר** (Köcher) **בלש' אשכנז** (ראה גם רש"י לתרני ג', י"ג); הפירוש לקינה זאת במחזור נירנברג הוא מעטו של דובר בוהמית, כי **רוח רפתה בי** מוסבר כך: **בלש' כני אוסלאבילסא** (uslabil sa, נחלש).

מקורות נוספים של מחזור נירנברג:

1. יוסף קרא. בפירוש לתפילת הגשם (מחזור נירנברג, דפים 487-493) ניתן למצוא בלמעלה מעשרים מקומות את החתימה ר' יוסף. ברור שהכוונה ליוסף קרא בגלל האופי המוכר של פירושו. כאן מספר דוגמאות:

בקטע אפיק מען: טעמים אחר לשון אחבירה עליכם במילים. חיילים אגבר אדבר עליו רעים כל עצמותי הנצבים לפניו. טיפי ניתורים אדבר כמו חטף אל דרום ניתור לשון ניתור בהם אל הארץ כלומר דברי דילוגין וסירוגין אוציא מפי בן אדם הירא ודואג מפני השליט. ולא כמתגבר לבא בחוזק בפה מלא לשאול. אי נמי טיפי ניתורים כמו הולך וטפוף אדבר כספר' בפרש' האזינו יערף כמטר לקחי היה ר' יהודה אומר לעולם כונם אדם דברי תורה כללות כללות וכולן כשם שאתה כונסן כללות כך אתה מוצאן כללות. תיזל כטל ולא כטיפי הללו של מטר גדולות אלא כטיפין של טל שהן קטנות. ר' יוסף (דף 448 א').

בקטע אקשטה: צבאות רכיבים המרביבים מים לא שמעתי בדבר זה. ומצאתי בדברי ר' יוסף רבים לשון ערבי הקנה שמעבירין עלה כינור והוא כמין קשת ויתר על גביו בזלזון בל"ע ... ר' יוסף אומר צבאות רביבים המרבים מים לשם הוא דורש על שם נקראו רביבים שמרבים מים והם טיפי מטר דקות ויורדות בנחת והם מגשימות יותר ממטר שוטף ורבנן קראו לה שרפילא (דף 489 ב').

יוסף קרא הוא כנראה המחבר של הפירושים ל-שושן עמק אשר זהים במחזור נירנברג, בכ"י מינכן, בכ"י המבורג ב' ובכ"י המבורג ג'²⁰⁷. אנו מביאים אותו כאן על פי הטקסט בכ"י מינכן: בעת מטו יסודתיה בזמן שחרב הבית. בטחה בחין מוסדותיה בחין שערכו אבות שהן מוסדותיה, בחין שערך אברהם דכ' לא אחריש כדיו ודבר גבורות וחין ערכו²⁰⁸. במ תקעה יסודתיה זהו שאמר הכתוב ויתד תהיה לך אל אזניך²⁰⁹ על התפילה שהם אזניך מהו ויתד תהיה לך על אזניך אמר להם הקב"ה לישראל הוּוּ מזכירין לפניי אבות העולם בראש התפילה²¹⁰ שאין לכם יתד תקועה להתלות בה אלא²¹¹ בהזכרת אבות וזהו שישד במ תקעה יסודתיה. והיה בשבתן חוץ וחפרת בה כשתחובו חובת גלות ובטחת²¹² בהזכרת²¹³ האבות בראש התפילה ושבת עד ה' וכסית את צאתך את עוונך²¹⁴ וזהו שישד בטחה בחין מוסדותיה הם האבות וכן פי' אחי אבא ר' מנחם בר' חלבו משמו של ר' יהודה בר ר' משה הדרשן²¹⁵ זצ"ל (דף 73 ב').

²⁰⁶ הפירושים ל-אמנם אנחנו, איה כל נפלאותיך, את ה' בהמצאו, תחרות רגז כלולים גם בכ"י מרצבכר; ראה לעיל עמ' 36.

בכ"י מינכן ובכ"י המבורג ב' גם הפירושים לסליחות הבאות זהים:

	כ"י מינכן	כ"י המבורג ב'
שבת הכסא	דף 118	דף 145
אל באפך	דף 121	דף 177
השם אלהי צבאות	דף 142	דף 145
אשת נעורים	דף 143	דף 145

²⁰⁷ ראה לעיל, עמ' 39.

²⁰⁸ איוב מ"א, ד'.

²⁰⁹ דברים כ"ג, י"ד.

²¹⁰ כך בכתבי היד האחרים; בכ"י מינכן בראש השנה.

²¹¹ כך במחזור נירנברג; המילה אלא חסרה בכתבי היד האחרים.

²¹² כך בכתבי היד האחרים; בכ"י מינכן ובהבטחה.

²¹³ במחזור נירנברג בזכות.

²¹⁴ כך בכ"י המבורג ב'; בכ"י מינכן את ציאת עוונך.

²¹⁵ כך בכתב יד פרמה (Cod. Parma), ראה להלן; בכ"י מינכן בר' הדרשן.

לפי משפט זה זהו אפוא פירושו של יוסף קרא אשר מביא את דבריו של דודו, מנחם בן חלבו²¹⁶. אך אותו המשפט בכ"י המבורג ב' אומר: וכן פי' ר' עתניאל ב"ר אפרים²¹⁷ ומה שפי' למען בטחה בחין מוסדותיה בחין שערך על הסדומיים לא כן שמעתי אלא אחרון שמעתי והוא עיקר (דך 157 א'). הקטע וכן פי' עם שם המחבר חסר בכ"י המבורג ג' ובמחזור נירנברג. ולכן נראה כי כ"י מינכן נכון, מכיוון שגם בכתב יד פרמה (HS Parma) ניתן לקרוא: כן פי' אחי אבא ר' מנחם בר חלבו משמו של ר' יהודה בר משה הדרשן זצ"ל²¹⁸.

2. נתן בן מכיר (Natan b. Machir). בכ"י מינכן, דפים 2-3, פירוש שלם ל-אבן חוג (שחרית ראש השנה) ומסתיים בהערה: כך שמעתי. ומפי ר' נתן ב"ר מכיר שמעתי אומר. אחר כך פירושים לשלושה בתים רצופים²¹⁹ (החל מ-גבעת שרש) והם דומים לאלה שבמחזור נירנברג, דף 318 א', מלבד הפירוש ל-מארבעה בנים, אם כי לא כולם זהים בנוסחם אך לפחות במשמעותם. אולי ניתן להסביר את הבדלי הנוסח בכך שיתכן שהפירושים בכ"י מינכן נמסרו בעל פה בעוד הפירוש של נתן בן מכיר היו ברשותו של עורך מחזור נירנברג²²⁰. אנו מציגים את שני הטקסטים להשוואה:

מחזור נירנברג	כ"י מינכן
גבעת שורש מאוסת זה רחל שהיתה עקרה מתחילה רובעה היום מארבעת אבנים שפקדה הק' כהיום הוא וכליל אותה בכלל האמהות שהיא חשיבה כא' מד' אמהות... האדמון כבט שלא חלה שלא ילדה כמו כי חלה וגם ילדה וגו' צבה לקחתה לו ונתבהלה שהיה אומי' עשו כשראה שלא ילדה רחל ליעקב לא יטילנה עמו הרני נוטלה ממנו על כרחו ונתבהלה רחל כשביקש עשו לקחתה ופיללה רבים בעד התוחלה שהיה עשו מייחל לקחתה שהיו מבקשים עליה רחמים לפדותה מזיד הוא עשו ולא חוללה לא תהא מחוללת בו וכן דור' בבר' רב' ויזכר אלהים את רחל וזה שאמר זכר בה חסדו ואמונתו פדה בשלום נפשי מקרוב לי פדה בשלום זה יעקב מקרוב לי שלא תקריב לי עצתו של אותה רשע אל יאמר זו שילדה יטילנו עמו דא"ר יודן בשם ר' אייבו בהרבה תפילות נפקדה רחל דכת' ויזכ' אלהים את רחל בזכות אחותה וישמע אלהים בזכות יעקב ויפת' את רחמה בזכות אמהות זכר לה יושר ארחות מהו ויזכר אלהים את רחל הדין נותן שהזכירה שהכניסה צרתה לביתה שאלהים משמש מידת הדין עובר להמיר בבטן אחות לפי שבדין נזכר' יסד כנגדו זכר לה יושר ארחות דמשמ' צדיק וישר הוא לשלם לכל בריה כפי פעולתם והעובר שהיה בבטן לאה נתחלף בבטן רחל אחותה כדור' בתנחומי' ואחר ילדה	גבעת שורש היא היא רחל מאוסת בונים שלא היתה ראויה לאבות הבונים את העולם בשבטים שהרי עקרה נמאסו מן הבונים ועליה נדרש אבן מאסו הבונים. רובעה היום בראש השנה נפקדה רחל ונגזר עליה שתהא מארבע [אמהות] שהן יסוד לישר' כאבני הבניין ... האדמון כבט שלא חלה כמו כי חלה וגם ילדה ציון כשראה עשו שלא ילדה רחל אמ' עכשיו יגרשינה יעקב ואקחנה והיא נתבהלה על כך, ופיללה רבים הרבה רעים היזיקה עמה לבקש רחמים על תוחלת זו שאותו רשע מצפה ויתפללו לפדותה מזיד ולא תתחלל בידו וכן מפורש בבר' רבה ויזכור אלהים את רחל זש"ה פדה בשלום נפשי זה יעקב מקרוב לי שלא תקריב אלי עצתו של אותו רשע שלא יאמרו זו שילדה יטלנה יעקב עמו וזו שלא ילדה אל יטלנה עמו, כי ברבים היו עמדי אמר ר' יודן בהרבה תפילות נפקדה רחל [רחל] ²²² בזכותה את רחל בזכות אחותה וישמע אלקים בזכות יעקב ויפתח את רחמה בזכות האימהות זכר לה הקב"ה יושר ארחות לרחל וצניעות שבה ובשכר זה המיר עובר בבטן אחותה לאה ונהפך לנקיבה ואותו השבט שבמעיה נפל בגורלה של רחל דתני בבר' רבה אמר ר' יהודה בן פזי ואחר ילדה בת עיקר ברייתה של זכר היה ומתפילתה של רחל נעשית נקיבה ומדרש ר' תנחומא מפר'

²¹⁶ ראה שטיינשניידר, Cat. München, עמ' 162.

²¹⁷ לכן לפי צונץ הפרשים הם מנחם בן חלבו (Menachem b. Chelbo) הוא הפרשן לשושן Ritus, עמ' 199,

ועתניאל בן אפרים (Otniel b. Ephraim), שם, עמ' 100; אך זהו אותו הפרשן.

²¹⁸ ראה אוצר נחמד א', עמ' 107.

²¹⁹ מכאן נובע שנתן בן מכיר לא רק פירש לעתים קטעי פיוט קשים אלא חיבר פירוש שלם לפיוטים. ב-Ritus, עמ' 23,

צונץ אינו מזכיר את נתן בן מכיר בין מפרשי הפיוט הראשונים; אך ראה LG, עמ' 161, הערה 4. ראה גם

שטיינשניידר, Cat. München, עמ' 162.

²²⁰ כ"י המבורג ב', דף 107, זהה למחזור נירנברג.

אחר שנתעברה נכנסו כל האמהות ואומ' רבש"ע לא תהא אחותי' כאחת מן השפחות לפי שכולם ילדו' ב' שבטים יהי רצון ששני שבטים שעתיד יעקב להעמיד שיהו מרחל ואחר שעבירה רחל את דינה יוס' שהיה בבטן לאה המיר בבטן רחל²²¹.

ואחרת ילדה בת לא נאמר אלא ואחר ילדה בת רמז שתחילה היה זכר ועוד תניא ויזכור אלקים את רחל והדין נותן שהכניסה צרתה לביתה וכן ישר והוא עיקר.

לאפיון הפרשנות של נתן בן מכיר נוסף כאן קטע מתוך הפירוש ל-תפן במכון (מוסף ר"ה) בכ"י מינכן, דף 9: ר' נתן בר מכיר אומר גלה בזכרון בשילוש ברית מפני מה נאמ' זכירת אבות בתוכחות הראשונים ובתוכחות האחרוני' לא נאמר [אלא] אלה דברי הברית²²³ ראשונים שגילו מעשים ולא כיסו עוונם נתגלה קיצם לסוף שבעים לכך נתגלו²²⁴ אבות ובריתם באם בחקותי²²⁵ אחרונים סיתמו מעשיהם ועברו במחשך לעשות עין כאילו אינה רואה נסתם להם הקץ לכך לא נתפרשו אבות בתוכחות אחרונות ומבקש הפייט דברי אלה דברי הברית שבתוכחות אחרונות גלה הקץ שלהן ותזכור בהן שילוש ברית לקרב גאולתן כבראשונות. לפי השערתו של צונץ²²⁶ גם קטע ל-אלים (תפילת הטל) בפירוש המודפס חדרת קדש שייך לנתן בן מכיר.

אנו מוספים כאן עוד פירושים ממספר פרשנים, לא מתוך לקט הפרשנות של מחזור נירנברג בלבד; נראה לנו שהבאתם של דוגמאות מתוך כתבי היד המבורג וכ"י מינכן מועילה לשם אפיון המחברים. מעבר לכך יתכן שההשוואה לכתבי יד אחרים תגלה מקורות נוספים [אשר שימשו] ללקטים אלו. קטעים אחדים יעניינו גם מהיבטים נוספים. רובם מוזכרים בצונץ, Ritus, עמ' 194-201.

פרשני הפיוטים הראשונים, בני תקופתו של רש"י

בזולת אהבוך נפש (ליום הראשון של פסח): ע"א אמר המפרש מפי רבי שלמה ב"ר יצחק ז"ל לגולל אבן צמתתני זש"ה וגולל אבן אליו תשוב²²⁷ לא דבר הכת' אלא כנגד זרעו של עשו שני' בו צמתו בבור חיי וידו אבן בי²²⁸ כלומר יהי רצון שיהא אותו גולל אבן שהוא עשו תשוב עליו לצמתו ולגולל עליו כאשר גילל וצימת עלי. באר חיי צמתתני כלומר לאותו שצמתו בבור חיי אותו דבר גרם לי שלא ידעתי להכיר בקוני ואני הוא שגרמתי לי כל זאת הה"ד לא ידעתי נפשי שמתני מרכבות עמי נדיב²²⁹ בעון שלא ידעתי גרמתי לעצמי להרכיב עלי האומות (מחזור נירנברג, דף 79 א')²³⁰. למילים שם שתף מכל משמר כולם צדיקים במאמר: ע"א המפרש מפי רבי שלמה ב"ר יצחק כולם צדיקים במאמר אמר הק'²³¹ יהי רצון שתהא משתף ומצרף בכל משמרות שבישרא' להיות כולם צדיקים כמאמרו של פסוק זה אמרתי אעלה בתמר²³² ודרשי' בחלק²³³ לעניין גלות בבל אמר הק' אני אמרתי שיהו כולם צדיקים כתמר זה שיש לו ענפים הרבה ואין לו אלא לב אחד, אחזה

²²¹ ראה גם מדרש בראשית רבה, פרק ע"ג.

²²² ראה גם מדרש תנחומא (Midr. Tanchuma, ed. Buber) לבראשית ל', כ"ב והערה 22 מאת בובר, שם.

²²³ דברים, כ"ח, ס"ט.

²²⁴ יתכן שיש לקרוא נזכרו.

²²⁵ ויקרא, כ"ו, ג'.

²²⁶ LG, שם, ו-Ritus, עמ' 199.

²²⁷ משלי, כ"ו, כ"ז.

²²⁸ איכה, ג', נ"ג.

²²⁹ שיר השירים, ו', י"ב.

²³⁰ אותו הפירוש, אך בנוסח מקוצר, נמצא גם בכ"י המבורג ב'. שם רש"י אינו מוזכר.

²³¹ כך ניתן לקרוא במחזור נירנברג. בכ"י המבורג ב' המחבר אינו מוזכר. מ-יהי רצון ואילך אני מביא את הטקסט

מתוך כ"י המבורג ב', כי הוא מפורש יותר וקל יותר להבנה מאשר במחזור נירנברג.

²³² שיר השירים, ז', ט'.

²³³ סנהדרין, צ"ג, א'.

בסנסניו ולא עלתה בידי אלא סנסנה אחת חנניה מישאל ועזריה ואמר הפייט תחילתו של פסוק זה יתקיים בנו וישתתף בכל משמרות ומשמרות שלא יוכל בנו להאמר אחזה בסנסניו.

במחיה תפן במכון (מוסף לראש השנה): ע"א שיעון ומוסר שיעון היא התשובה ומוסר היא ייסורין כמו שמפוי שבתך ומשענתך המה ינחמוני²³⁴ ופיר' רבותי' שבטך אילו ייסורין ומשענתך זו התשובה וכן פיר' ר' שלמה ב"ר יצחק זצ"ל (כ"י המבורג ב', דף 110 ב'). לסיום אותו הקטע, למילים: עולם בבקרך כראש השנה בהכרעת צדק תכריע שנה: כך שמעתי מפי רבי' שלמה ב"ר יצחק שהיה מתפלל בראש השנה²³⁵ ולא כשקורין בני אדם בהכרעת צדק תעוטר שנה שהרי אין עניין הכרעת צדק לעיטור שנה ולא עיטור שנה להכרעת צדק כששנה מתברכת בפירותיה נופל עליו לשון עיטור שנה כשם ששנינו²³⁶ כרם רבעי היה עולה לירושלים מהלך יום לכל צד כדי לעטר שוקי ירושלים בפירות (שם, דף 111 א').

בתקיעתא זכר תחלת: חקר מפקד לילה מה שחקר לדוד²³⁸ וביחנו במפקד לילה דכת' בחנת לבי פקדת לילה²³⁹ במעשה בת שבע יגיה הק' בלהב לילה בנרות²⁴⁰ שהיה מדליק דוד בבתי כנסיות ובבתי מדרשות כלומר יבא זכות להב לילה ויכפר על מעשה²⁴¹ מפקד לילה כך פי' ר' מנחם ב"ר חלבו זצ"ל אבל רבי' שלמה²⁴² ב"ר יצחק מ"כ לא הודה שאמר הפייט בסירחון של²⁴³ דוד כלום אלא פירש חקר מפקד לילה מה שהבריות עושין עבירות בלילה אותו עון יגיה הק' בלהב לילה בקרבן היא העולה על מוקדה על המזבח כל הלילה, חוק הגא יומם ולילה כלומר²⁴⁴ יבא זכות והגית בו יומם ולילה שעוסקין בתורה ויכפר על חקר מפקד לילה (כ"י המבורג ב', דף 119 ב'; מחזור נירנברג, דף 331 א').

למילים ובכל יד יהויד ברהיט ובכל תוקף (שחרית ליום הכיפורים): שמעתי מרבי' שלמה ב"ר יצחק שבספר עזרא נאמר והלים ישוע [בניו] קדמיאל שרביה יהודה מתניה על הידות²⁴⁵ ודומה שהם²⁴⁶ כלי נכלים²⁴⁷ ועל שם כך אמר הפייט יהויד (כ"י המבורג ב', עמ' 156)²⁴⁸.

למילים ובכל וכל ימליכו אדנות יחודך באותו הרהיט: ובכל זהו בכל מקום ואם לא אמר כי אם ובכל ימליכו אדנות יחודך שלא אמר בצידו וכל הייתי אומר זה פתרונו ובכל מקום ימליכו אדנות יחודך ועדיין הדבר תלוי אם כל בני המקום ימליכו אדנות יחודך או אחד בעיר ושנים ממשפחה אלא בשוא

²³⁴ שם, כ"ג, ד', ראה גם רש"י למקום זה.

²³⁵ לפי מיכאל (Michael, Zusätze zu Heidenheims Einleitung zum Machsor, ed. Hannover 1839), עמ' 12,

מילים אלו שייכות לנתן בן מכיר; ראה גם Landshuth, עמ' 20 ולעיל, עמ' 34.

²³⁶ ביצה, דף ה', א'.

²³⁷ אני מתבסס על הטקסט המדויק יותר מתוך כ"י המבורג ב'.

²³⁸ כך במחזור נירנברג, בכ"י המבורג ב' דוד.

²³⁹ תהילים; י"ז, ג'.

²⁴⁰ מחזור נירנברג בזכות נרות.

²⁴¹ מחזור נירנברג חקר.

²⁴² מחזור נירנברג, בכ"י המבורג חסרה המילה שלמה.

²⁴³ מחזור נירנברג, בכ"י המבורג חסרה המילה של.

²⁴⁴ מחזור נירנברג, בכ"י המבורג חסרה המילה כלומר.

²⁴⁵ נחמיה, י"ב, ח'.

²⁴⁶ MS שהוא.

²⁴⁷ ראוי לציון שפירוש זה זהה לפירוש מתוך פסאודו-רש"י לנחמיה: הידות מין כלי שיר לומר שירה. ראה גם גייגר,

אוצר נחמד ד' (Geiger, Ozar Nechmad IV), עמ' 44, ו-Rosin, RSBM-ו, כפרשן מ' 21.

²⁴⁸ הפירוש המקביל בכ"י המבורג ג', דף 151, בכ"י מינכן, דף 68 ובמחזור נירנברג, דף 383 מתיחס בטעות לדברי

הימים א', פרק כ"ה. אך השורש הוד כלל לא מוזכר. הטקסט בכ"י מינכן של גרסא זאת הוא הנכון ביותר, אותו אני

מביא כאן לצורך השוואה: ובל יד יהויד שמעתי מרבי' שלמה בר' יצחק שבדברי הימים כת' שתיקן דוד

משמרות והעמיד לויים משוררים והכין להם כלי שיר שאמר שם פלוני על הכינורות ושם פלוני על הייחודות ודומה שהם

בלי נבלים.

אומר ובכל וכל משמע ובכל מקום וכל בני המקום כך פי רבי' שלמה ב"ר יצחק (כ"י המבורג ב', דף 156 ב')²⁴⁹.

יצחק הלוי (Isaak Halevi)
(מורו של רש"י, לפי יוסף קרא)

בקטע יפתח ארץ (תפילת הגשם): גומש לשון הכרעה כדאמ' גבי שעיר המשתלח גמיש לי לרישיה ולא חזי ליה²⁵⁰ ולש' שחייה הוא דומיא דהכרעת משקלות דוגמא זו קיבל ר' יוסף²⁵¹ מר' יצחק הלוי מ"כ ר' יוסף (מחזור נירנברג, דף 492 א').

קלונימוס בן יהודה (Kalonymos b. Jehuda)²⁵²

בזולת אחשבה לדעת (שבת בראשית): רבי קלונימוס ב"ר יהודה זצ"ל מפרש מתוך דין לרחם שורותיו²⁵³ תסבינה זהו שכתב ברגז רחם תזכור²⁵⁴ כך דרך הק' כשאדם חוטא החרם נכנס כרמ"ח איברים וכשזוכה הק' מסבב רמ"ח וחר"ם ועשה רחם (מחזור נירנברג, דף 10 א').

קלונימוס בן שבתאי (Kalonymos b. Schabtai)²⁵⁵

בתקיעתא אשר דעי: זעו בגידוע מקלות לשון המקרא הוא ואקח את מקלי השני (כך!) ואגדע אותו להפר את בריתי אשר כרתי את העמים²⁵⁶ ונדד' בתוס' במסכת סוטה²⁵⁷ ר' יהודה אומר מבול של מים אינו מביא אבל מבול של אש שנא' ואקח את מקלי השני (כך!) כלומר כדבר הזה תזכר את בריתי שמבול של מים אינו מביא אבל של אש מביא וזהו שיסד זעו בגדוע מקלות ר' יוסף²⁵⁸ אומר מבול של רבים אינו מביא אבל מבול של יחידים הוא מביא כיצד אדם מתחייב שריפה נחש מכישו סקילה נופל מן הגג כו' וזהו שיסד מחוייבי סקילות והו' הדין לכל ד' מיתות ב"ד אלא שמחוי' סקילות היו יראים ביום מתן תורה מכח הלפידים וברקים וכך מקובלני מר' קלונימוס בר' שבתאי איש רומי (כ"י המבורג ב', דף 121 א')²⁵⁹.

מנחם בן חלבו

למילים נסי חילם להעצים ולהגביר ב-אבן חוג (שחרית לראש השנה): היה מפרש ר' מנחם בר חלבו זצ"ל אילו היתה העובר במעי האשה אחת נס אל אחת כמה וכמה שהנס כפול ומכופל

²⁴⁹ אותו הקטע גם בכ"י המבורג ג', בכ"י מינכן ובמחזור נירנברג בהבדלים זעירים. במחזור נירנברג חסר כך פי רבי' שלמה ב"ר יצחק. אותו הפירוש בכ"י המבורג ד', דף 42, עם הסיום כך שמעתי מרש"י, ראה לעיל, עמ' 37. ראה גם את הפירוש המודפס הדרת קודש, מהדורת סולצבך (ed. Sulzbach), 1794.

²⁵⁰ יומא, דף 67, א'. ב-AG כתוב: דגמיש ליה לרישי' ולא אדעתיי'. הציטוט שלנו מאמת את השערתו של רבינוביץ (שם, Rabinowicz, Joma, עמ' 188) כי חזי ליה היה ברשותו של רש"י. ראה גם קוהוט, ספר הערוך, גשם.

²⁵¹ האות ר' מתייחסת כנראה לרש"י; ראה גם Rosin, RSBM, עמ' 72, הערה 7.

²⁵² אודות מחבר זה ראה צונץ, SP, עמ' 196 ו-LG, עמ' 164.

²⁵³ ב-AG מדותיו.

²⁵⁴ חבקוק, ג', ב'.

²⁵⁵ ראה LG, עמ' 250.

²⁵⁶ זכריה, י"א, י'.

²⁵⁷ ליתר דיוק תוספתא, תענית, פרק ב'; גם ב-הדרת קודש, ושם הקטע קצר בהרבה ושם המחבר אינו מוזכר, וכתוב בטעות במסכת סוטה.

²⁵⁸ ראה גם תוספתא מהדורת צוקרמנדל (ed. Zuckerman), עמ' 218 וה-AP הרגילים, וגם ילקוט לבראשית

ט', ט"ו.

²⁵⁹ קטע זה חסר במחזור נירנברג, בעוד שהפירוש ל-אשא דעי זהה במרביתו לכ"י המבורג ב'.

שהעובר שבבטן לאה בבטן רחל²⁶⁰ ובשביל תפילתה כמו הקדר הזה שעושה קדירות מן הטיט ניסי חיילים להעצים (כ"י המבורג ב', דף 108 א')²⁶¹.

משולם בן משה²⁶²

בתקיעתא אנסיכה מלכי: שנאן הבריות הן מלאכי השרת שבשמים שהשמים נקראו עליות כדא' משקה הרים מעליותיו²⁶³. וסוד פליאות פי' מלאכי השרת יהו מקלסין אותו בשם המפורש שהוא מופלא ומכוסה מן הבריות וכדא' הבו לה' בני אלים הבו לה' כבוד ועוז הבו לה' כבוד שמו²⁶⁴. שיר מתלוליות ההרים שנקראו תלולים כדא' על הר גבור ותלול²⁶⁵. יפצחו רנה כדא' רונן שמים כי עשה ה'²⁶⁶ ועל זה יסד שיר מתלוליות יפצחו כי ימלוך. שאיות תחתיות הם תחיות ארץ. והוד אותיות הם השמים כדא' והיו לאותות ולמועדים²⁶⁷ כך פי' המפורש מפי ר' משולם ב"ר משה²⁶⁸ (מחזור נירנברג, דף 330 א'). למילים ערער העוללת האוכלת שילוח השן בסליחה תעלת צרי: ועוד פירש המורה²⁶⁹ ר' משולם משן רועה ורגל מועדות²⁷⁰ משן שוברת עצם כמו תרועם בשבט ברזל²⁷¹ ורגל מועדת לשון רמיסה וכן מדרש המקרא שן רועה היא אכלתנו וזה שיסד הפייט האוכלת שילוח השן ובעניין זה ערער העוללת אין בנו לא מלך ולא נביא ולא כהן וזהו שיסד סע חזון כלומר חסירים אנו כל זאת חזון נבואה (כ"י המבורג ב', 131 ב').

משה בן אית'אל (Mose b. Itiel)²⁷²?

למילים קהלים נוסדו מדניי בזולת אין צור חלף (שבת חנוכה): פי יריביי נוסדו קהלים להלחם כנגד שנים עשר בחוריי הם חשמונאי ובניו היתה לי עדנה²⁷³ תירגם תהא לי עולימו כך אמר המפרש מפי ר' משה ב"ר משולם זצ"ל ... טירוד נוף ביהולים יחילו רומי בעלים כלומר אותו טירוד ואותו בהול שהיה להם בנוף בצאת ישראל ממצרים יחילו רומי הרשעה שהן עתה בעלים ואדונים בארץ כדאמ' כאשר שמע למצרים יחילו כשמע צור²⁷⁴ פת' כאותו שמע שאירע להם למצרים יחילו כאותו שמע. צור רומיים דא"ר אלעזר כל צור שני' במקרא בצר מלא המדינה [מדבר] חסד וו

²⁶⁰ ראה גם פירושו של נתן בן מכיר לעיל, עמ' 42.

²⁶¹ דף 318 א' במחזור נירנברג פגום במקום זה. בכ"י המבורג ב', דף 110 ב', נמצא פירושו של מנחם ל-דברות אלה דברות הברית ב-תפן במכון אשר זהה כמעט מילה במילה ל-הדרת קדש לאותו המקום. פירושים נוספים של מנחם ב-שושן וב-זכר תחלת, ראה לעיל עמ' 43 ואילך; ראה גם Ritus, עמ' 199.

²⁶² שמא משולם הרביעי ממיניץ (Meschullam IV. aus Mainz); ראה GV, עמ' 365, LG, עמ' 161, Ritus, עמ' 199.

²⁶³ תהילים, ק"ד, י"ג.

²⁶⁴ תהילים, כ"ט, א'-ב'.

²⁶⁵ יחזקאל, י"ז, כ"ב.

²⁶⁶ ישעיה, מ"ד, כ"ג.

²⁶⁷ בראשית, א', י"ד.

²⁶⁸ בכ"י המבורג ב', דף 118 א' כתוב אחרי תחילת הפסוק תכן כס בשמש: כך שמע המפרש מפי ר' משולם ב"ר משה ז"ל זה מלך המשיח וכו'. סגנונם של פירושים אלה דומה לקודמים להם ולכן כנראה גם הם שייכים למשולם בן משה. ב-הדרת קדש נמצאים אותם הפירושים רובם ללא אזכור שם המחבר.

²⁶⁹ לפי צונץ, Ritus, עמ' 199, אליעזר בן נתן מכנה את משולם המורה. לפי כך הפירוש לסליחה זאת שייך אפוא למשולם. בפירוש המקביל בכ"י מינכן ציטוט זה מתחיל במילים: ועד פי' מורי ר' משולם (ראה גם שטיינשניידר, Cat. München, עמ' 163 ו-Cat. Hamburg, עמ' 58). הפירוש ל-תעלת צרי במחזור נירנברג שונה מאוד משני כתבי יד האחרים והציטוט אינו כלול בו כלל.

²⁷⁰ משלי, כ"ה, י"ט.

²⁷¹ תהילים, ב', ט'.

²⁷² ראה GV, עמ' 365 ו-Ritus, עמ' 195.

²⁷³ בראשית, י"ח, י"ב.

²⁷⁴ ישעיה, כ"ג, ו'.

רומי הרשעה²⁷⁵ וגם רבי שמעון ב"ר יצחק יסד בפיוטו כאשר שמע לעגלה לאדם יעשה כלה וגם אמר המפרש מפי רבו ר' משה ב"ר משלם הגדול משום רבינו שלמה הבבלי שאמ' יחיל רומי בעלים (מחזור נירנברג, דף 22 א').

אותם הפירושים נמצאים גם בכ"י המבורג ב', דף 10. אך הפירוש ל-קהלים נוסדו מדני מצוין כאנונימי, א"ע. והפירוש ל-יחיל רומי בעלים מסתיים במילים: כך אמר המפרש מפי רבו שאמר מפי רבינו משה ב"ר איתאל ששמע מפי רבנא ר' משלם הגדול ור' משלם מפי ר' שלמה הבבלי יחיל בעלים ע"א יחיל רוזני בעלים²⁷⁶. שושלת המסירה הזאת מפורטת יותר כאן, לכן היא כנראה נכונה יותר מאשר זאת שבמחזור נירנברג. והיא גם זהה לאילן היוחסין מאת צונץ, GV, עמ' 365²⁷⁷. במחזור נירנברג או במקורו המילים איתאל ששמע מפי רבנא ר' הושמטו כנראה בטעות קולמוס של הסופר וכך נוצר השם הבלתי מוכר משה ב"ר משלם הגדול.

משה הדרשן (Mose Hadarschan)

למילים סלוף דינה ב-אבן חוג (שחרית לראש השנה): ראיתי כתוב בש"ר משה הדרשן שדינה ילדה בת משכם ולקחה וכתבו לה בצוארה בת דינה בת יעקב והשליכו אותה תחת אחד השיחים ומצאה פוטיפר והגדי בתוך ביתו והיא אסנת ובשעת שבנות מצרים צעדה עלי שור כל אחת השליכה נזם או טבעת כדי לראות ביופיו של יוסף ואסנ' השליכה לו הכתב שבצוארה והכירה שממשפחתו היא ולקחה לו לאשה וזהו סלוף דינה מה שילדה ע"י קילקול לקח יוסף (כ"י המבורג ב', דף 108 א')²⁷⁸.

פרשני פיוט מהמאה השתים עשרה

עזריאל בן נתן (Asriel b. Natan)

ל-ואתה אזור קול מפאריך בכל איבריהם (מוסף לראש השנה): אילו ישראל שקורין קריאת שמע שיש בו רמ"ח תיבות כנגד איברים שבאדם ותפש לו הלשון שמצא במדרש שכן שמע המפרש מר' עוזיאל ב"ר נתן²⁷⁹ שהלשון הוא מצא במדרש צדיקים של ישראל מתייראים מיום הדין ומברכים להק' בכל איבריהם ובמיתתן הק' מרבצין בכבוד גדול תחת עץ החיים ובקבריהם נותן להם מנורה ועומדין מקבריהן כל ערבי שבתות וראש' חדשי וימים טובים ומשבחים לשמו שני' יעלוז חסידים בכבוד²⁸⁰ כו' ואחר זה הלשון יסד ואתה אזור וכי' (מחזור נירנברג, דף 327 א').

יעקב נזיר (Jakob Nasir)²⁸¹

למילים ואבן מקיר תזעק בדין בסילוק ליום הראשון של ראש השנה מלך במשפט: ע"א שמעתי מפי ר' יעקב נזיר וכי אבן זועקת ממש אלא אדם שהיה גוזל אחרים ומכניס הגזל בתוך ביתו והק' משלח נגע בתוך ביתו וכת' וציוה הכהן ופינו את הבית²⁸² ואז היו מכירין בני אדם בגיזל (מחזור

²⁷⁵ בכ"י המבורג ב' כתוב: ותמן תנינן אמ' ר' ישמע' כל צור שבמקרא חסר ברמיי חייבת מדבר. עוד על המקבילות וההפניות הרבות לציטוט זה, ראה בובר, פסיקתא, עמ' 67 ב', הערה 96 ותנחומא בראשית עמ' 30, הערה 126.

ראה גם פרידמן (Friedmann, Pesikta Rabbati), עמ' 90, הערה 61.

²⁷⁶ כך גם המהדורות. במחזור נירנברג כתוב גם בתפילה דומי בעלים.

²⁷⁷ ממקום אחר בכ"י המבורג ב' אשר מודפס בשטיינשניידר, Cat. Hamburg, עמ' 58 נובע גם שמשולם הגדול (Meschullam der Große) היה תלמידו של שלמה הבבלי (Salamo Hababli). ראה גם השושלת אשר מוסר גרוס (Groß, Grätz' Monatsschr., XXVII), עמ' 250.

²⁷⁸ ציטוט זה חסר במחזור נירנברג אך שאר הפירושים זהה לכ"י המבורג ב'.

²⁷⁹ לפי הערתו של צונץ, Ritus, עמ' 195: "עזריאל בן נתן מוזכר בפירושו של בן תקופתו אליעזר בן נתן ל-ואתה אזור קול". נראה כי מפרש זה הוא אליעזר בן נתן (ראה לעיל, עמ' 34). בפירוש המקביל בכ"י המבורג ב' כתוב רק:

שכך שמע מר' עזריאל.

²⁸⁰ תהילים, קמ"ט, ה'.

²⁸¹ ראה גם צונץ, GS III, עמ' 146, Ritus, עמ' 23 ו-197.

²⁸² ויקרא, י"ד, ל"ו.

נירנברג, דף 320; כ"י מינכן, דף 6 ב') [וכפיים²⁸³ מעץ יענה כלומר כשתבא הנגע לידי פיסיון וכת' אם פסה תפסה וגו' אז היה הבית טמא והיה מוציא כל כלי הבית אז תענינה בו מעשיו עד כאן מפריש' אחרת מצו'²⁸⁴ (כ"י מינכן, דף 6 ב').

למילים ספורות משמעות בהושענה אל למושעות: ע"א ספורות משמעות מספר הפריים וכבשים²⁸⁵ שבמקריבין: באילו שבעת ימי החג על האומות הם משמיעין היום מפי ר' יעקב נזיר²⁸⁶ (מחזור נירנברג, דף 482 א'; כ"י המבורג ב', דף 165 א').

יהודה מפריס

למילים כי טפסרי טוהר בטעמם יטידוך ברהיט כי אדוקי אש (שחרית לים הכיפורים): לא ידעתי מהו יטידוך אך שמע' אומרי' שהוא לשון שער שער הטדי בלשון המשנה²⁸⁷ ופתרון יטידוך יבאו שערך. פי' אחר מצא הרב זצלה"ה בשם הר' יהודה מפריס²⁸⁸ מפוז ומכרכר²⁸⁹ תרגום ירושלמי²⁹⁰ טדויי ופיטויי (כ"י המבורג ב', דף 155 ב')²⁹¹.

פרשני פיוט מתקופות בלתי ידועות או שמות בלתי מוכרים

יעקב בן נחמיה הלוי (Jakob b. Nehemia Halevi)

למילים שתף בכל משמר בזולת אהבוך נפש (ליום הראשון של פסח): ואני שמעתי מר' יעקב ב"ר נחמיה הלוי זצ"ל שתף בכל משמר כלומר רב' ש"ע על מה אין אתה מחזיר שכינתך אלינו וא"ת מפני שאין בידינו זכות תורה ומצות שתף בכל משמר ומשמר²⁹² בכנסייתך ותחבר זכותם וקושט מעשיהם ביחד ותמצא בהם זכות מצות ותורה מה שאין כן באומ' העולם אמ' לה הק' בתי לו יהי כדבריך הריני חוזר אצליך וזהו אמרתי אעלה בתמר (מחזור נירנברג, דף 78 ב')²⁹³.
למילים נלכה עד כה פתו בעדותיך בקינה אי כה אמר: ואני הכותב שמעתי מפי ר' יעקב זצ"ל²⁹⁴ פשטיה דקרא ואני והנער נלכה עד כה²⁹⁵ כלומר עד שנדע מה יהיה זרעך בכה שהבטיחני הק' בכה²⁹⁶ ועתה ציוה לי לשוחטו (מחזור נירנברג, דף 193 ב').

שמואל (Samuel)

- ²⁸³ במחזור נירנברג חסר ההסבר בסוגריים, אך הוא ההמשך של הקודם לו. ב-הדרת קודש כל הקטע אנונימי.
²⁸⁴ שאר הפירושים לסילוק שונים בשני כתבי היד.
²⁸⁵ כ"י נירנברג מספרים הכבשים, מחזור נירנברג חשבון פריים וכבשים.
²⁸⁶ במחזור נירנברג חסר מפי ר' יעקב נזיר. הפירוש להושענות שייך לאליעזר בן נתן; ראה לעיל עמ' 34.
²⁸⁷ מדות, א', ג'. פסקי התוספות שם מעניינים (מצוטט בתוספות יום טוב) ובהם שני פירושים לקטע שלנו. אחד מהם זהה לזה של יהודה מפריס: טדי פי' הצנע כמו בטעמים יטידוך (היינו בפיוט שחרית די"כ המתחיל כי אדוקי וכו') שידברו בצניעותך. א"נ לשון פיוט כמו הגי טידי ופיטוי רגילי בהו קמי ריש גלותא ע"כ. ראה גם צונץ, GV, עמ' 380 ו-SP, עמ' 368, ראה גם קוהוט, ספר הערוך, s.v. טדי.
²⁸⁸ ראה Ritus, עמ' 197.
²⁸⁹ שמואל ב', ו', ט"ז.
²⁹⁰ זוהי עדות חדשה על כך שהיה קיים תרגום ירושלמי לשמואל; ראה גם צונץ, GV, עמ' 77.
²⁹¹ אותו הפירוש נמצא גם בכ"י המבורג ב', בכ"י מינכן ובמחזור נירנברג, אומנם בצורה פחות או יותר מקוצרת או חסרה. בהתחשב בחשיבותו של הפירוש מובא כאן מתוך מחזור נירנברג, דף 318 ב': כי טפסרי טוהר בטעמם יטידוך המפרש לא עמד על הבירור מהו יטידוך כי אם שבלש' המשנה הוא שער יסעדני [כ"י מינכן ופתרונו] יבואו שערך. יטידוך פי' כמו שתרג' ודוד מכרכר בכל עוז ודוד אטדון. הפירוש של יהודה מפריס חסר לגמרי בכ"י המבורג ג' ובכ"י מינכן.
²⁹² ראה גם לעיל, עמ' 43, פירוש רש"י למקום זה.
²⁹³ אותו הפירוש כלול גם, בנוסח שונה ומקוצר במעט, ב-הדרת קודש. שם חסר באזכור שם המחבר התואר הלוי, כפי שהבחין כבר צונץ, Ritus, עמ' 197.
²⁹⁴ נראה אפוא שיעקב זה היה בן תקופתו של העורך והוא כנראה זהה למוזכר לעיל; אך מצד שני יתכן שההערה ואני הכותב הועתקה, ראה לעיל, עמ' 33, הערה 138.
²⁹⁵ בראשית, כ"ב, ה'.
²⁹⁶ בראשית, ט"ו, ה'.

למילים מלכותו בקהל עדתי באופן ליום הכיפורים: שמעתי וראיתי בשם ר' שמואל מלכותו בקהל עדתי וכבודו היא אמונתו בשעה שעלה משה בשמים שמע מלאכים שהיו מקלסים להק' ואומרים בלחש ב"ש"כ"מ וכשירד מן השמים לימד לישראל שיהיו מקלסין קילס זה בלחש כמו ששמע מן המלאכים וזה שהיה הק' משבח את משה לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא²⁹⁷ כלומר לא כן שום אדם בעולם שיהא נאמן כעבדי משה שאפי' כמו ששמע מן המלאכים כך גילה לישראל ולימדן ולא בעניין אחר ועל זה הפייט אומר בקהל עדתי כלומר מלכותו של הק' בישראל שממליכין אותו בקול רם שאומרים שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד וכבודו היא אמונתו כלומר של הק' שישראל אומרים ב"ש"כ"מ היא אותה אמונה שלא מסר משה לישראל אלא כמו ששמע מן המלאכים²⁹⁸ (מחזור נירנברג, דף 368 ב').

נתנאל, שמחה, משה, שמעיה (Natanel, Simcha, Mose, Schemaja)

למילים ובטלו הפיסות בצום המחבר בסליחה איך אשא ראש: והקשה רבי נתנאל אם כן היאך סדרו כל הפייטנים סדר הפייסות הן באמיץ כח הן באתה כוננתה ובאדרת תלבושת לכך הגיה הגירסא. ורבי' שמחה²⁹⁹ הקשה בתור' כהני דמא' כל עבודת יום הכפורים אינה כשירה אלא בו³⁰⁰ והא איתמר בפ' שני שעירי שחיתת פרה ופרו כשירין בזר³⁰¹ ותירץ דווקא עבודה שיש בה כפרה אינה כשירה אלא בו אבל שחיתה דכל השנה כולה לא בעינא כהונה לכך כשירה בזר אך תרומת הדשן שעבודת לילה היא ועבודת התמיד היו יכולין להיות בכהן הדיוט לכך יסדו הפייטנים סדר הפייסות.

שם למילה לתרופה: פי' לרפואה כך פי' הרב ר' משה, ר' שמעיה פי' לשון מכה

(מחזור נירנברג, דף 417 ב').

ציטוטים ממחברים נוספים, כגון: אבן עזרא (Abraham Ibn Ezra), דוד מיוון (David מארץ יון), אלעזר בן יהודה מוורמס (Eleasar b. Jehuda aus Worms) (שכיח), יהודה החסיד מרגנסבורג (Jehuda der Fromme aus Regensburg), יוסף בן דוד (Joseph b. David), יוסף מאורליאן (Joseph aus Orleans), הרמב"ם (Maimonides), משה בן חסדאי (Moses b. Chisdai), שלמה בן מאיר (Salomo b. Meir), שלמה פרחון (Salomo Parchon). שמות אלה ואחרים מוזכרים בחלק החדש ביותר של מחזור נירנברג, כלומר בקטעים מתוך ערוגת הבשם. נערכו כבר רשימות מתוך יצירה זאת³⁰².

²⁹⁷ במדבר, י"ב, ז'.

²⁹⁸ בפירוש המקביל בכ"י המבורג ג' הציטוט כולו חסר; ראה לעיל הערה 169.

²⁹⁹ ראה גם LG, עמ' 102, הערה 1. על שאלה זו השנויה במחלוקת ראה זרחיה הלוי (Serachia Halevi) והרמב"ן

(Nachmanides) ליומא (התחלה), ותוספות יום טוב ליומא ב', ב' ועוד.

³⁰⁰ יומא, ל"ג, ב'; הוריות, י"ב, ב'.

³⁰¹ לעומת זאת ראה גם יומא, מ"ב, א'.

³⁰² ראה לעיל הערה 161.